MÉDIA
DĚJINY
SPOLEČNOST

Národnostní menšiny a mediální reflexe jejich každodennosti v ČR a Polsku

Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě
2022

RECENZOVALI

Jiří Sovadina
Petr Šimíček

© Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Slezská univerzita v Opavě, 2022
Vznik publikace byl podpořen z prostředků Česko-polského fóra Ministerstva zahraničních věcí České republiky.

ISBN (print) 978-80-7510-540-0
ISBN (online) 978-80-7510-541-7

MÉDIA
DĚJINY
SPOLEČNOST

Národnostní menšiny a mediální reflexe jejich každodennosti v ČR a Polsku

Kolektiv autorů
Monika Horsáková (ed.)

Národnostní menšiny a migrace v Československu a České republice

Dušan Janák

Menšinová problematika a soužití většinové (majoritní) společnosti a různých menšin (minorit) patřily od počátku 20. století k závažným tématům sociálních věd, historiografie a právní vědy. Klíčový význam přitom měly národnostní a etnické menšiny, mj. v důsledku zrodu etnického nacionalismu i sekularizace společnosti, v 19. století. Důležitou součástí jejich vývoje i proměn národnostní struktury obyvatelstva byly migrační procesy. Národnostní a etnické menšiny a interetnické vztahy patřily k určujícím faktorům moderních dějin střední, resp. středovýchodní Evropy. Jejich význam v posledním desetiletí podtrhly jak ekonomické migrace, tak masové uprchlictví z oblastí zasažených válkou a etnickými čistkami, které umocnila ruská agresivní válka na Ukrajině. Obrovská uprchlická vlna po napadení Ukrajiny v únoru 2022 změnila národnostní poměry v celém středoevropském regionu. Pokusím se proto nastínit základní trendy migračních procesů a vývoje národnostní struktury v českých zemích od vzniku Československa do tohoto předělu. Budu se přitom opírat o závěry z projektu *Právní, historické a společenskovědní aspekty nových a tradičních menšin v České republice,* při jehož řešení jsme v minulých letech úzce spolupracovali zejména s kolegy ze Slezského zemského muzea v Opavě.[1]

Národnostní menšiny a migrace: vybrané pojmy a problémy

Už samotný pojem „národnostní menšiny" je podle L. Šatavy mnohovýznamový a nepřesný a často se jím souhrnně označují „všechny typy a kategorie etnických společenství s výjimkou státních národů na ‚vlastním' teritoriu".[2] Z pohledu sociálních věd je klíčovým definičním znakem různorodých menšin mocenská asymetrie mezi menšinou a zbytkem společnosti, etnicita a národnost však nejsou synonyma. Za nejvýznamnější objektivní indikátor se v obou případech obvykle považuje jazyk. Objektivní charakter etnicity však výrazně přesahuje subjektivní rozhodnutí jednotlivce, naproti tomu o národnosti rozhodují subjektivní znaky (přihlášení se k určitému národu či národností, sepětí se společenstvím, k němuž se jedinec hlásí). Etnicita je tak pouze kulturní odlišností skupiny, v pojmu národnosti se spojuje kulturní specifičnost a politické občanství, tj. politická příslušnost k určitému státu, resp. přihlášení se k určitému politickému programu, pokud vlastní stát neexistuje.[3]

Během 20. století se přitom těžiště při určování národnosti přesunulo od objektivních k subjektivním znakům. Národnostní menšina se tak může překrývat s etnickou příslušností, ale nemusí s ní být totožná (např. většina příslušníků romské etnické skupiny se nehlásí k romské, ale k jiným národnostem). Protože národnost se zjišťuje deklarací menšinové identity, při úředních cenzech může dojít ke „zneviditelnění" národnostních či etnických menšin, jejichž skutečnou velikost nemůžeme zjistit. Tento deficit lze částečně odstranit dalšími historickými a sociologickými výzkumy těchto tzv. „skrytých" menšin. Kupř. na základě systematického archivního výzkumu byla nalezena šetření oblastních kriminálních ústředen

1 Jednalo se o projekt podpořený Ministerstvem kultury ČR v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016–2022 (NAKI II), identifikační kód projektu DG18P02OVV064. Projekt v letech 2018–2021 řešilo konsorcium pěti pracovišť, vedené Právnickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, jehož členy kromě Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě a Slezského zemského muzea v Opavě byly dále Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy a Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v Praze.

2 ŠATAVA, Leoš. *Národnostní menšiny v Evropě.* Praha: Ivo Železný, 1994, s. 16.

3 Pojmy občanství, národnosti a etnicity se prolínají. Vazba národnosti a občanství je důležitá tam, kde mluvíme o národním státu a/nebo politickém národu. Vazba národnosti a etnicity je klíčová pro kulturní pojetí národa či národní hnutí bez vlastního státu.

z roku 1947, která zachycovala početní stav a rozložení romského etnika v českých zemích a byla evidentně reakcí na první poválečnou vlnu romských migrací ze Slovenska (viz mapa č. 1).

Druhý příklad se týká zastoupení romského a řeckého etnika v mikroregionu Osoblažsko, který v současnosti tvoří sedm obcí. Dostupné přehledové tabulky ze Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) v roce 2011 eviduji romskou národnost, k níž se přihlásil pouze jeden občan v Bohušově (0,26 % obyvatel) a pět v Osoblaze (2,54 % obyvatel). Identifikace s řeckou národností vzhledem na její zanedbatelnost v rámci České republiky pak není v agregovaných datech ze sčítání lidu zohledňována. Vlastní dotazníkové šetření mezi zastupiteli, které se podařilo realizovat ve třech vybraných obcích v roce 2020, však dává podstatně jiný obraz o zastoupení Romů a Řeků ve zdejší populaci (viz mapa č. 2).

Některé národnostní a etnické skupiny u nás z různých důvodů neměly a nemají ani dnes status národnostních menšin s legislativně zakotvenými menšinovými právy. Ten od vzniku Československa vycházel z koncepce politického národa, tj. spojení občanství a národnosti. Posun od objektivních k subjektivním znakům vedl pak k rozšiřování počtu uznávaných národnostních menšin. V meziválečném Československu se za jazykové, tj. národnostní menšiny považovaly velké menšiny používající vyhraněně odlišný jazyk, což v českých zemích byly jen menšiny německá a polská, jejichž konkrétní práva byla vázána na početnost v rámci regionu. Výjimku představovala jen menšina židovská, která se mohla hlásit ke své národnosti na základě „kmenové" (rasové) příslušnosti. Po roce 1948 byly menšiny označovány jako národnosti, což byl termín mnohoznačný, používaný jak pro příslušnost k národu, tak pro nejdůležitější menšiny, založený na objektivních znacích, odpovídajících stalinskému pojetí vymezení národa. Komunistický režim postupně uznal do roku 1989 existenci pěti národností (polské, ukrajinské, maďarské, německé a ruské), jimž ale podle sovětského vzoru a vlastních potřeb přiznal jen některá jazyková a kulturní práva. Významný posun ke koncepci subjektivního chápání národnosti přineslo až ústavní zakotvení práva občanů na její svobodnou volbu v roce 1968, doprovázené mj. i obecnou deklarací práva menšin na přiměřené zastoupení v zastupitelských sborech a volených orgánech. Předpokládané prováděcí zákony však nebyly za normalizace vydány, takže početnost menšin neměla větší vliv na jejich postavení, které se nezměnilo. Teprve nové legislativní zakotvení práva každého obyvatele České republiky svobodně rozhodovat o své národnosti na základě vnitřního přesvědčení v roce 1991 umožnilo lidu přihlásit se při sčítáních lidu k dalším národnostem, včetně slezské a moravské, které vycházely z historických regionálních či zemských identit. V novém miléniu pak přibyly možnosti přihlásit se současně k více národnostem nebo naopak k žádné, v zákoně č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a změně některých zákonů (tzv. menšinový zákon), došlo také k definici národnostních menšin, pro jejichž uznání je rozhodující vůle a společné úsilí příslušníků menšiny o její rozvoj, a k podstatnému rozšíření menšinových práv.[4] Liberalizační kroky vedly k výraznému rozšíření uznávaných národnostních menšin, jichž v roce 2020 v České republice existovalo čtrnáct, zároveň se ale zkomplikovalo a problematizovalo zjišťování národnostní struktury obyvatelstva při sčítáních lidu. Dodejme, že z pohledu stávajícího mezinárodního právního řádu (Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin) nejsou národnost a etnicita rozlišovány, i když kupř. česká legislativa, v níž se objevují oba pojmy, určitý rozdíl reflektuje.[5] Tyto skutečnosti se pak odráží v používání pojmů národnostní a etnické menšiny v sociálních vědách.[6]

4 Podrobněji např. PETRÁŠ, René. Definice menšiny. In: PETRÁŠ, René, Helena PETRŮV a Harald SCHEU (eds.). *Menšiny a právo v České republice.* Praha: Auditorium, 2009, s. 20–25; JANÁK, Dušan ml., Dušan JANÁK a Lubomír HLAVIENKA. Menšiny a migrace: základní pojmy a východiska výzkumu. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 14–17, 23–25.

5 V důvodové zprávě k ustanovení § 2 menšinového zákona se uvádí: „Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin Rady Evropy, kterou Česká republika podepsala (1995) a ratifikovala (1997), nezná dělení na národnostní a etnické menšiny a hovoří pouze o národnostních menšinách, není důvodné, aby předložený zákon vymezoval také pojem etnos, etnický, etnicita apod. Avšak není také potřeba v ústavním řádu rušit pojem ‚etnický', protože jde o pojem, který je běžný v odborné literatuře (sociální i kulturní antropologie, historie ap.)." Důvodová zpráva k ustanovení § 2 menšinového zákona. *Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR* [online]. [cit. 2021-07-10]. Dostupné z: www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28648.

6 Kupř. v právní vědě nebo historiografii dochází k určité variabilitě či alternativnímu používání obou pojmů, naproti tomu v sociologii či kulturní a sociální antropologii mezi nimi existují zřetelné diference. Ve složených přídavných jménech k národnostní problematice se však používá v češtině vesměs předpona „etno" či pojem „etnické" (např. etnoregionální, etnodemografické, interetnické).

Ke klíčovým otázkám menšinové politiky patří asimilace a integrace menšin, přičemž můžeme rozlišit jejich individuální a kolektivní rovinu, dobrovolnou a nucenou podobu nebo oblasti, ve kterých se uskutečňují (např. kulturní, pracovní, právní či politická sféra).[7]

Asimilací se přitom v evropském diskurzu obvykle rozumí jednostranná přeměna menšiny ve většinu, resp. přebírání většinových konceptů jejími příslušníky, integrace je spojena s komplikovanějšími a oboustrannými vztahy, když její dva základní modely vznikaly v kontextu novodobých migrací. Koncepce tzv. tavicího kotlíku (melting pot) je založena na výměně kulturních charakteristik mezi příslušníky různých skupin, v modelu kulturního pluralismu, dominantního v Evropě od 60. do 80. let minulého století a spojeného nejčastěji s konceptem multikulturalismu, koexistují různé skupiny vedle sebe. Absence tlaku na integraci a určitou formu asimilace však v praxi vedla spíše k izolaci přistěhovalců. Současná revidovaná verze multikulturalismu proto klade důraz na nutnost participace na určitých páteřních hodnotách, resp. aktivitách (zejména práce) a kompetencích (zvláště vzdělání) a integrační snahy jsou chápány jako snahy o začlenění marginalizovaných osob v těchto oblastech.[8]

Otázky asimilace a integrace národnostních a etnických menšin se tak stávají součástí konceptu sociální exkluze (vyloučení) a inkluze (začleňování).[9] Pro menšinovou problematiku je relevantní širší chápání exkluze jako vyloučení ze standardů většinové společnosti, nikoliv jen jako chudoby a materiální deprivace. Cílem inkluzivních veřejných politik je tyto procesy vyrovnávat a umožnit participaci na běžných většinových aktivitách co nejširšímu okruhu občanů, resp. obyvatel, především na trhu práce a ve vzdělávacím systému,[10] což platí i pro Českou republiku.[11]

Hodnocení těchto procesů v historické perspektivě není jednoduché, obecně však platí, že asimilační a integrační strategie mohly koexistovat vedle sebe. Jejich intenzita a zaměření se v různých obdobích výrazně lišily stejně jako koncepce a definice menšin, obojí bylo historicky podmíněno celkovým přístupem státních orgánů i práva k menšinové problematice, a tudíž je jen obtížně srovnatelné. Podle našeho názoru do roku 1989 převládaly asimilační procesy, po pádu komunistického režimu, zejména po vstupu do Evropské unie, sílí integrační procesy a úsilí o uplatňování menšinových práv u tradičních i nově vznikajících národnostních menšin i snahy o integraci cizinců.

Také v terminologii a typologii migračních procesů existují relativně značné rozdíly. Z prostorového hlediska se rozlišují migrace vnější, mezinárodní, a vnitřní, tj. vnitrostátní. Mezinárodní migrace se podle směru pohybu dělí na emigraci (vystěhovalectví) a imigraci (přistěhovalectví). Jestliže se migranti po čase přesunou do jiné země, jedná se o sekundární migraci. Pokud později dojde k návratu emigrantů nebo jejich potomků do vlasti, jedná se o reemigraci.[12] Migrační procesy lze také dělit podle jejich příčin, resp. hlavních motivů, na politické a hospodářské (ekonomické). Mezinárodní politické migrace jsou však většinou důsledkem nějakého přinucení; za specifický případ těchto migrací lze ve 20. století označit etnické čistky.[13] Mezi hospodářskými (ekonomickými) migracemi můžeme orientačně rozlišit např. profesně nebo sociálně motivované migrace včetně migrací za obživou jako existenční nutností. Jejich extrémním případem jsou od sklonku 20. století útěky vyvolané ztrátou či zničením ekonomické existenční základny válkou či etnickou čistkou nebo ekologickou katastrofou. Podle vzorce migračního chování lze

7 JANÁK, Dušan ml., Dušan JANÁK a Lubomír HLAVIENKA. Menšiny a migrace: základní pojmy a východiska výzkumu. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 17.

8 BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 29–36.

9 RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby. In: ŠUBRT, Jiří a kol. *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace).* Praha: Karolinum, 2014, s. 121.

10 Podrobněji viz JANÁK, Dušan ml., Dušan JANÁK a Lubomír HLAVIENKA. Menšiny a migrace: základní pojmy a východiska výzkumu. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 18–19.

11 Např. podle údajů za rok 2021 bylo v Česku diskriminováno v zaměstnání 51 300 lidí ve věku 15–64 let. Pokud odhlédneme od blíže nespecifikovaných důvodů diskriminace u 22 400 lidí, nejčastější příčinou byl zahraniční původ pracovníků (8 200 lidí, z toho 4 300 žen a 3 900 mužů). NOVOTNÁ, Barbora. Diskriminace v práci: vyšší je na západě, hlavně kvůli národnosti a pohlaví. *Seznam Zprávy* [online]. 5. 11. 2022 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.seznamzpravy.cz/clanek/fakta-diskriminace-v-praci-hlavnim-duvodem-je-narodnost-a-pohlavi-218311.

12 Tento pojem se částečně překrývá s repatriací, což je vrácení těch, kdo neemigrovali dobrovolně (např. uprchlíků, vojáků a válečných zajatců, lidí nuceně nasazených na práci aj.) zpět do vlasti, obvykle na státní náklady a prostřednictvím státem organizovaných hromadných akcí, ale také vrácení občanství.

13 JANÁK, Dušan ml., Dušan JANÁK a Lubomír HLAVIENKA. Menšiny a migrace: základní pojmy a východiska výzkumu, s. 19–20. Podrobněji o nucených migracích DVOŘÁK, Tomáš. *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí" v politických a společenských souvislostech poválečného Československa.* Brno: Matice moravská, 2013, s. 20–23.

rozlišit migrace dočasné (pracovní a kvalifikační) a „definitivní" (vystěhovalectví, přistěhovalectví). Při přechodu od dočasných k definitivním formám zpravidla vzniká řetězová migrace, tj. postupný příchod nových migrantů do cílové oblasti jednotlivě či ve skupinách. Dále se rozlišují migrace lokální a cirkulární. V prvém případě jde zpravidla o pobyt jednorázový a vázaný na určité pracovní místo, považovaný v Evropské unii za dočasnou migraci, ve druhém o opakovaný pohyb migrantů oběma směry, takže střídavě (vícekrát) dočasně žijí a pracují v obou zemích a střídá se jejich emigrace a reemigrace. Na bázi dlouhodobé a relativně stabilní cirkulární migrace či přistěhovaleckých a vystěhovaleckých procesů se pak formovaly migrační systémy, jejichž četnost narůstá ve druhé polovině 20. století. V těchto souvislostech je třeba připomenout formální rozlišení migrací legálních a ilegálních, které ve střední, resp. středovýchodní Evropě nabývají po roce 2000 na intenzitě zejména u pracovně (ekonomicky) motivovaných migrací.[14]

Při úředních cenzech se někdy registrují dohromady všichni usedlíci dané národnosti či jazykové příslušnosti, resp. země původu, jindy se přistěhovalci, kteří získali státní občanství, a cizí státní příslušníci evidují zvlášť, což je i případ Československa a České republiky. Toto členění může být problematické zejména v případě většího počtu imigrantů trvale žijících nebo dlouhodobě pobývajících v daném státu.[15] V České republice se to jako problém jeví u menších „nových" menšin, které fakticky vznikly až po roce 1989 a tvoří je cizí občané (např. mongolská menšina), takže nemohou získat status národnostní menšiny podmíněný státním občanstvím jejích příslušníků.

Na počet i demografickou strukturu obyvatelstva mají velký vliv i vnitřní (národní) migrace, které mohou být dobrovolné nebo mít podobu nuceného přemístění či přesídlení. V Československu se objevují různé formy nucených vnitřních národnostních migrací především v letech 1945–1953; některé rysy přinucení však vykazují i různé pozdější snahy o asimilaci Romů.[16]

Migrace a menšiny v českých zemích v meziválečném období

Již v prvním období existence samostatného Československa, přibližně v letech 1918–1922, přichází velká vlna migrací především z oblasti bývalého carského Ruska, odkud přišly desetitisíce ruských a ukrajinských obyvatel prchajících před bolševiky, z nichž zde většina dlouhodobě zůstala (v roce 1930 více než 22 000 osob). Naopak v důsledku úpravy státních hranic republiku opustilo 12–14 tisíc Poláků z Těšínska a několik tisíc Němců z Těšínska a Hlučínska. Ve 30. letech se pak Československo stalo důležitou základnou pro emigranty ze sousedních nedemokratických zemí, zejména pro politické uprchlíky před nacismem z Německa a od jara 1938 i z Rakouska. V létě 1938 došlo k hromadnému exodu německého obyvatelstva z pohraničí. Po Mnichovu se sice vrátili domů, ale do vnitrozemí muselo odejít na 171 000 převážně českých uprchlíků a přibližně 50 000 státních zaměstnanců. Z polského záboru části Těšínska (Zaolzí) pak na podzim 1938 odešlo nebo bylo vyhnáno asi 30 tisíc Čechů a 5 tisíc Němců.

Určitý národnostní kontext měla sezonní ekonomická migrace, v jejímž rámci vznikly v českých zemích dva cirkulární migrační systémy. Řada obyvatel pohraničních oblastí odcházela do Německa či Rakouska za prací ve stavebnictví či zemědělství, zatímco do českých zemí přicházeli Slováci a Rusíni, kteří nacházeli uplatnění v zemědělství a přidružených zpracovatelských odvětvích.[17]

V meziválečném období bylo pro menšinovou otázku v českých zemích rozhodující soužití státotvor-

14 Podrobněji o migracích JANÁK, Dušan ml., Dušan JANÁK a Lubomír HLAVIENKA. Menšiny a migrace: základní pojmy a východiska výzkumu. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 19–21.

15 ŠATAVA, Leoš. *Národnostní menšiny v Evropě.* Praha: Ivo Železný, 1994, s. 16.

16 Tzv. rozptyl Němců zachytil např. STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z* Československa *v letech 1945–1947.* Praha: Academia – Naše vojsko, 1991, s. 261–267, 358–363; STANĚK, Tomáš. *Německá menšina v českých zemích 1948–1989.* Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993, s. 56–83. Podrobně o něm pojednává DVOŘÁK, Tomáš. *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí" v politických a společenských souvislostech poválečného Československa.* Brno: Matice moravská, 2013, s. 61–153, přehled základní literatury o nuceném přesídlování v Československu v letech 1945–1953 tamtéž, s. 441–449. K romským migracím např. PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004, s. 57–122 aj.

17 JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 39–43; BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939. Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice.* Praha: Karolinum, 2013, s. 130; KOLÁŘ, Ondřej a Lubomír HLAVIENKA. Migrační procesy v českých zemích. In: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2021-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f--4753-a425-18e5fb4811c4.

né majority, tj. československého národa, v jehož rámci se rozlišovala česká a slovenská větev, s dvěma tradičními národnostními menšinami – německou a polskou. Pro určování národnosti byl přitom rozhodujícím objektivním faktorem mateřský jazyk. Podle výsledků sčítání lidu v roce 1921 se z cca 10 038 000 obyvatel hlásilo 6 750 000 k československé národnosti (z toho necelých 16 000 Slováků), 2 980 000 k německé a 89 000 k polské národnosti, v roce 1930 z 10 674 000 obyvatel bylo 7 349 000 československé národnosti (z toho více než 44 000 Slováků), téměř 3 150 000 německé a cca 84 700 polské národnosti.[18] Nicméně za těmito čísly se skrývá hned několik problémů.

Největší význam sčítání z roku 1921 byl ve vymezení menšinových soudních okresů, na které byla omezena jazyková práva pro československé občany. Ve vztahu k německé menšině jich bylo v českých zemích 139, z toho ve 122 mělo německé obyvatelstvo absolutní většinu. Přepočet výsledků na navrhované nové správní celky, jimiž měly být župy, ukázal, že ve dvou župách (karlovarské a českolipské) by mělo německé obyvatelstvo absolutní většinu a v osmi dalších tvořilo více než pětinu obyvatelstva (viz mapy č. 3 a 4), takže župní zřízení v českých zemích nevstoupilo v platnost.[19]

Polská menšina dosáhla více než pětinový podíl na obyvatelstvu ve třech soudních okresech, přičemž v okrese Jablunkov měla relativní většinu. O tom, jak početná byla polská menšina v československé části Těšínska po jeho rozdělení, se však vedou spory dodnes. Na polské straně byly československé oficiální výsledky od počátku zpochybňovány a odhady počtu Poláků provedené současníky i historiky se pohybují převážně od 110 do 150 tisíc, ale např. pracovníci polského konzulátu v Moravské Ostravě uváděli nejméně 200 tisíc a propaganda Beckova ministerstva zahraničí ve 30. letech dokonce 250 tisíc Poláků.[20]

Mezi oběma sčítáními se také zvýšil podíl československé národnosti a poklesl podíl národnosti německé a polské. Je otázkou, do jaké míry se na tom podepsaly asimilační tlaky, zejména vůči národnostně nevyhraněnému obyvatelstvu, projevující se např. na Těšínsku při udělování československého občanství a nátlaku na docházku dětí do českých škol. Zde se také při sčítáních lidu mohli obyvatelé zaregistrovat jako tzv. Šlonzáci (Slezané) a dále se přihlásit k některé ze tří národností, čímž se snížil počet obyvatel polské národnosti. Naproti tomu tzv. „Moravci" na Hlučínsku byli považováni za „poněmčené Čechy" a automaticky přičítáni k národnosti československé se zjevnou snahou omezit podíl obyvatel německé národnosti.[21]

Tyto problémy umocňovaly nacionalistické tendence v prvních letech po vzniku republiky, k níž obě menšiny zaujaly v zásadě negativistický postoj. Liberální národnostní politika, uplatňování jazykových práv, existence vlastních politických stran zastoupených v parlamentu, hustá síť různých organizací a spolků vedly k určité stabilizaci vztahu ke státu a většinové společnosti vrcholící na sklonku 20. let, do níž však zasáhla světová hospodářská krize a zhoršení mezinárodní situace po nástupu Hitlera k moci. Ve druhé polovině 30. let se německá menšina postupně stala Hitlerovým nástrojem na rozbití samostatného Československa a zabrání jeho území, polská menšina pak sehrála podobnou úlohu v roce 1938, kdy se v Polsku rozvinula mohutná propagandistická kampaň za připojení Zaolzí, která vyvrcholila jeho záborem.[22]

18 Údaje podle KUKLÍK, Jan a René PETRÁŠ. Národnostní problematika v Československu. In: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 13 a 15 [cit. 2021-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4 – s výjimkou polské menšiny, kde vycházíme z regionální historické literatury, započítávající jak československé občany, tak cizince polské národnosti na Těšínsku, resp. ve Slezsku, a uvádějící přesnější údaje. Srov. JANÁK, Dušan. Polská menšina. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 72–73.

19 KUKLÍK, Jan a René PETRÁŠ. Národnostní problematika v Československu, s. 14

20 Podrobněji o těchto otázkách viz JANÁK, Dušan. Polská menšina, s. 72–73, kde je uvedena i příslušná literatura.

21 JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura, s. 42–43. Např. v roce 1921 se zaregistrovalo téměř 48 000 „Šlonzáků", ale z toho jen cca 21 600 se přihlásilo k polské národnosti, a 38 000 „Moravců". KUKLÍK, Jan a René PETRÁŠ. Národnostní problematika v Československu, s. 11.

22 Podrobněji např. KUKLÍK, Jan a René PETRÁŠ. Národnostní problematika v Československu, s. 15–16; JANÁK, Dušan. Polská menšina, s. 73 a 78.

Odsun Němců, reemigrace a osídlování pohraničí po 2. světové válce

Zásadní změny v demografické i národnostní struktuře českých zemí přinesly masové migrace v letech 1945–1950 (viz mapa č. 5). Migrační procesy začaly na sklonku války uprchlickou vlnou německého obyvatelstva, jehož odliv pokračoval tzv. divokým odsunem v prvních poválečných měsících a hlavně organizovaným odsunem v roce 1946. Od roku 1947 československé úřady přistoupily k vnitřnímu odsunu zbylých Němců v podobě tzv. „rozptylu", tj. jejich nuceného přesídlení do vnitrozemí, odkud se začali vracet až počátkem 50. let. Specifický průběh měl odsun Němců v oblastech s národnostně nevyhraněným obyvatelstvem na Těšínsku a Hlučínsku, kde se nakonec týkal jen několika tisíc Němců. Neuskutečnil se tam ani zamýšlený odsun šesti tisíc tzv. polských okupantů, tj. Poláků, kteří na Těšínsko přišli po 1. říjnu 1938.

Další mezinárodní politické migrace s národnostním kontextem měly daleko menší rozměry. Po zkušenostech z války a problémy s restitucemi židovského majetku i akceptováním navrátivších se Židů emigrovalo v letech 1948–1949 z Československa do Izraele asi 30 000 obyvatel. Jedním z důvodů byla i skutečnost, že poválečné Československo neuznávalo existenci židovské menšiny a usilovalo o asimilaci jejích příslušníků. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let pak do Československa přicházejí Řekové a Makedonci, kteří během občanské války v Řecku stáli na straně komunistů.[23]

Odsun téměř dvou a půl milionu Němců negativně poznamenal především pohraniční oblasti, které byly postupně osídleny směsicí obyvatel různých národností a původu. V letech 1947–1948 sem přicházeli krajané vracející se z Polska, Češi z Volyně i rumunského Banátu, Slováci z Rumunska a Maďarska i menší skupinky ze západní Evropy a Latinské Ameriky. Celkem v rámci státem podporované reemigrační akce do roku 1950 přesídlilo do Československa více než 200 000 Čechů a Slováků. Od sklonku roku 1946 přicházeli do českých zemí i najatí zemědělští dělníci z Bulharska, později z Rumunska a Polska, v roce 1947 i menší skupina Italů do hornictví a stavebnictví. Celkově se jednalo téměř o 30 000 lidí, kteří byli rovněž umísťováni hlavně v pohraničí, kde se částečně obnovila i dojížďka pracovníků z Polska (Těšínsko, východní Čechy). Do pohraničí mířily i dobrovolné vnitřní migrace z českých zemí a ze Slovenska včetně deportovaných maďarských obyvatel. Na konci roku 1947, kdy končila první vlna poválečné migrace ze Slovenska, pracovalo v českých zemích kolem 110 tisíc Slováků, především z východního Slovenska. V roce 1950, kdy již probíhala první velká vlna migrací vyvolaných tzv. socialistickou industrializací, jich bylo 258 tisíc, přičemž tyto počty nezahrnovaly asimilační ztráty. Největší počet migrantů na přelomu 40. a 50. let směřoval do tehdejšího Ústeckého a Ostravského kraje, v němž důležitou roli sehrávala i dojížďka do zaměstnání ze sousedních slovenských regionů. [24]

Po odsunu německého obyvatelstva i následném vnitřním „rozptylu" jeho zbytků se německá menšina stala marginální skupinou převážně tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva zbaveného československého občanství. Naopak polské obyvatelstvo na Těšínsku (Zaolzie) si zachovalo charakter kompaktní národnostní menšiny. Její situaci v letech 1945–1947 sice negativně ovlivňoval československo-polský pohraniční spor o toto území i otevřené národnostní problémy a incidenty, to se ale změnilo po podepsání Smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci mezi ČSR a Polskem, k němuž došlo po zásahu Moskvy na jaře 1947. Její součástí byl dodatkový protokol, podle nějž vznikly v létě 1947 nové polské organizace – Polský kulturně-osvětový svaz (Polski Związek Kulturalno-Oświatowy, PZKO) a Sdružení polské mládeže (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, SMP), které získaly do užívání část majetku bývalých polských spolků. Po únoru 1948 byl komunistický režim zpočátku ochoten pro kulturní a společenskou

23 Srov. KUKLÍK, Jan a René PETRÁŠ. Národnostní problematika v Československu, s. 16–17; JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura, s. 46–48; ŠUTAJ, Štefan. Národnostná problematika a migrácia v Československu 1948–1989. In: JANÁK, Dušan a Jan KUKLÍK (eds.). *Proměny národnostní struktury Československa, České republiky a střední Evropy v letech 1945–2020. Studijní materiály* [online], Opava – Praha: Slezská univerzita – Univerzita Karlova, 2022, s. 25 [cit. 2022-11-05]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/588f0cb8-9db4-4696-a53e-012003939548.

24 JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura, s. 48–50; ŠUTAJ, Štefan. Národnostná problematika a migrácia v Československu 1948–1989, s. 28–30, uvádí v roce 1950 v českých zemích 285 tisíc Slováků, podle KUKLÍK, Jan a René PETRÁŠ. Národnostní problematika v Československu, s. 21, to bylo 258 tisíc osob.

činnost menšiny, k níž se v roce 1950 přihlásilo na Těšínsku 59 000 osob, vytvořit určitý prostor. Snahy o jistou preferenci a správní autonomii tamního polského obyvatelstva počátkem 50. let však tvrdě odmítl jako projev tzv. buržoazního nacionalismu a využil jako záminku k ukončení autonomní činnosti většiny polských organizací. Zachován zůstal jen PZKO, který představoval jakousi modelovou organizaci pro další menšiny, které totalitní stát uznával.[25] Při sčítání lidu v roce 1950, kdy se poprvé odděleně zjišťovala česká a slovenská národnost, k nim patřily ještě národnosti ukrajinská, rusínská a maďarská. Většina deportovaných Maďarů, o jejichž asimilaci se v českých zemích původně uvažovalo, se ale do roku 1950 vrátila na Slovensko, předválečná ruská a ukrajinská emigrace byla zlikvidována a Rusíni-Ukrajinci z východního Slovenska sem nově začali přicházet až v rámci slovenských industrializačních migrací.[26]

Masové vnitřní migrace, asimilační procesy a vznik nových menšin

Pro změny národnostní struktury českých zemí od 50. let do roku 1989, resp. 1991, byly podstatné především masové migrace ze Slovenska, k nimž se od 60. let přidala imigrace desetitisíců zahraničních pracovníků (jejich důsledky viz mapa č. 6). Slovenští imigranti přicházeli do roku 1953 především do ostravsko-karvinského revíru, v dalších letech na celé průmyslové Ostravsko, které zůstávalo dominantní oblastí slovenských imigrací i v 60. letech, kdy do tehdejšího Severomoravského kraje přišlo přes 57 tisíc migrantů ze Slovenska. Od 70. let se těžiště těchto migrací rozšířilo i na další kraje, zejména Severočeský a Západočeský, a velkoměstské aglomerace. V souvislosti s novým federálním uspořádáním státu zesílil jejich příliv do Prahy, takže v roce 1989 v českých zemích žilo na 419 tisíc Slováků. Přitom např. na Ostravsku počátkem 90. let podle některých odhadů 20 % slovenské menšiny tvořili Romové a 5 % Maďaři. Počet Romů se v českých zemích rychle zvyšoval od poloviny 60. let (viz níže), skutečný stav romské menšiny však nelze z výsledků sčítání lidu zjistit, neboť asi dvě třetiny z nich se hlásily ke slovenské a další k české národnosti.[27]

Už v roce 1957 přijíždí především do stavebnictví, částečně i do hutnictví v českých zemích pracovat na 6 tisíc Bulharů. V 60. letech začíná a v dalším desetiletí vrcholí zaměstnávání desetitisíců polských pracovníků v českém průmyslu, které v 80. letech nahradili Vietnamci a Kubánci. Řada Polek pracujících v severočeských textilkách zde však zůstala ve smíšených manželstvích natrvalo a ve druhé polovině 80. let velmi rychle vzrostl i počet zaměstnanců polských podniků pracujících na investiční výstavbě v Československu, který v roce v roce 1989 činil cca 33 tisíc osob.[28]

Po začlenění zemí střední a východní Evropy do sovětského bloku se mezinárodní aspekty menšinové otázky v Československu zklidnily a její řešení nadále vycházelo ze sovětského vzoru. Po represivních zásazích počátkem 50. let (antisemitismus v podobě procesů proti židovským politikům, tažení proti tzv. polskému i ukrajinskému buržoaznímu nacionalismu aj.) se zhruba v polovině této dekády postavení polské, maďarské a ukrajinské národnosti ustálilo a získaly určitá kulturní a jazyková práva (vlastní národní školství, možnost používat svůj jazyk v místech koncentrace při styku s úřady i ve veřejném životě, možnost dvojjazyčných nápisů aj.). Tyto národnosti se dočkaly v roce 1960 i stručného ústavního zakotvení, což ovšem nebránilo např. současnému oslabení polské menšiny a její soudržnosti zrušením okresu Český Těšín i okresních výborů PZKO.[29] Vůči německé menšině zaujal komunistický režim v 50. letech dvojaký postoj: na straně jedné pokračovaly asimilační snahy včetně vrácení státního občanství, na straně druhé se prosazoval benevolentní postoj např. při posuzování žádostí o emigraci. Když si ale o státní občanství ještě koncem roku 1951 nepožádalo na 40 000 Němců kalkulujících s emigrací, stát

25 JANÁK, Dušan. Polská menšina, s. 74 a 78.
26 ŠUTAJ, Štefan. Národnostná problematika a migrácia v Československu 1948–1989, s. 29–30.
27 JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura, s. 50–51; ŠUTAJ, Štefan. Národnostná problematika a migrácia v Československu 1948–1989, s. 30–34.
28 JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura, s. 52–54.
29 Byl to mj. důsledek zveřejnění tzv. teorie dvou vlastí, podle níž mělo polské obyvatelstvo na Těšínsku materiální vlast v Československu a duchovní v Polsku, za které byla polská menšina podrobena ostré kritice. JANÁK, Dušan. Polská menšina, s. 78.

to vyřešil zákonem č. 34/1953 Sb. o jeho kolektivním udělení, probíhajícím pod úředním dohledem a bez publicity, aby nedošlo k nepokojům. I poté však jazyková a kulturní práva Němci nabývali jen pomalu, mnohdy se dále počítalo s jejich postupnou asimilací a statut národnostní menšiny získali až v roce 1968. Nelze se divit, že jejich počet trvale klesal a v celostátním měřítku jich ze 165 000 v roce 1950 zůstalo v roce 1991 jen cca 53 000.[30]

Nucená asimilace převládala po celé období vůči romské etnické skupině, která nebyla považována za národnostní menšinu. Tvrdým zásahem do migračních zvyklostí Romů byl zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočovných osob, přijatý podle vzoru sovětského zákona z roku 1956. Při následném soupise bylo v českých zemích zjištěno 19 567 Romů, kteří se museli usadit s pomocí národních výborů tam, kde je soupis zachytil. Vůči ostatním Romům opatření z let 1962–1965 vykrystalizovala do koncepce rozptylu a odsunu z míst jejich silné koncentrace, tj. nuceného přemístění části romských rodin ze Slovenska. I když tzv. rozptyl skončil v roce 1968, živelná neorganizovaná migrace Romů pokračovala i v dalších desetiletích (např. v Severomoravském kraji žilo počátkem 60. let 1 500–2 500 Romů, v roce 1966 jich bylo 8 600 a v roce 1978 už 20 300). Snahy Romů vstoupit do kulturní politiky prostřednictvím Svazu Cikánů-Romů v letech 1968–1973 nebyly úspěšné, asimilační školskou politiku se stát snažil kompenzovat řadou sociálních opatření. Výsledkem poválečného vývoje je tak podle Š. Šutaje „súčasná sociálna a kultúrna degenerácia rómskych komunít a regiónov“.[31]

Očekávání menšin spojená se změnami jejich postavení v roce 1968 se nenaplnila a jejich postavení se do roku 1989 nijak nezměnilo (viz mapa č. 7). V době normalizace se spíše zrychlily asimilační procesy, když menšiny, k nimž při sčítání lidu v roce 1970 přibyla ruská národnost, byly nyní považovány za skupiny československých občanů lišících se od ostatních jen svým jazykem. Působila zde však celá řada faktorů, jak naznačuje vývoj polské menšiny na Těšínsku. V 50. a 60. letech snížily její kompaktnost imigrační a urbanizační procesy, tj. příliv imigrantů z českých zemí i Slovenska, stěhování z vesnic do měst i likvidace hornických kolonií a přestěhování jejich obyvatel do měst. Další úbytek připadal zejména na ztrátu přirozeného přírůstku, tj. rozdílu mezi počty živě narozených a zemřelých, protože děti z heterogamních manželství s českými partnery se hlásily převážně k české národnosti. Konečně je třeba připomenout dlouhodobé asimilační procesy, o jejichž ovlivnění přímými zásahy i nepřímými tlaky komunistického režimu se dodnes vedou spory. K rušivým prvkům patřila např. výstavba velkých uhelných dolů na Karvinsku, spojená s rozsáhlou migrací, či ekologicky necitlivý způsob těžby uhlí, vedoucí k rozsáhlým důlním škodám a likvidaci celých obcí kdysi obývaných Poláky.[32]

Národnostní migrace a menšiny po roce 1989

Charakter národnostních migrací po pádu železné opony ovlivnil průběh politické i ekonomické transformace, vznik České republiky k 1. lednu 1993 a její vstup do Evropské unie v roce 2004 i – od druhé poloviny 90. let – proměna z tranzitní země v zemi cílovou. Pro změny národnostní struktury byly rozhodující mezinárodní migrace, v jejichž rámci dominovaly migrace ekonomické. Za klasické politické emigranty bychom mohli označit jen disidenty a odpůrce nedemokratických režimů (např. z Běloruska nebo Ruska) žádající o politický azyl a uprchlíky před etnickými čistkami a politickými či nacionalistickými represemi za občanské války v Jugoslávii či v zemích třetího světa, u nichž ovšem hrají obvykle důležitou roli i ekonomické důvody (ztráta obživy či zničení ekonomické existenční základny).

Po roce 1989 se však výrazně rozšířila především legální i nelegální ekonomická imigrace cizinců. Migrační výměna se Slovenskem nabyla po rozdělení Československa mezinárodního charakteru a v devadesátých letech 20. století představovali slovenští občané nejsilnější skupinu imigrantů. Poté je vystřídali Ukrajinci, v jejichž případě ovšem převažovala krátkodobá, často ilegální pracovní migrace. Jednalo se o migrační model založený na cirkulační migraci, v jehož rámci se vytvořil tzv. klientský systém, tj.

30 KOLÁŘ, Ondřej. Německá menšina. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021. s. 94–96.
31 ŠUTAJ, Štefan. Národnostná problematika a migrácia v Československu 1948–1989, s. 32–33.
32 JANÁK, Dušan. Polská menšina, s. 75–76.

způsob organizace práce pro migranty z postsovětského prostoru, nadstavbově propojený s organizovaným zločinem. K tradičně nejsilnějším imigračním skupinám patřili dále občané Vietnamu, Polska, Německa a Ruska, nověji i Mongolska, kteří jsou dnes po Vietnamcích v celostátním měřítku druhou nejpočetnější asijskou menšinou, či Moldávie. V rámci ekonomické imigrace je třeba zmínit i státem řízenou imigraci ze zemí východní Evropy, která zahrnovala jak reemigraci českých krajanů, tak získávání odborníků pro českou ekonomiku a služby.

Naproti tomu po rozdělení Československa podstatně klesl vliv vnitřních migrací. Jejich prostorové rozložení souvisí s tím, že zahraniční imigranti preferovali většinou jako cílové destinace velká města, případně jejich zázemí, kde je dobrá šance na získání zaměstnání (kupř. Ukrajinci směřovali v celorepublikovém měřítku hlavně do Prahy).[33]

Ve vývoji národnostních menšin po roce 1989 je zjevné rychlé rozšiřování jejich počtu (viz mapa č. 8). V roce 1991 bylo možné se přihlásit k romské národnosti, rozdělila se národnost ukrajinská a rusínská, přibyly národnosti moravská a slezská. Po rozdělení Československa se nejsilnější menšinou stala slovenská menšina, což platí dodnes, i když se počet jejích příslušníků snížil o více než polovinu (z více než 300 000 v roce 1991 na cca 147 000 osob v roce 2021). Vznik nových subjektů zastoupených v Radě vlády pro národnostní menšiny se zrychlil po přijetí zákona č. 273/2001 Sb. V roce 2020 jich bylo čtrnáct; ne všechny národnostní a etnické skupiny však o zastoupení usilují (např. po rozdělení řecké a makedonské menšiny řecká zastoupení v Radě vlády získala, makedonská nikoli).[34]

Rychle rostou především nové menšiny, druhou početně nejsilnější je ukrajinská menšina (v roce 2021 přes 53 tisíc osob). Naopak na poklesu polské a slovenské menšiny (viz mapa č. 9) se podepsalo více faktorů, včetně vnitřní migrace z regionů zasažených ekonomickou transformací a úpadkem tradičního, zejména těžkého průmyslu, spolu s přirozenou asimilací. Po roce 1989 zůstává hlavní příčinou asimilace u těchto menšin nadále národnostní heterogamie. Např. podle údajů z 1991 z 10 200 dětí ze smíšených manželství na Těšínsku jich mělo 9 100, tj. 89,2 %, českou národnost. Na území Zaolzí je podle polských autorů pouze 30 % národnostně homogenních polských rodin a jejich počet se zmenšuje, zatímco zvyšování počtu národnostně smíšených manželství je „demograficky potvrzený fakt". Podle výsledků sčítání lidu se zde počet příslušníků polské menšiny z téměř 43 500 v roce 1991 snížil na cca 26 500 v roce 2011 (v České republice ve stejném období z cca 59 300 na 39 000). Asimilaci podporuje i zvyšující se vzdělanostní struktura příslušníků těchto menšin, jazyková blízkost (zejména u slovenštiny), ale na druhé straně i problematická demografická struktura (převaha nejstarší věkové skupiny, nízké zastoupení dětí) atd.[35]

Místo závěru

V předloženém příspěvku nebylo pochopitelně možné tak složitou problematiku ani zdaleka vyčerpat. Naším cílem bylo podat základní chronologicko-tematický přehled, upozornit na zajímavé problémy a nabídnout čtenářům nejnovější literaturu, jejímž prostřednictvím je možné tyto poznatky rozšířit.

33 JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura, s. 54–58.

34 Podrobněji KOCIAN, Jiří. Menšiny a migrace v České republice po roce 1989. In: JANÁK, Dušan a Jan KUKLÍK (eds.). *Proměny národnostní struktury Československa, České republiky a střední Evropy v letech 1945–2020. Studijní materiály* [online], Opava – Praha: Slezská univerzita – Univerzita Karlova, 2022, s. 64–67 [cit. 2022-11-05]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/588f0cb8-9db4-4696-a53e-012003939548; KOBEŠ, Pavel. Migrace, menšiny a cizinci v ČR 2021. *Infocizinci.cz* [online]. 7. 2. 2022 [cit. 2022-11-05]. Dostupné z: https://infocizinci.cz/cr/migrace-mensiny-a-cizinci-v-cr-2021.

35 KOBEŠ, P. Migrace, menšiny a cizinci v ČR 2021; JANÁK, Dušan. Polská menšina, s. 75–77; JANÁK, Dušan, Lubomír HLAVIENKA a Ondřej KOLÁŘ. České Slezsko a severní Morava: území, migrace, národnostní struktura, s. 52–53; ŠRAJEROVÁ, Oľga. Slovenská menšina. In: JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 109–110.

Mapa č. 1
Zastoupení romské národnosti v obvodech oblastních kriminálních úřadoven 1947

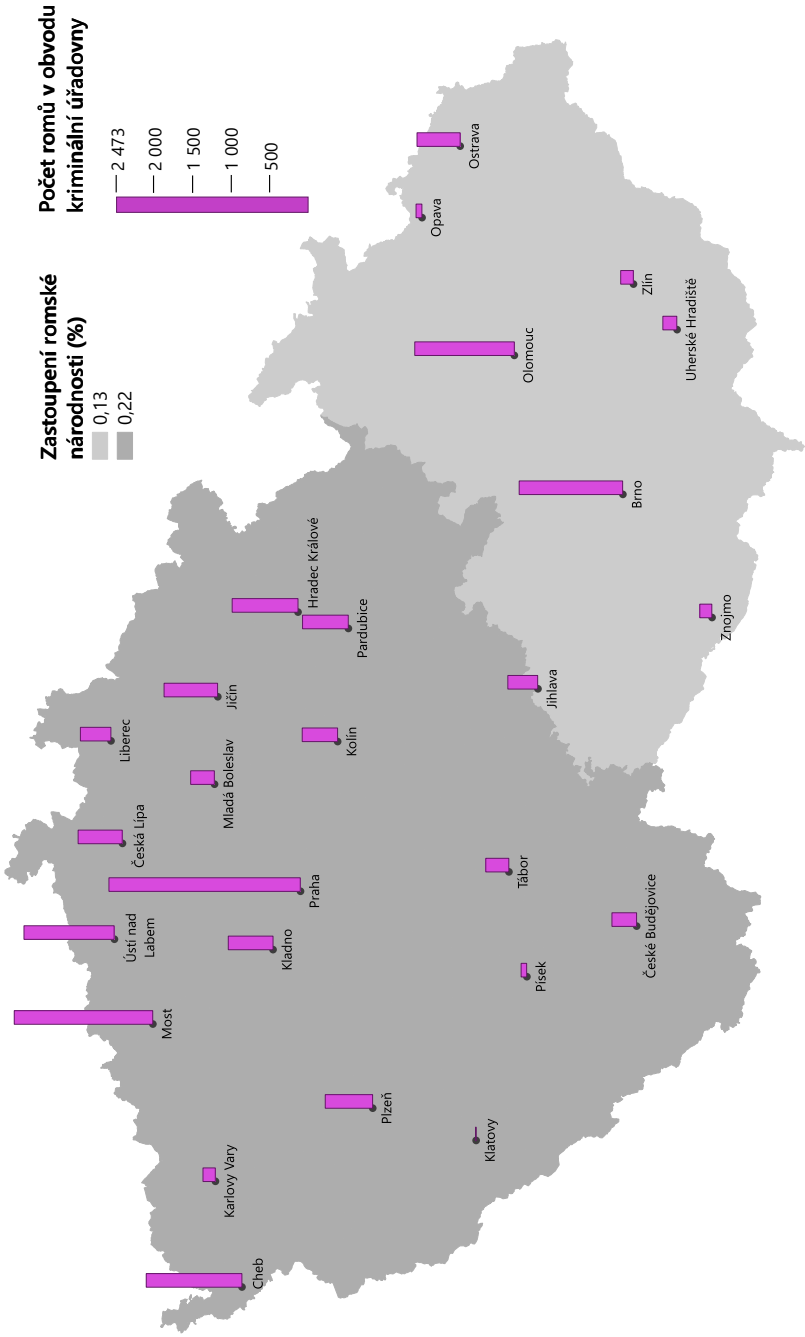

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Mapa č. 2
Romové a Řekové na Osoblažsku v roce 2020 podle kvalifikovaných odhadů zastupitelů

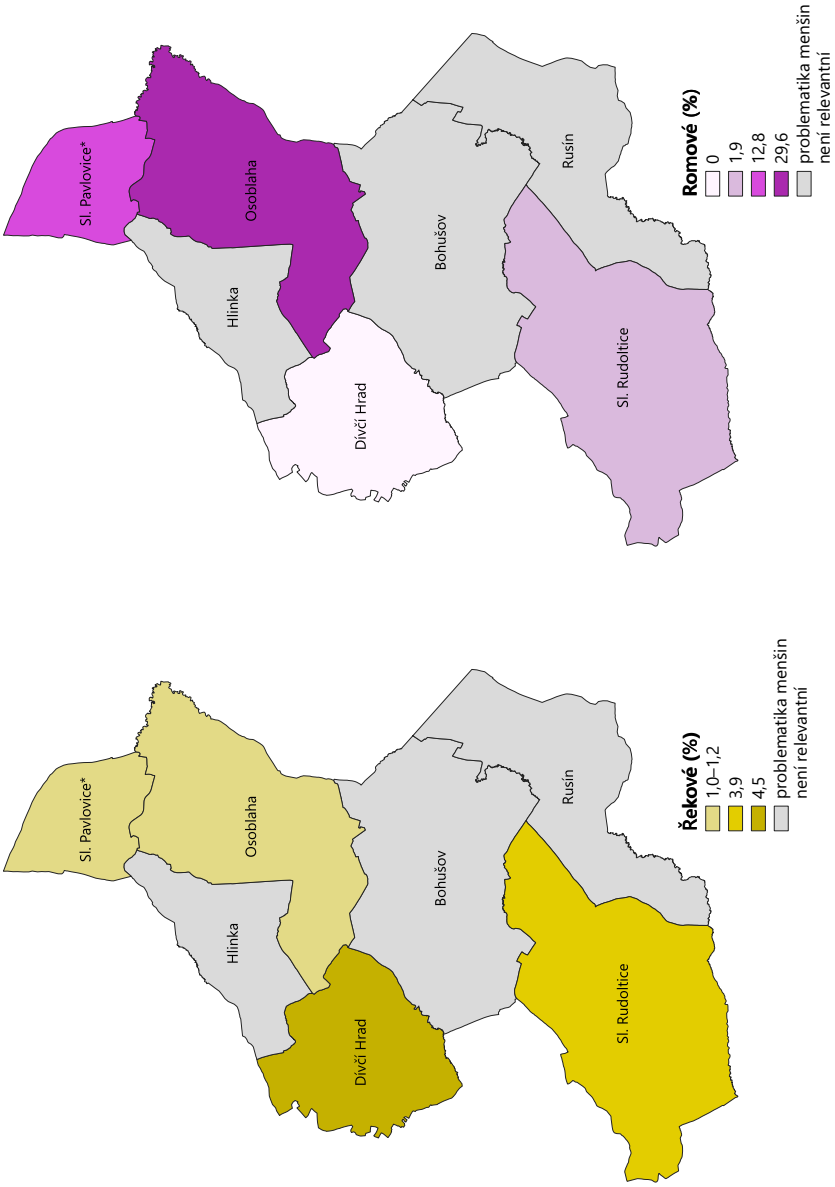

Zdroj: JANÁK, Dušan ml. Exkurz: Z výzkumu „skrytých" menšin na Osoblažsku. In: JANÁK, Dušan a kol.: *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021, s. 174–182.

Mapa č. 3
Německá, polská a židovská menšina v českých zemích v roce 1921 dle žup

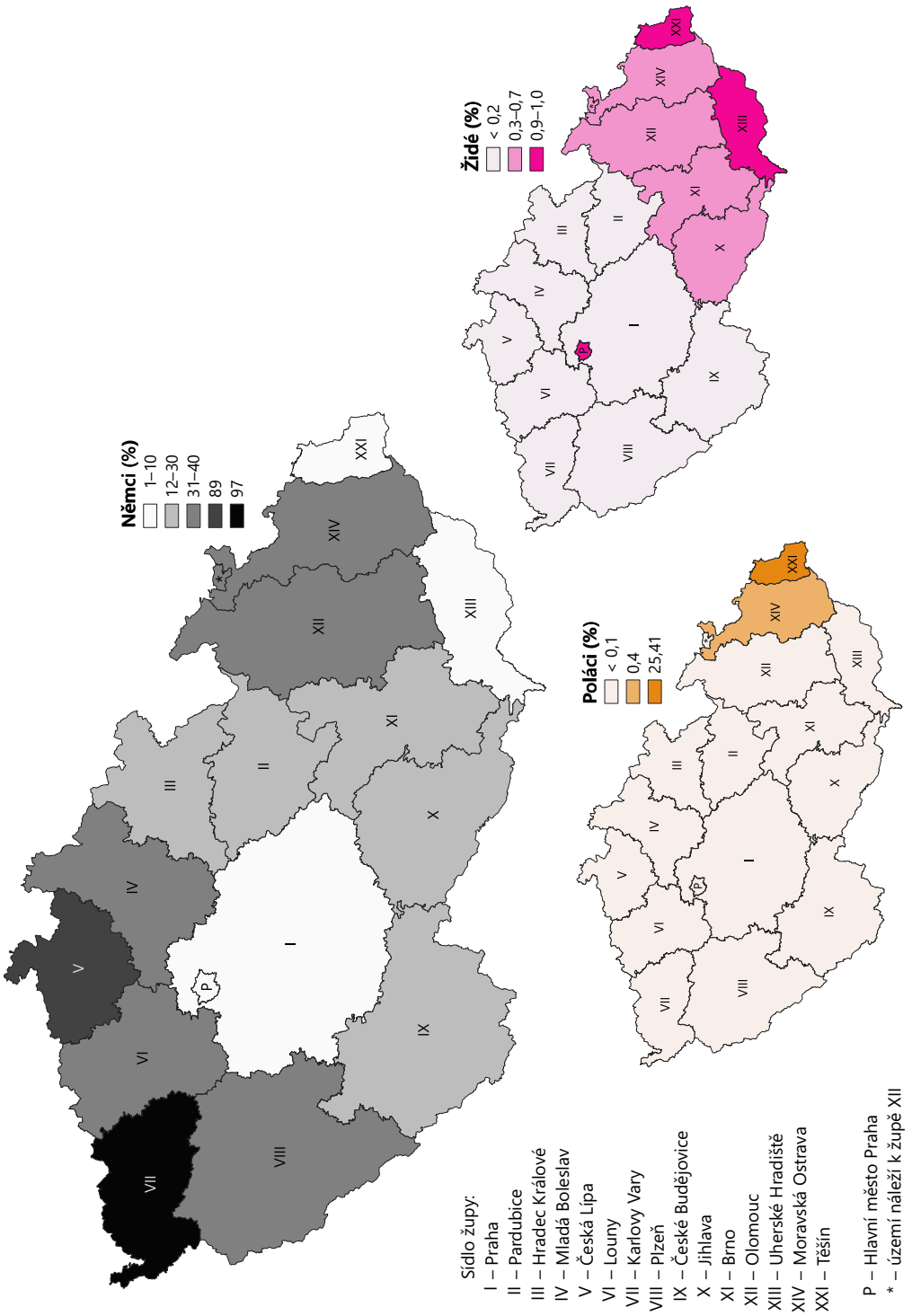

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Mapa č. 4
Německá a polská menšina v českých zemích v roce 1930 dle soudních okresů

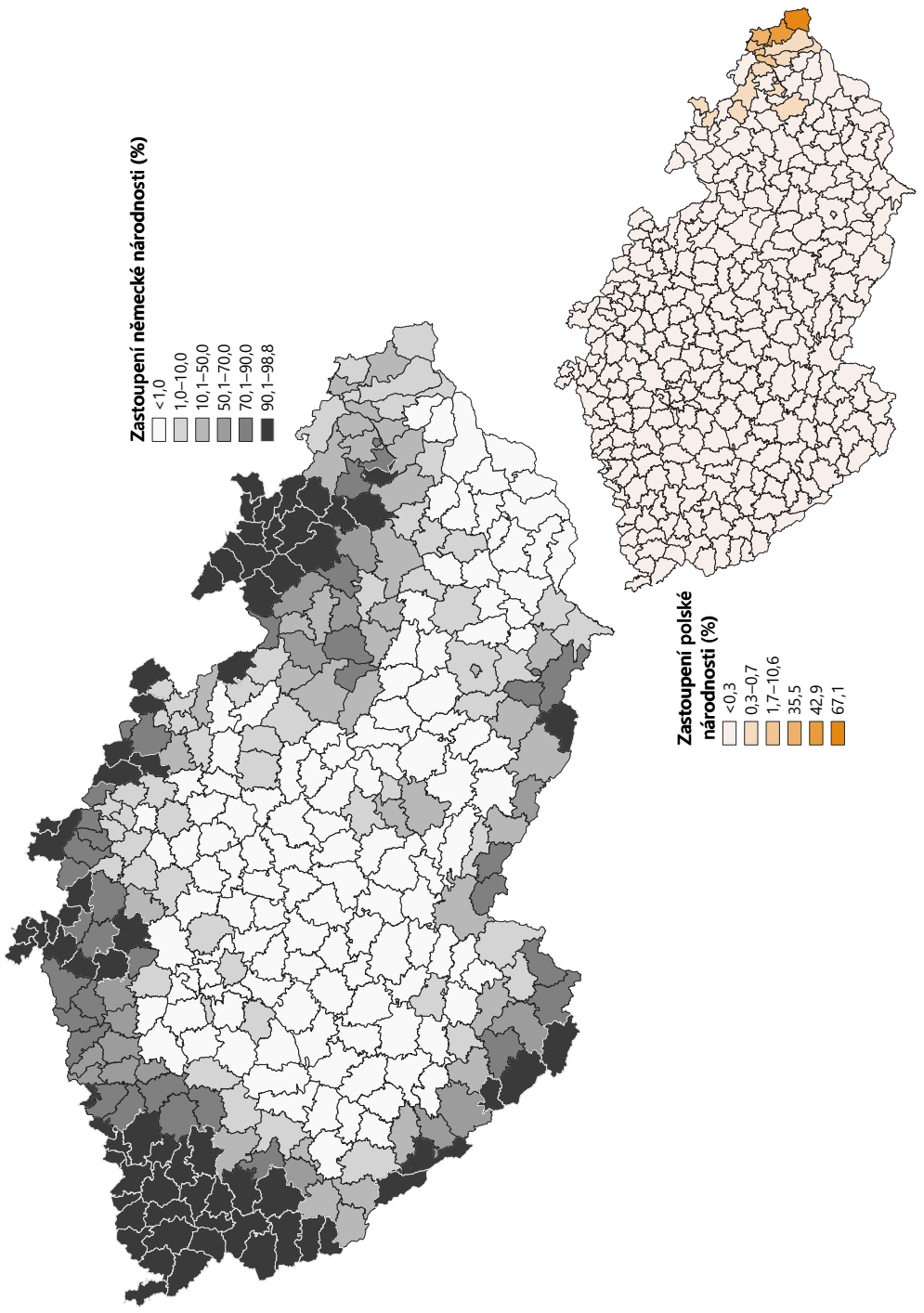

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Mapa č. 5
Národnostní složení českých zemí v roce 1950 podle tzv. malých krajů z roku 1949

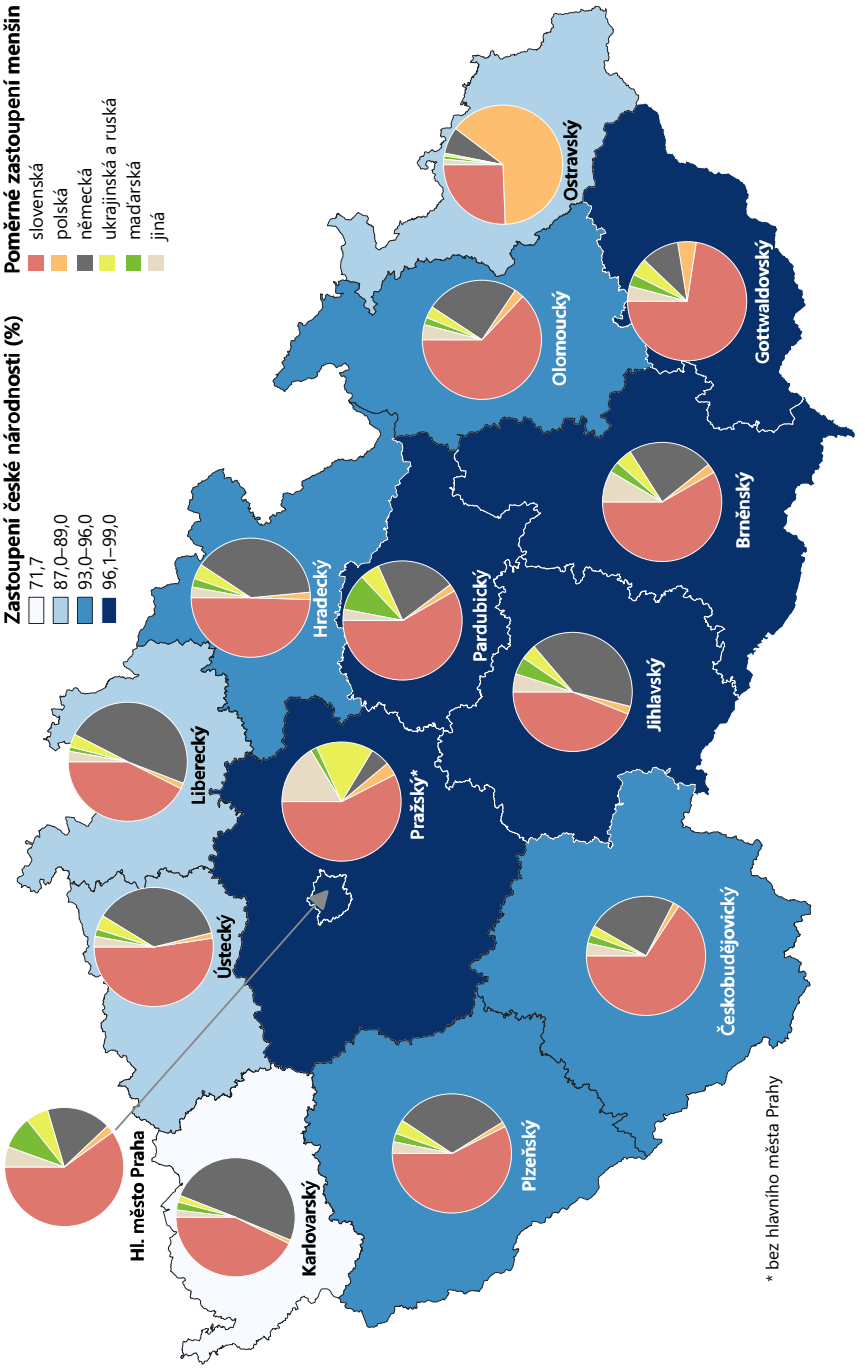

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Mapa č. 6
Národnostní struktura českých zemí v roce 1991 podle tzv. velkých krajů z roku 1960

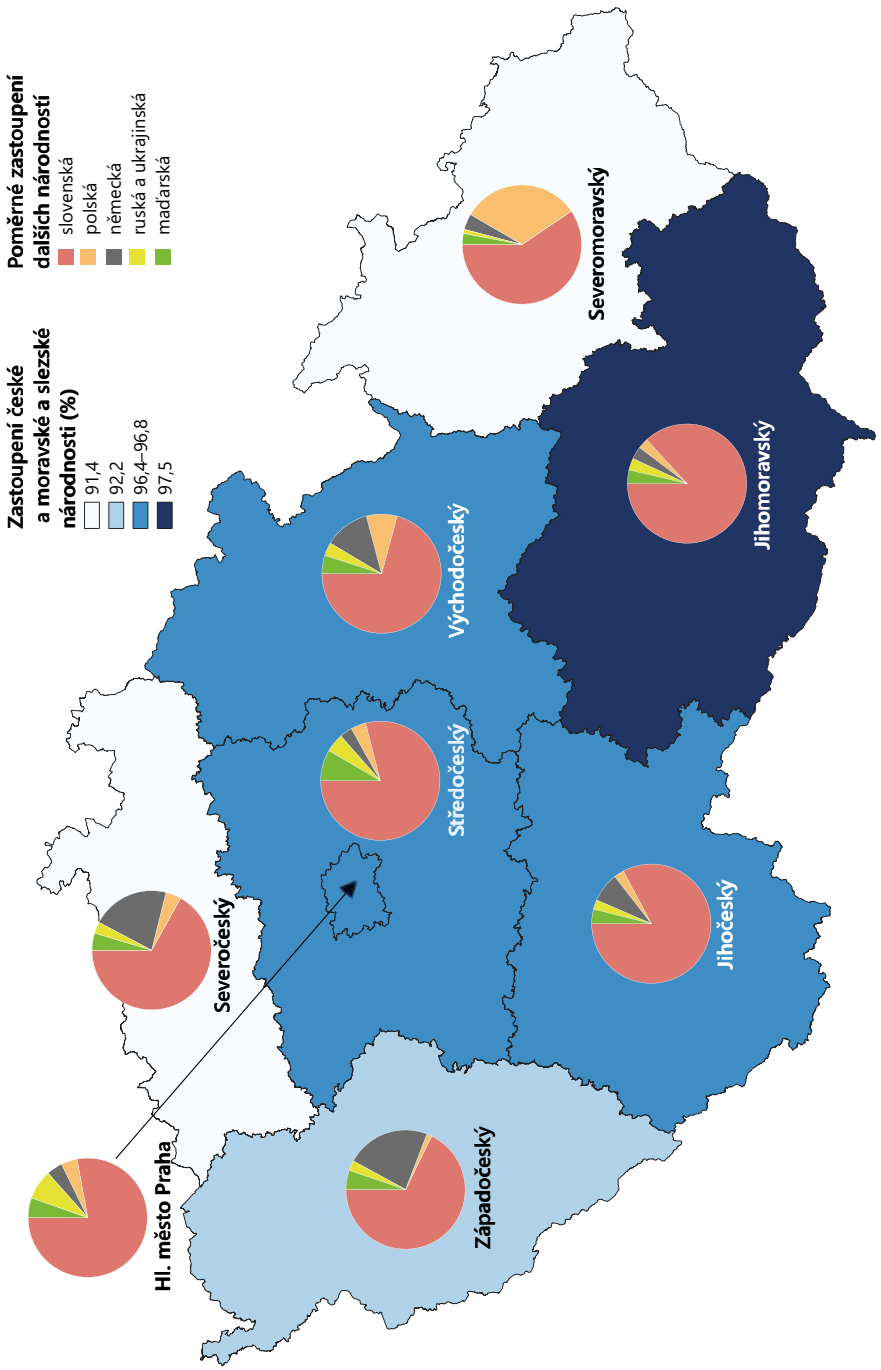

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Mapa č. 7
Slovenská, polská a německá menšina v českých zemích v roce 1991

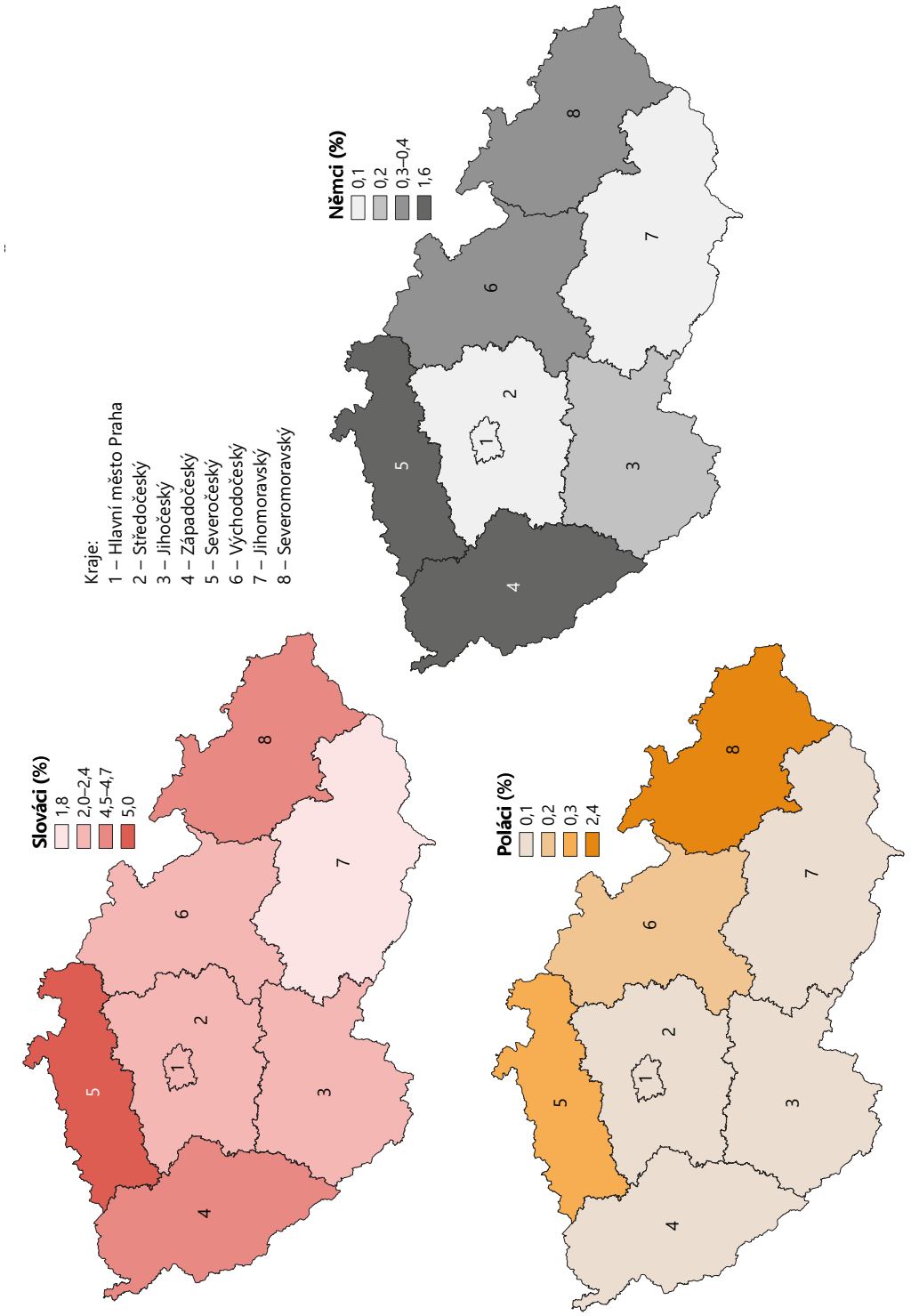

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Mapa č. 8
Národnostní struktura českých zemí v roce 2011 podle tzv. velkých krajů z roku 1960

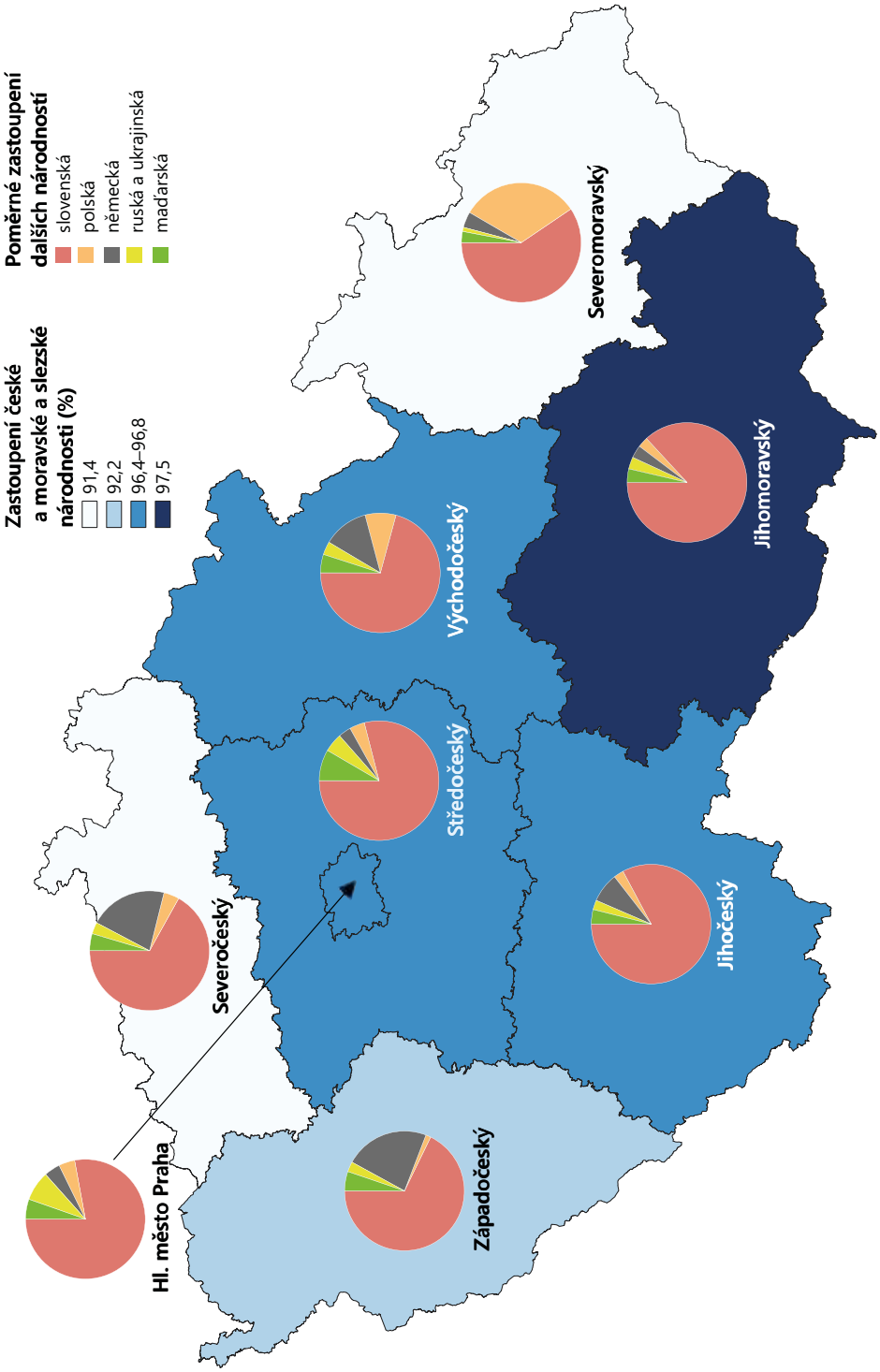

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Mapa č. 9

Procentuální změny v počtu slovenské národnosti v českých zemích mezi léty 1970 a 2011

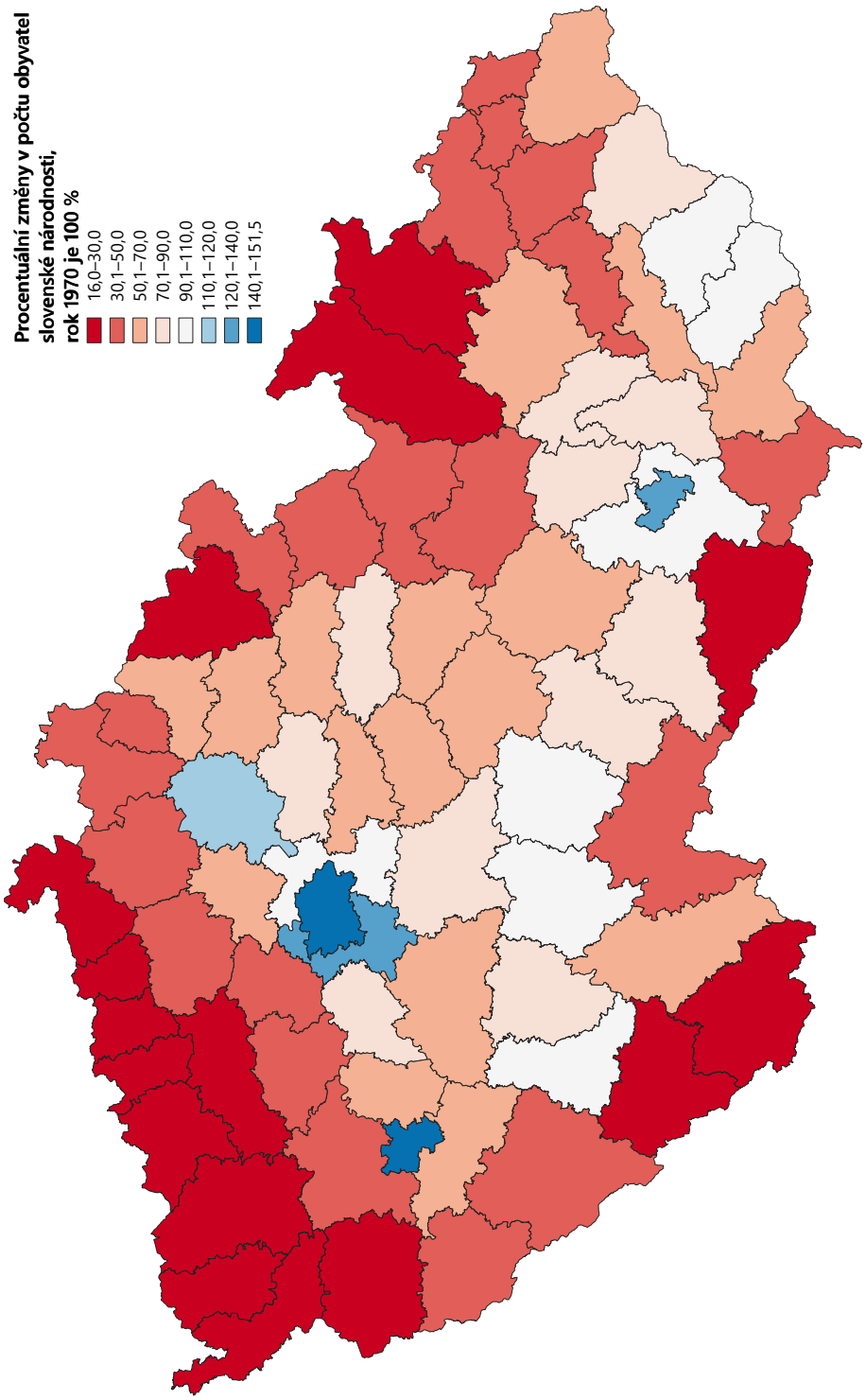

Zdroj: HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

Reflexe národnostních a etnických menšin v polské a české kinematografii posledních let

Martin Novosad

Zobrazování národnostních a etnických menšin v polské a české kinematografii po roce 2000 je v jistém ohledu zároveň určitou reflexí schopností obou kinematografií reagovat na národnostní a sociální problémy v obou státech v posledních letech. Do značné míry jde tak prostřednictvím filmových děl o jakousi zprávu o polské i české občanské společnosti a míře jejich vztahu k těmto společensko-politickým jevům. K tomu, abychom lépe pochopili, jakým způsobem se tato témata promítají do filmové tvorby obou zemí v posledních zhruba dvou dekádách, bude dobré si nejprve objasnit výchozí podmínky a situace, v nichž se současná polská a česká kinematografie nacházejí.

Začněme nejprve Polskem, u něhož můžeme směle hovořit o daleko složitějším společensko-politickém klimatu. Aktuálně vedení státu a řadu kontroverzních reforem řídí vláda národně konzervativní strany Právo a spravedlnost (PiS), která od roku 2019 ovládla také systém původně autonomních filmových studií (KADR, TOR, ZEBRA, WFDiF, SMF), včetně veřejnoprávní televize TVP a Polského filmového institutu (PISF). To pochopitelně vede k tomu, že vedoucí představitelé této strany preferují díla, která budou plně korespondovat s křesťansko-nacionalistickým pohledem na polské dějiny i současnost. Dá se hovořit dokonce o jisté cenzuře na úrovni grantových komisí obsazených členy loajálními PiS, která brání některým tvůrcům v realizaci společensko-politicky kontroverzních témat, nebo se minimálně snaží jejich umělecké aktivity, jež nekorespondují s vládní představou prezentace polské historie i národa jako takového, záměrně bojkotovat jako nevhodné pro komunikaci v dnešní době. Nicméně Polsko má čtyřikrát větší filmovou produkci, trh i zdroje než Česká republika. Z toho vyplývá mimo jiné i to, že šance filmařů uplatnit vládou nechtěná témata jsou mnohem větší a také často úspěšnější i mimo oficiální státní systém podpor. S tím pak souvisí i mnohem větší zásah diváků nejen na domácí půdě, ale i v zahraničí díky početné polsky mluvící diaspoře, protože kanálů, jak dostat výsledné dílo k divákům, je naštěstí mnohem více mimo struktury dohledu vládnoucího aparátu. Velmi důležitý faktor, který se podepsal na velmi silném růstu filmové produkce v poslední době, bylo v roce 2022 otevření centrály Netflixu ve Varšavě pro region střední a východní Evropy a z toho vyplývající obrovské investice do polského filmového průmyslu – Netflix působil v Polsku už o několik let dříve a po sérii divácky úspěšných nejen komerčních titulů si dobře uvědomil potenciál právě početné polsky mluvící populace a rozhodl se investovat cíleně do lokálních filmových i televizních projektů napříč žánry. To dalo řadě filmařů obrovskou možnost tzv. relativně nezávislé tvorby nad státem kontrolovanou filmovou produkcí přes PISF a filmová studia. Aktuálně se do situace na polském filmovém trhu propsala i jeho větší segmentace, která s příchodem streamovacích platforem v podstatě rozložila klasickou filmovou distribuci, již poznamenal z hlediska výrazného poklesu návštěvnosti kin covid, právě do online prostředí, což ještě zvýšilo komfort dostupnosti samotných snímků pro diváky. V neposlední řadě je třeba zmínit úspěchy polských filmů na zahraničních festivalech a obecně větší kulturní zájem polského publika o domácí filmovou tvorbu, což se vše významně podepisuje na celkové kvalitě současného polského kina. Např. z propagačního spotu

Polského filmového institutu z roku 2021[36] je názorně vidět, kolik oceňovaných polských snímků se v posledních letech dokázalo prezentovat na prestižních „áčkových" mezinárodních filmových festivalech a kolik z nich dokonce získalo důležité ceny.

O kvalitě polských filmů ve světovém měřítku svědčí i jejich témata, která jsou rozhodně mnohem aktuálnější, než je tomu u současné české filmové produkce. To bezesporu souvisí také s tím, že polská společnost je mnohem více názorově rozpolcená, což samo o sobě je v podstatě vděčný stimul pro filmové tvůrce, kteří přirozeně mají potřebu se k palčivým problémům kolem sebe vyjadřovat a reagovat na relativně vypjatou a nespokojenou atmosféru ve vlasti. Názorově rozpolcená polská společnost navíc rozhodně poskytuje filmovým tvůrcům daleko podnětnější témata, jež oslovují i mezinárodní publikum, a to jak současná, tak z minulosti. V Polsku jsme ke všemu tomu svědky poměrně vyváženého poměru mezi komerčními a uměleckými snímky, takže v širokém spektru publika si de facto každý může najít tituly, které ho uspokojí. Nezanedbatelným faktorem je rovněž větší a stimulující konkurence ve filmařském prostředí i potřeba občanské angažovanosti také prostřednictvím filmu. A nesmíme zapomenout na tradiční silnou generaci ženských režisérek a mladých tvůrců, kteří mají odvahu vyprávět o současných problémech světa, včetně společensky aktuálních témat (queer cinema, sociální problematika, střet ideologií, včetně křesťanského dogmatismu, politická korupce, odhalování historických křivd a potřeba otevřeně hovořit o kontroverzních momentech polských dějin…). Na konci úspěchu se pak nemalou měrou podílí na vzestupu polského kina také funkční systém mezinárodních koprodukcí jako zdroje peněz a inspirací pro sdělnější filmové příběhy i pro zahraniční publikum.

Jak to tedy vypadá se zachycováním národnostních a etnických menšin v polské kinematografii s ohledem na výše uvedené faktory a ve světle společensko-politického kontextu posledních let? Historicky je Polsko jakýsi melting pot národnostních a etnických skupin. Patrně největší téma, i současné polské kinematografie ve vztahu k menšinám, jsou Židé. Je to dlouhodobě polské národní trauma s hlubokými dějinnými kořeny – polský vztah k Židům byl navíc – i vzhledem k řadě zločinů, jichž se zejména během 2. světové války polské obyvatelstvo na svých židovských sousedech dopustilo – dlouho tabuizován. Další silně akcentované téma, pramenící rovněž z historických reálií, především z obsazení Polska v průběhu války, jsou Němci. Nicméně i tato problematika podléhala v průběhu desetiletí jistému stereotypnímu náhledu. Nejednoznačný výklad si s sebou nese i vztah Poláků k Ukrajincům, Rusům a Litevcům a vůbec celá problematika příhraničních vztahů s bývalým Sovětským svazem. Jedním z důvodů je nesporně také početná menšina Poláků, která dodnes žije v těchto zemích. Zejména vztah k Rusům je ze strany Poláků značně vyhrocený, protože jim nemohou zapomenout mnohé dějinné křivdy, kterých se na nich prostřednictvím Rudé armády či KGB v minulosti dopustili. Za všechny můžeme zmínit Katyňský masakr polské armády a inteligence ruskými bezpečnostními a armádními složkami. V poslední době ožívá v polské kinematografii rovněž reflexe dalších etnických menšin, zejména těch asijských (Vietnamci, Turci, Kurdové…) a těch, jež jsou nuceny migrovat kvůli konfliktům. Romská menšina je naopak v rámci současné polské filmové tvorby zmiňována spíš okrajově, stejně jako česká či slovenská.

Pohlédněme nejprve na obraz Židů v polských filmech v posledních letech. Klíčovým v tomto směru byl po roce 2000 zejména *Pianista* (2002) režiséra Romana Polańského, který adaptoval osudy židovského hudebníka Władysława Szpilmana, jenž přežíval v ruinách nacisty devastované Varšavy. Dnes už klasické dílo, které získalo několik Oscarů, ukazuje spíše mašinérii tehdejší nacistické ideologie v plné naturalističnosti a zoufalé pokusy o záchranu Židů z ghett. Stejně jako Spielbergův *Schindlerův seznam* je tak film spíše pietní vzpomínkou na židovské oběti holokaustu a silným poselstvím vzdoru zrůdné myšlence vyhlazení jednoho národa.

Mnohem větší reakce publika ale vyvolal snímek režiséra Władysława Pasikowského *Pokłosie* (Dozvuky, 2012). Příběh dvou bratrů, v němž mladší z nich objeví na rodinné usedlosti stopy po tabuizovaném židovském pogromu, totiž poprvé otevřeně na filmovém plátně tnul do problému vyrovnání se s jednáním polského obyvatelstva vůči židovské komunitě v průběhu války. A přiznání historického selhání Poláků je

36 Spot promocyjny 2021 r. *Youtube.com* [online]. 2021 [cit. 2022-11-05]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=eh1-HkNznAY.

v tomto případě víc než bolestivé. Nicméně pokud v sobě národ, který zločiny spáchal, nenajde schopnost se otevřeně přiznat a omluvit, nemůže svému svědomí ulevit. Film vyvolal vskutku bouřlivé reakce části společnosti, ne náhodou sympatizující s vládní stranou Právo a spravedlnost a obecně i s katolickou církví, která řadu těchto zločinů dokonce vědomě podněcovala a kryla. Výsledkem byla mediální štvanice zejména na představitele hlavní role Macieje Stuhra, který se hrdě veřejně přihlásil k tomu, že je třeba prosit židovské pozůstalé o odpuštění, aby mohlo opět dojít k usmíření. Nicméně státní média ho veřejně lynčovala, když jej označila za glosátora semitských lží a ohýbače historie. Ve skutečnosti se ale v té době už řada renomovaných historiků pouštěla do dokazování zločinů, které byly spáchány na Židy polským obyvatelstvem, jako například pogrom v Jedwabném[37], takže nešlo přehlédnout podivnou mocenskou strategii a propagandu úmyslně zamlčovat skutečnou pravdu ve prospěch falešného očišťování dějinné viny Poláků za okupace. Film má ovšem i své nesporné umělecké kvality, které jej řadí k předním dílům novodobého kina polského morálního neklidu.[38]

Komplikované dějinné souvislosti prolínání židovského elementu v polské společnosti po válce zachycuje naopak Oscarový snímek *Ida* (2013) režiséra Pawła Pawlikowského. Novicka Anna v něm odkrývá přes svou příbuznou komunistku Wandu rodinné tajemství svého židovského původu. A obě ženy z ideologicky opačných táborů k sobě musí hledat cestu navzdory nepřízni osudu a svých osobních názorových postojů. Nádherný černobílý film jde spíš po rovině individuálních traumat, která trýznivě vyplouvají na povrch v soukolí politicky tíživé doby. A klade poměrně sugestivní otázky pátrající po hranicích vlastní identity navzdory všem režimům či příslušnosti. Není divu, že takto komunikované poselství mělo mnohem obecnější přesah a zasáhlo empaticky i zahraniční publikum.

Asi nejdrsnějšího realistického zobrazení polských zločinů na Židech se dopustil režisér Wojciech Smarzowski ve svém zatím posledním filmu *Wesele* (Svatba, 2021). Příběh rodiny, která odkrývá trpkou pravdu místní xenofobní komunity, jež záměrně vytěsnila své zločiny, je však mimořádný ještě tím, že ve svém filmovém vyprávění hrůzné události z minulosti, jež vedly k masakru polských spoluobčanů, propojuje se současností. Smarzowského lze proto dlouhodobě v jeho filmografii vnímat jako glosátora svědomí polské mentality. I jeho dílo u vládnoucí i katolické garnitury narazilo. Nicméně je záslužné, že se někdo dokázal konečně zcela otevřeně přiznat a pokusil se o sebereflexi toho, co se mimo jiné v průběhu války dělo uvnitř polské společnosti a bohužel rezonuje dodnes v četných nacionalistických či církevních aktivitách.

Když už jsme u Smarzowského, právě jeho tvorba se skoro systematicky věnuje neuralgickým bodům polské historie. Ve snímku *Róża* (Růže, 2011) před námi vyjevuje lovestory Němky a příslušníka Armii Krakowej na pozadí poválečného osidlování Mazur s tématem polského nacionalismu. Děj filmu se odehrává v období krátce po skončení 2. světové války a je situován do zmíněného kraje Mazur, jenž byl osídlen z velké části Němci. Když byli v roce 1920 jeho obyvatelé ve všelidovém hlasovaní postaveni před volbu, ke které národnosti se přihlásit, vybrali si příslušnost k Německu, které jim tehdy přinášelo větší pocit bezpečí než nově vznikající polský stát. Těsně po válce ale byli považováni za viníky a po masovém odsunu začali jejich majetky obsazovat Poláci. Smarzowski do tohoto kontroverzního dějinného období zasadil sugestivně vypjaté melodrama o dvou outsiderech zraněných válkou, mezi nimiž se začne rodit milostný vztah. Setkání této dvojice se ukáže jako jejich životní šance. Budou ji umět využít? Budou schopni prolomit bariéry, které je omezují – a to jak ty vnitřní, psychické, tak ty vnější, společenské? Jak do všeho zasáhne osud? Tento zdánlivě prostý snímek, skoupý na dialogy, chystá divákovi mnoho překvapení a zvratů a nejednou staví své hrdiny před těžké výzvy. Promlouvá k publiku s velkou sugestivitou a místy i přesně mířenou agresivitou, která znepokojuje a provokuje, dokonce může budit kontroverze. Pro Smarzowského je těžká i zoufalá doba budování nové skutečnosti zároveň bojem o přežití a nejednou otevřeně odhaluje pravdu o systému, v němž museli Poláci žít následující půl století.

37 Viz např. BIKONT, Anna. *My z Jedwabneho.* Jinočany: H & H, 2008; GROSS, Jan Tomasz. *Sąsiedzi: historia zagłady żydowskiego miasteczka.* Sejny: Pogranicze, 2000.

38 Více např. Dozvuky (pol. Pokłosie) (2012). *Univerzita Karlova* [online]. 1. 4. 2014 [cit. 2022-11-30]. Dostupné z: https://holokaust.ff.cuni.cz/cs/2014/04/01/dozvuky-pol-poklosie-2012.

Osud mladé ženy v jihozápadní části Volyně zrcadlící vraždění nejen polských civilistů ukrajinskými nacionalisty a Ukrajinskou povstaleckou armádou (UPA) ve 40. letech na polsko-ukrajinském pomezí se stal tématem dalšího Smarzowského filmu *Wołyń* (Volyň, 2016). Jde o rodinné válečné drama, ale stejně tak i o národnostní tragédii. Příběh tisíců vesničanů, z nichž přežije jen několik stovek, je vyprávěný právě „skrze osud jedné ženy", v němž se zrcadlí veškerá složitost tehdejší doby. Přes komplikovanost reality a faktů ponechává režisér možnost orientace v historických událostech, daří se mu prolnout hlavní linii vyprávění se zlomky dalších lidských osudů, stejně jako nechává diváka projít skrze bezpráví, násilí, lidskou bolest až k symbolickému, smírnému konci. Působivá kamera se nebojí silné exprese při zobrazování jednoduchých či několikanásobných plánů scény. Wojciech Smarzowski vypráví o vraždění polských civilistů ukrajinskými nacionalisty v letech 1943–1944, které je známo jako volyňský masakr. Nicméně etnické čistky a genocida byly namířeny nejen proti Polákům, ale i Ukrajincům, kteří nebyli příznivci UPA a Ukrajinských nacionalistů a pomáhali Polákům, v malé míře i proti ruskému obyvatelstvu, Židům, Arménům a obyvatelům jiných národností žijících v oblasti Volyně. „Neodpouštělo se" ani smíšené manželství… Přesný počet obětí není znám. Historici odhadují, že bylo zavražděno asi 50–60 000 Poláků a 2–3 000 Ukrajinců.[39]

Romské etnikum se v polské kinematografii 21. století objevuje spíše vzácně. Za nejvýraznější dílo s touto problematikou lze považovat *Papuszu* (2013) od Joanny Kos-Krauze a Krzysztofa Krauzeho. Legendou obestřený osud nejslavnější polské cikánské básnířky Bronisławy Wajsové, jíž talent přinesl slávu, ale Romové ji prokleli jako zrádkyni jejich kultury a zvyků, je vyprávěn spíše v poetickém duchu s lyrizující vizuální složkou, jež má odrážet umělecké ambice talentované ženy. I přes hutný skutečný osobní příběh je ale film spíše poctou všem, kteří se dokážou postavit proti pověrám a předsudkům svého okolí, což možná v obecnější rovině přispělo k úspěšnému festivalovému přijetí snímku také v zahraničí.

Obrazy dalších menšin v polských filmech už jsou spíše ojedinělé, nicméně je vůbec záslužné, že existují. Progresivní režisérka Małgorzata Szumowska se svým dvorním kameramanem a spolurežisérem Michalem Englertem natočili svébytnou uměleckou vizi *Sniegu już nigdy niebędzie* (Sněžit už nikdy nebude, 2020), aby prostřednictvím příběhu ukrajinského maséra působícího v bohaté polské čtvrti naplno konfrontovali sociální i národnostní rozdíly různých tříd obyvatelstva. Zhýčkaní polští zákazníci ukrajinského maséra, nadaného určitými léčitelskými schopnostmi, s ním sdílí i své emocionální jizvy, které velmi sarkasticky vypovídají mnohem víc o komplexech polské společnosti jako takové v kontrastu se zoufalou situací migrantů, kteří v Polsku hledají lepší způsob vlastní obživy a sebeuplatnění.

Epický příběh z první poloviny minulého století o osudové lásce kašubského chlapce a pruské dívky, jimž nepřeje rozdílný původ, dějinné události i etnická nenávist, převedl na plátno nestor polského filmu Filip Bajon ve snímku *Kamerdyner* (Majordomus, 2018). Pozoruhodný epos vůbec poprvé v polské kinematografii zachycuje osudy kašubských vlastenců bojujících za práva a sebeurčení Kašubie na mapě Polska. Jenže Versailleská smlouva dala Polsku nezávislost a svět pruských knížat a baronů, kteří Kašuby respektovali a tolerovali jako samostatné etnikum, je odsouzený k zániku. Jejich sláva a moc mizí v historických událostech první poloviny 20. století. Mizí také svět, kde spolu žili Poláci, Kašubové a Prusové a kde nyní vzklíčilo zrno nenávisti. I když toto etnikum a zemi – oblast, jejímž centrem je město Gdaňsk – decimovala později německá i sovětská armáda, Kašubové si zachovali svou kulturu a identitu. A tento snímek se pokouší z odstupu let o jakousi historickou satisfakci za všechna příkoří, která si Kašubové museli vytrpět.

Mnohem smířlivěji se snaží projektovat do problémů současné vietnamské komunity v Polsku režisérka Mariko Bobrik ve filmu S*mak Pho* (Tak chutná Pho, 2019). Vietnamský kuchař žijící ve Varšavě se zde pokouší přizpůsobit polské kultuře, kterou jeho dcera již přijala dávno za svou. Navzdory lehčímu žánrovému pojetí jde o poměrně citlivý příspěvek do diskuse o tom, jak obtížné je integrovat se do cizí většinové společnosti a jak důležité je uchovat si v novém prostředí alespoň pocit vlastní identity.

Podobná témata, akorát nahlížející je tzv. z druhé strany barikády, prezentuje také debutující režisér

39 MOTYKA, Grzegorz. Zapomnijcie o Giedroyciu: Polacy, Ukraińcy, IPN. *Gazeta Wyborcza*, 24. 5. 2008.

Damian Kocur ve snímku *Chleb i sól* (2022). Mladý polský student se v něm vrací do rodného města, kde se ústředním místem setkávání s jeho zdejšími přáteli stal nově otevřený kebab bar a eskalující napětí s jeho arabskými pracovníky. Cennou devizou na benátském filmovém festivalu oceněného filmu je především rozhodnutí angažovat do všech rolí naturščiky, což také vyznění díla dodalo nesmírnou autenticitu a věrohodnost. Největší poselství filmu nese ale jeho klíčová idea, jak i naše občanská netečnost může někdy vést k nečekaným tragédiím, které se mohou dotknout i našich relativně spokojených životů.

Už z přehledu několika zásadních vybraných polských filmů je patrné, že potřeba hovořit v rámci společenské atmosféry o tématech menšin a etnik je zcela relevantní a často vede k vítaným diskusím, jež rezonují i za hranicemi Polska. Bohužel, totéž se neděje ani uspokojivě v české kinematografii posledních let. Proč tomu tak je, nám pomohou osvětlit jednotlivé příčinné souvislosti českého filmu po roce 2000. Ačkoliv se v Česku ve 21. století poměrně záhy stabilizovala situace ve filmové tvorbě, která vykazuje relativně stabilní produkci, její zjevný problém je v její uzavřenosti do lokálních podmínek daných limitovaným filmovým trhem. Menší množství populace, a tím i příležitostí filmařů si svými projekty vydělat, se odráží nepochybně také v kolísající návštěvnosti v tuzemských kinech a přesunu zájmu diváků do online platforem. Tyto neblahé tendence ještě zesílily v průběhu covidu. Zatím dosti omezené zůstávají pro české filmové tvůrce příležitosti streamovacích služeb, které podtrhuje i odchod HBO z ČR a malý zájem Netflixu o původní český obsah. Převažují tak spíše domácí VOD služby (VOYO, iPrima, iVysílání, Mall.tv, Televize Seznam/Stream). Možnosti financování českých filmů jsou okleštěné a jako ne zcela efektivní se už dlouhodobě ukazuje být systém grantových podpor a pobídek. Případy mezinárodních koprodukcí, mimo Slovensko, které je logicky z jazykově blízkých důvodů nejčastějším partnerem na tuzemských filmových projektech, jsou výjimečné, a tím pádem jsou menší i šance oslovit zahraniční producenty a diváky či festivaly. Za vůbec nejpodstatnější faktor současného neutěšeného stavu domácí kinematografie ale považuji absenci výraznějších témat v českých filmech. Tvůrci až na výjimky v podstatě nenabízí nic, co by rezonovalo i v mezinárodním kontextu. To souvisí i se současným stavem české společnosti, kterou lze označit za nasycenou společnost. Máme v podstatě vše pro kvalitní bytí, poměrně slušnou životní úroveň, ale právě tato relativní spokojenost nás nenutí se kromě banálních lokálních sporů a problémů vymezovat vůči zásadnějším společensko-politickým tématům, které zde přitom existují, jen je filmaři, až na vzácné výjimky, nedokáží dostatečně zajímavě uchopit.

Názorně si to lze ukázat při výčtu nejčastějších témat českých filmů za poslední dvě dekády. Je zde značné procento komerčních filmů určených ryze ke spotřební zábavě, které tvoří tzv. mainstreamovou produkci, jež pro diváky ale už splývá. Jen pro příklad za rok 2022 se v našich kinech objevilo 24 romantických vztahových komedií, některé lepší, ale jinak drtivá většina naprosto zapomenutelná. To je v rámci celkové filmové produkce jasný faktor tvůrčí otupělosti, která nutně musí deptat i diváky. Zbylou část pak zaplňují střídavě portrétní biografické snímky, které se snaží nalákat na známé nebo pozoruhodné osobnosti naší historie, jejich úroveň ale rovněž kolísá, navzdory tomu, že už zdaleka nejde o realizačně levná díla. Určitý segment pak tvoří tzv. národní pomníky – díla, která se snaží o vyrovnávání se s vlastní minulostí a ukazují občas i problematická místa našich dějin či české mentality. Vedle toho koexistují i ryze umělecké filmy, které cílí ale víc na festivalový okruh a domácí publikum nezajímají, nicméně jejich úspěšnost v zahraničí je spíš ojedinělá. V roce 2022 se objevil coby spásné zjevení manifest *Nová česká intimita* jako vzdor současné tuzemské produkci, která postrádá silné téma i formu, neprezentuje subjektivní vizi světa, nereaguje na to, co se kolem nás děje, a především nevede s divákem upřímný dialog. Jeho signatáři ale předložili publiku sice autorské snímky, které mají být deklarací toho, co jim v českém filmu chybí, ale bohužel ne zdaleka tak přesvědčivé, aby vyvolaly širší společenskou diskusi a hlavně zájem diváků. Musíme tedy konstatovat, že navzdory tomuto pokusu, který je jistě chvályhodným impulsem o nějakou změnu současného zoufalého stavu v české kinematografii, tady schází výrazné autorské projekty, které by byly autentické a vymezily se proti mentalitě české pohody, protože naše společnost bohužel zůstává pořád relativně nasycená.

A jak je na tom v tomto kontextu zobrazování národnostních a etnických menšin v české kinematografii? Česko není z hlediska národnostních a etnických skupin tak polarizované jako některé naše

sousední státy, proto i zájem tvůrců o ně není nijak systematický. Nejčastější téma české kinematografie ve vztahu k menšinám je vyhnání sudetských Němců po 2. světové válce. I v tomto procesu došlo k řadě selhání, jejichž narovnání se odsunulo o řadu desetiletí. Naštěstí tyto historické křivdy neunikly pozornosti vnímavějších filmových tvůrců a na tyto motivy vzniklo v Česku několik hodnotných snímků. Specifické téma představuje zobrazení Romů v českých filmech, které je spíš výjimečné a přesahuje často do žánru sociálních dramat. Velmi ojedinělé jsou filmařské pokusy o mapování vietnamských komunit v naší republice, ne zcela však zachycují skutečnou problematiku soužití s tímto etnikem v rámci většinové společnosti. Podobně je tomu i u Slováků žijících u nás. Zcela sporadicky se objevuje v české kinematografii reflexe dalších národnostních a etnických menšin, v poslední době třeba Ukrajinců, neboť zde nastávají třecí plochy, které stimulují k zajímavým námětům. Nicméně aktuální válečné události zřejmě ještě nastartují některé filmaře k větší reflexi krizových situací s nimi spojených. Paradoxně schází zatím v českém hraném filmu zachycení historických událostí spojených s polskou menšinou, na rozdíl třeba od literatury či divadla, kde se už tyto reflexe objevují.[40]

Ohlédněme se tedy za filmy, které zachycují obrazy Němců v českých filmech v posledních dvou dekádách. Patrně nejzásadnějším dílem v tomto smyslu je *Habermannův mlýn* (2010) režiséra Juraje Herze. Příběh průmyslníka ze Sudet, který se po válce stane obětí českého lynčování Němců, kteří mají být odsunuti, je natočen se vší odpovědností k jedné z nejkontroverznějších kapitol českých dějin. Poválečný odsun Němců, při němž se spravedlivý hněv často mísil s těmi nejnižšími pudy a spolu vytvářely nesmazatelnou krvavou stopu, se podařilo převést na plátno adekvátně všem historickým souvislostem a především fungovalo i z hlediska příběhu, který byl silný tak, jak jej napsal sám život.

O něco podobného, akorát lokalizovaného do jiné oblasti sudetského pohraničí, se pokusil režisér Jiří Chlumský ve snímku *7 dní hříchů* (2012). Osudy českého lesníka a jeho německé ženy, které poválečné události v Sudetech postaví před existenční rozhodnutí, rezonují přesvědčivě spíš ve vrstvě adaptace skutečných událostí, méně už však umělecky. Sudety zde vyznívají jako traumatický bod moderních českých dějin, místo, kde se po staletí utvářely vztahy Čechů a Němců, prostor, který se vinou 2. světové války stal bojištěm druhých proti prvním a naopak. Film klade nadčasovou otázku, jestli si lze pak v těchto převratných historických okamžicích a hektických dnech, během nichž se vzedmula všechna lidská špína, uchovat čest a čisté svědomí. Efekt toho, jak se vše podepisuje na konkrétním bezdětném manželství, které už bylo beztak v troskách, je už ovšem trochu svéráznou stylizací, která vyprávění poněkud ubírá na přirozenosti.

Naopak nesmlouvavě naturalistický pohled přineslo do této dějinné rozpravy černobílé poselství režiséra Bohdana Slámy *Krajina ve stínu* (2020). Pohnuté životy obyvatel Vitorazska, kteří se v průběhu 30. až 50. let minulého století musí rozhodnout, na jaké národnostní straně budou stát. Češi tu nosí německá jména a Rakušané mají naopak často jména česká, což je dáno tím, že historicky tento kraj jednou patřil k Čechám, jindy zase k Rakousku. I proto tady lidé národnost nikdy moc neřešili. Jenže dochází k anšlusu Rakouska, druhá světová válka klepe na dveře a oni musí učinit osudové rozhodnutí, k jaké národnosti se přihlásit. Někdo vzhlíží k Hitlerovi, jiný je srdcem Čech, další chce jen dosáhnout na nejrůznější dávky. Válečné útrapy jsou tu podobné strastem jiných – někdo musí narukovat do wehrmachtu, jiného odveze gestapo, další dostane želízka kvůli přečinu ryze kriminálnímu. To skutečné peklo ale přichází až s osvobozením na jaře 1945. Jak se ze sousedů stávají vrazi? Kdo má právo soudit? A kdo vynášet tresty nejvyšší? Ivan Arsenjev napsal scénář podle skutečných událostí, ke kterým došlo v jihočeské obci Tušť na konci května 1945, a byl z toho po zásluze jeden z nepůsobivějších filmů na téma vypořádání se s Němci v Sudetech po válce.

Obraz Romů v českých filmech, na rozdíl od výpravných válečných dramat o fatálních přešlapech některých českých obyvatel při vyhnání sudetských Němců, rozhodně nepatří k diváckým hitům. Okrajovost zájmu o tuto problematiku u publika naznačili už *Smradi* režiséra Zdeňka Tyce (2002). Dramatické soužití rodiny, která si k vlastnímu dítěti adoptuje ještě dva romské chlapce, je komorní pohledem na

40 Za všechny zmiňme např. románovou kroniku *Šikmý kostel* Karin Lednické (2020 a 2021, vydalo nakl. Bílá vrána).

otázky rodinné i společenské všednodenní tolerance. Ačkoliv vychází z autentických osobních zážitků scenáristky Terezy Boučkové a poměrně přesvědčivého zachycení poměrů pěstounské péče, pro diváky nezafungovalo ani obsazení herecké hvězdy (Ivana Trojana) a snímek prošel distribucí bez většího zájmu.

Naopak vřelého diváckého přijetí i návštěvnosti se dočkal *ROMing* (2007) režiséra Jiřího Vejdělka. Komediální road movie o putování tří Romů ze severu Čech na Slovensko za nevěstou se ale vymykal poněkud neromským obsazením hlavních rolí, kde hlavní postavy ztvárnili Bolek Polívka a Marián Labuda. Možná proto se diváci spíš přišli do kin bavit nad parodováním romských charakterů, než aby si odnesli něco více o „cikánské" duši a údělu.

Zdaleka nejdůvěryhodnějším v zachycení stavu romské menšiny u nás se proto jeví film režiséra Petra Václava *Cesta ven* (2014). Možná i proto, že Romové představují dlouhodobé téma ve Václavově tvorbě, neboť se jim věnoval už ve svém debutu *Marian*.

Syrový příběh mladé romské matky, která se odmítá smířit s nepříznivým společenským statusem a snaží se vybojovat lepší život pro sebe i svou dceru, rezonoval sice až účastí v hlavním programu na festivalu v Cannes, což lze považovat za úspěch české kinematografie jako takové, dočkal se vítězství i na Českých lvech, ale diváci v kinech jej zjevně přehlédli. Dá se předpokládat, že problematika latentního rasismu ve společnosti, občanské nesnášenlivosti, české diváky prostě v daném konceptu díla, kde hrají převážně naturalizovaní Romové čili neherci, nijak nezaujala.

Zcela okrajové pozornosti se těšily i příklady zobrazení dalších menšin či etnik v českých filmech ve 21. století. *Podzimní návrat* (2001) řeckého tvůrce George Agathokiniadise popisuje částečně autobiografické vzpomínky z návratu řeckého režiséra do míst svého dětství v Československu, kde nalezl v roce 1948 jako jedno z mnoha řeckých dětí útočiště před tehdejší občanskou válkou ve své vlasti. Snímek nicméně působí pateticky, retrospektivní pasáže jsou nostalgické a jako by se odehrávaly ve zcela jiné historické realitě, než byla skutečná poválečná doba.

Mnohem přesvědčivější konfrontaci paradoxů složité válečné doby prezentoval režisér Jiří Chlumský v koprodukčním filmu *Nedodržaný sľub* (2009). Drama skutečného osudu slovenského židovského fotbalisty, kterého válečné události zavedou až k partyzánům, jenž ale všude musí svůj původ zapírat, těží z téměř apokalyptických zážitků protagonisty, kterého válcují dějinné zvraty, navzdory všem ranám osudu si však dokáže nakonec najít svou vlastní cestu, která mu umožní přežít všechny režimy a ideologie. Snímek předkládá příběh mladého muže, který unikl smrti ne díky svému hrdinství, ale díky štěstí a fotbalovému talentu. Epizodická struktura filmu zachycuje všechny významné mezníky hrdinova válečného období a soustředí se zejména na základní linii jeho touhy po přežití.

Navzdory tomu, že Česká republika je už dlouhodobě vděčným zázemím pro poměrně početnou vietnamskou komunitu, až do nedávna se v podstatě neobjevil žádný relevantní film, který by soužití této etnické skupiny v rámci jiné kultury smysluplně zachytil. *Miss Hanoi* (2018) režiséra Zdeňka Viktory se o to pokusil, nicméně vydal se cestou spíše žánrovou.

Svérázný kriminalista a vietnamská policistka v něm pátrají ve Varnsdorfu v prostředí silné vietnamské komunity, kdo zabil nedávno propuštěného vraha vietnamské dívky. To podstatné z uměleckého sdělení mělo vyplynout především ze vztahu mezi oběma vyšetřovateli – cynickým a poněkud rasistickým kriminalistou, který není nadšený, že má na případu spolupracovat s novopečenou, leč ambiciózní a schopnou vietnamskou policistkou. Nesourodá dvojice sice rozkrývá tajemství zločinu, kde jedna vražda odkazuje k druhé, ale už mnohem méně věrohodně hledá cestu k vzájemnému poznání a respektování toho druhého.

Zdaleka nejméně násilným se tak nakonec pro vymezení odlišností vietnamské kultury a české společnosti vyjevil snímek režiséra Jiřího Mádla *Na střeše* (2019). Nevraživý důchodce poskytne útočiště vietnamskému mladíkovi v nesnázích. Dokáží spolu ale tak odlišní lidé sdílet jeden společný prostor? Soužití zapšklého pána, rozzlobeného na celý svět, jenž mu neuchopitelně uniká, a mladíka, který hledá východisko ze zoufalé situace v neznámém městě, přináší mnoho třecích ploch, tragikomických situací, ale i překvapivých nápadů a řešení. Každý z nás totiž potřebuje, aby jej někdo potřeboval. A v rámci komorního dramatu se tak nenásilně daří komunikovat i mnohem závažnější sdělení, třeba o předsudcích vůči vietnamské komunitě.

Velmi dobře dopadly i dva filmy, které poskytují reflexi ukrajinského elementu ve slovenském, respektive českém prostředí. Je pouze ironií, že je oba natočili nakonec slovenští režiséři jako koprodukční projekty, jako by čeští tvůrci sami nebyli zcela odhodlání tuto problematiku ve svých filmech ještě řešit. *Čiara* (Čára, 2017) zkušeného režiséra Petera Bebjaka ukazuje, jak kvůli zmařenému kontrabandu nemůže kápo slovensko-ukrajinského gangu, který pašuje cigarety, splatit dluh mocnému ukrajinskému mafiánovi. Události se vyhrocují a hrdina bude muset překročit hranice, jež pro něj byly tabu. I když se jedná o napínavý thriller, daleko víc v něm jde o zobrazení dvou odlišných národnostních mentalit a pohledů na svět. Možná i proto snímek zabodoval na karlovarském filmovém festivalu a představuje řemeslně zvládnuté dílo o morálních i etnických hranicích v každém z nás.

Dokonale komplexní je i výpověď pro změnu debutujícího režiséra Michala Blaška *Oběť* (2022). Ukrajinská svobodná matka bojuje za svého dospívajícího syna, kterého nejspíš zmlátili místní Romové. Její boj za spravedlnost mobilizuje celou společnost, ale rostoucí tlak a nenávist vůči Romům přimějí syna říct matce pravdu, která všechny souvislosti otáčí jiným směrem. I v tomto případě nejde jen o zachycení života ukrajinské komunity v Česku, ale spíše o poukázání na tendence v naší občanské společnosti, kde stačí málo k tomu, aby byly zažehnuty negativní nacionalistické postoje, které začnou nepatřičně vyhrocovat situaci v naší společnosti. A je už jedno, jestli na počátku stála úmyslná, nebo milosrdná lež.

Tento snímek je jeden z mála, který dokázal oslovit i zahraniční publikum a úspěšně reprezentovat českou kinematografii na zahraničních festivalech, kde se také zaslouženě dočkal řady uznání i ocenění. Doufejme, že jde o příslib pro budoucí tuzemské filmové projekty. V porovnání s polským filmem sice ten český zatím spíše jen dohání to, co evropské kino už dávno akcentuje, přesto nezbývá než věřit, že situace v naší domácí kinematografii najde cestu ven z uzavřeného lokálního vidění hodnotnějších horizontů a nadechne se k umělecky ambicióznějším reflexím, třeba i v oblasti zobrazení národnostních a etnických menšin.

Vysílání pro menšiny ve veřejnoprávním rozhlase

Jiří Kokmotos

Historie

Rozhlasové vysílání na našem území oslaví v roce 2023 rovných 100 let své existence. Společnost Radiojournal, která je považována za předchůdce Československého, dnes Českého rozhlasu, začala vysílat 18. května 1923 z pražských Kbel. I když vysílání bylo improvizované a ze stanu, poměrně rychle začalo nabývat na popularitě. Ač šlo tehdy ještě o soukromou společnost, která si zdánlivě mohla vysílat, co chtěla, už tehdy byl rozhlas a jeho program součástí širší společenské diskuse.

Vysílání pro menšiny se tak dostalo do programu rozhlasu poměrně záhy. Už v roce 1925 se začala objevovat ve vysílání první rubrika v německém jazyce, která se pak rozšířila od roku 1926 na 6 a půl hodin týdně. „Takzvaný německý rozhlas začal vysílat 25. října 1925. Jeho program tvořily především přednášky, recitace v podání herců německého zemského divadla, četby z děl německých autorů i českých prací přeložených do němčiny."[41] Vysílání jako takové zajišťovala pražská německá osvětová instituce Urania. V porovnání s dneškem, tedy s aktuálním počtem rozhlasových stanic a délkou vysílání (za první republiky rozhlas nevysílal 24 hodin denně), měla tehdejší německá menšina nesrovnatelně větší prostor ve vysílání, než má jakákoliv z minorit dnes. Zde je ovšem důležité si uvědomit situaci národnostních menšin v první republice. Podle sčítání lidu se v roce 1921 přihlásily k německé národnosti zhruba 3 miliony obyvatel, a to mělo celé Československo 10 milionů obyvatel. Jednalo se tehdy o třetinu celé československé populace.[42]

Pokud jde o další menšiny, nebyly v rozhlase první republiky nějak významně reflektovány. Ale nutno říct, že v programovém schématu se objevovaly spíše solitérní specializované pořady pro lidi různých národností žijící v Československu. Šlo zejména o vzdělávací pořady. Rozhlas v době první republiky vysílal i celé vysokoškolské přednášky. Ve vysílání se tak objevovaly jazyky jako angličtina, ruština (zde je nutné podotknout, že k republice patřila Podkarpatská Rus), francouzština, zmiňovaná němčina, italština, španělština, maďarština, ale i polština. Jako zajímavost lze uvést jazyk esperanto, který se objevoval zejména ve vysílání z Brna, kde byla celá redakce věnující se tomuto tehdy módnímu jazyku. Esperanto mělo sloužit jako internacionální jazyk, kterým se mělo mluvit po celém světě. Myšlenka se neujala a dnes tuto roli více méně plní angličtina.

Vysílání pro menšiny v období druhé světové války lze těžko popsat. Sudety byly přímou součástí říše, zbytek Čech a Moravy byl sice samostatným útvarem, ale protektorát Čechy a Morava nelze považovat za stát v pravém slova smyslu. Už jen z povahy nacistické ideologie nelze v rozhlase mluvit o vysílání pro menšiny. Oddělovalo se jen vysílání české a německé. Němci tehdy měli v protektorátu vlastní rozhlasovou stanici. Její program se připravoval zejména v Praze, v Karlíně. Zde jen malý historický paradox; německé nacistické vysílání vzniklo v prostorách budovy v dnešní ulici Hybešova 10, kde vznikla Komunistická strana Československa. Ta budova patřila rozhlasu od roku 1937 a Němci ji za války zabavili pro svou stanici Melnik, pojmenovanou podle vysílače, odkud se šířila, ze středočeského Mělníka. Tato stanice vysílala pouze v němčině.

Po druhé světové válce trvalo nějakou dobu, než se národnostní stav a s tím i situace národnostních menšin stabilizovaly. K Československu už nepatřila část zvaná Podkarpatská Rus, na Slovensku

41 Příběh rozhlasu. *Český rozhlas* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-01]. Dostupné z: http://www.pribehrozhlasu.cz/tenkrat-v-rozhlase/1925/1925_2.

42 K tehdejší situaci menšin, speciálně těch žijících na Moravě, zejména v její severní části, např. JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021.

probíhala velká výměna obyvatelstva mezi Maďarskem a Slovenskem, Němci museli z větší části odejít a podobně jako u Maďarů byla snaha zbylé obyvatele začlenit mezi českou populaci tak, aby netvořili vyčnívající menšinu, ale aby splynuli s českou většinou. Jakousi výjimku tvořili po sporech o Těšínsko Poláci. Polská menšina tak byla ustanovena v roce 1947.

Československý rozhlas toto reflektoval po 3 letech a v roce 1950 zahájil vysílání pro Poláky na severní Moravě a ve Slezsku. „Polské vysílání začínalo v Ostravě v roce 1950, kdy vysílání ‚rozjížděl' mladík – svazák Boleslaw Duława, za rok se pak k němu připojila i žena, Otylie Bolková. Vysílali informace, drobnou publicistiku, v soboty pak i rozsáhlejší koncipované pořady, velmi často určené mládeži v polských školách. Vysílací čas se měnil, v některých letech každodenní desítky byly nahrazovány několika delšími pořady v průběhu týdne." [43]

Československý rozhlas obecně pro menšiny spíše vysílal specializované solitérní pořady, nešlo o systematické neřkuli pravidelné vysílání. Rozhlas tak reflektoval, že v Československu existovala řecká menšina, částečně i maďarská menšina.

Spíše další historickou zajímavostí cizojazyčného vysílání na našem území je vysílání v ruštině. V roce 1968 totiž okupací vojsk Varšavské smlouvy přibylo do ČSSR cca 80 000 sovětských vojáků s rodinami. Vysílání pro ně zajišťovala samotná ruská armáda, většinou vysílači v oblasti vojenských újezdů. Šlo o malé vysílače s minimálním výkonem – dodnes neexistuje jejich seznam. Přiznává se fungování televizních vysílačů, rozhlasových vůbec. Zde je nutné dodat, že šlo o samostatné okupační vysílání, které nemělo s Československým rozhlasem nic společného.

Vysílání pro národnostní menšiny, či spíše menšiny, obecně doznalo výraznějších změn až po roce 1990, respektive v roce 1993. Milník v roce 1993 byl dán zejména vznikem samostatné České republiky a v ní samostatného Českého rozhlasu. V novém státě přibyla nová menšina Slováků, kteří ovšem do roku 1993 tvořili přirozenou součást našeho státu a kultury. Nastala tak zvláštní situace, kdy na našem území přibyli Slováci, kteří si ovšem vybrali české občanství, ale také Slováci, kteří v ČR zůstali, ale přihlásili se k občanství slovenskému. Slovenština byla také do roku 1993 běžnou součástí našich audiovizuálních děl jako například filmů či písní. V rozhlase tak nadále zněla a zní dodnes slovenština v dílech, která jsou považována za původní čili domácí tvorbu.

Vedle slovenské menšiny rozhlas začal od roku 1993 sledovat i romskou národnostní menšinu. Pokračovalo i vysílání pro Poláky, ale to bylo i nadále výhradně součástí regionálního vysílání z Ostravy. Rozhlas do časů menšinového vysílání zařazoval i pořady pro jiné než národnostní menšiny. Šlo například o pořady *Handicapming* pro hendikepované a *Bona dea*, což byl program pro sexuální menšiny, tehdy zaměřený zejména na gay a lesbickou komunitu.

Později rozhlas přidal vysílání i pro další menšiny, kterým se v programech dostává prostoru dodnes.

Současnost

Dnešní podoba vysílání pro menšiny je dána částečně zákonem[44] o Českém rozhlasu, dále pak Kodexem Českého rozhlasu[45] a také diskusí s pracovní skupinou[46] pro národnostně menšinové vysílání při úřadu Vlády, která se schází zhruba jednou do roka a výstupy z těchto setkání jsou pak publikovány v písemné podobě na webu úřadu vlády.

Český rozhlas dnes vysílá pro menšiny tyto pořady:
Stretnutie – magazín o Slovácích, pro Slováky a nejen pro ně
Wydarzenia – magazín pro polskou menšinu

43 O pořadu Wydarzenia. *Český rozhlas* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-01]. Dostupné z: https://ostrava.rozhlas.cz/wydarzenia-6944309/o-poradu.
44 Zákon č. 484/1991 Sb. Zákon České národní rady o Českém rozhlasu § 2 odstavec d.
45 Viz bod g Preambule Kodexu Českého rozhlasu. Kodex Českého rozhlasu. *Český rozhlas* [online]. Nedatováno [cot. 2022-11-01. Dostupné z: https://rada.rozhlas.cz/kodex-ceskeho-rozhlasu-7722382.
46 PS pro národnostně menšinové vysílání. *Vláda české republiky* [online]. [cit. 2022-11-01]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/pracovni-organy/ps-pro-narodnostne-mensinove-vysilani/uvod-176071.

O Roma vakeren – Romové hovoří – u romské menšiny je také důležité si uvědomit, že jde o minoritu etnickou, která ovšem nemá svůj stát sousedící s ČR.

Sousedé – pořad určený německé menšině

Šalom alejchem – židovská menšina – jde o jediný pořad, který se věnuje v čase vyhrazeném pro národnostní menšiny menšině náboženské. Český rozhlas pak má svůj křesťanský magazín, který se ovšem vysílá v jiné časové řadě a v jiné stopáži.

My a oni – pořad, který formou rozhovorů a reportáží poskytuje obraz soužití cizinců s Čechy.

Mezi námi – pořad, který tematicky sdružuje další národnostní menšiny, fungující na území České republiky. Patří mezi ně běloruská, bulharská, chorvatská, srbská (a ostatní menšiny bývalé Jugoslávie), řecká, maďarská, rusínská, ruská, ukrajinská a vietnamská

Vysílání pro Ukrajince – nejde o samostatný pořad, ale o jednotlivé zpravodajské a publicistické vstupy v rámci celodenního vysílání či zpravodajských relací. Toto vysílání ovlivnila válka na Ukrajině, kdy rozhlas začal v podstatě hned od jejího začátku v březnu 2022 vysílat na zpravodajských stanicích (Radiožurnál a Plus) rubriky pro utečence z Ukrajiny v jejich rodném jazyce.

Obecně Český rozhlas věnuje pořadům pro menšiny premiérový prostor v rozsahu cca 15 minut. Jen slovenská menšina má prostor 2×15 minut. Všechny menšiny pak mají možnost dostat se ke svému pořadu v rozhlasovém éteru po celém území ČR. Pořady jsou vysílány buď na programu Radiožurnál, Plus, ale většinou jsou v programu sítě regionálních stanic ČRo, jsou tedy k dispozici ve vysílání všech regionálních stanic ČRo. Jedinou výjimkou je polská menšina, která má sice ve vysílání největší prostor, pokud jde o stopáž, ale její program je k dispozici pouze na vlnách Českého rozhlasu Ostrava. Pořad *Wydarzenia* se vysílá od pondělí do pátku vždy od 19.04 do 19.30. Týdně tak Český rozhlas připraví a odvysílá cca 130 minut premiérového programu v polštině, což je zhruba devětkrát víc než pro jiné menšiny. Ovšem, jak už bylo řečeno, program pro Poláky je v rozhlasovém éteru, čili v klasickém terestrickém (přes pozemní vysílače šířeném) vysílání, k dispozici jen na vysílačích Českého rozhlasu Ostrava.

Všechny pořady pro menšiny jsou pak dostupné po odvysílání v audioarchivu Českého rozhlasu.

Otázky, které vzbuzuje současná podoba vysílání pro menšiny v Českém rozhlase

Jak bylo zmíněno, podoba vysílání pro menšiny je dána hned několika faktory. Od zákona o Českém rozhlasu přes Kodex Českého rozhlasu až po debatu s jednotlivými zástupci menšin. Následující otázky nejsou stanoviskem Českého rozhlasu a ani kritikou jeho programu. Nicméně, aby se mohly věci posouvat dopředu, je nutné si klást kritické otázky. Autor je píše s plným vědomím, že částečně některé věci může, jakožto vedoucí programu regionální stanice, ovlivnit přímo.

Pořady pro menšiny se vysílají v offtime – v čase po 19. hodině, má to smysl?

Většina programů pro menšiny se v rozhlase vysílá v čase, kdy televize nasazuje své nejsledovanější programy čili zpravodajské relace. Lidé, kteří pak poslouchají vysílání pro národnostní menšiny, mohou vykazovat větší zájem o své okolí, a tím pádem zájem i o zpravodajství, proto zařazení proti hlavním zpravodajským relacím může těmto lidem snižovat komfort při výběru programu. Nutné je ovšem také dodat, že rozhlas musí programovat své stanice podle zájmu publika a pořady pro menšiny nepatří mezi posluchačské priority většinového publika.

Jak určovat velikost prostoru pro různé menšiny ve vysílání?

Již bylo zmíněno, že menšinou s největším prostorem ve vysílání je menšina polská. Ovšem rozhlas pořady pro ni vysílá jen v regionální stanici Český rozhlas Ostrava pro severní Moravu a Slezsko. Proč tedy Poláci nemají svůj vlastní celostátně šířený pořad?

Další otázkou jsou národnostní menšiny, které jsou velikostně srovnatelné, ale ve vysílání takový

prostor nemají. Jde například o Ukrajince, kteří velikostně činí zhruba třetinu všech obyvatel hlásících se k nějaké národnostní menšině v České republice, nebo například o Vietnamce, kteří jsou na 3. místě hned po Ukrajincích a Slovácích. Vietnamci a Ukrajinci přitom nemají vlastní pořady.

Jak naložit s náboženskými menšinami?

Vysílá se pro křesťany, pro lidi židovského vyznání. Ovšem v ČR máme další náboženská vyznání, i ta státem uznaná, kterých je dohromady ke konci listopadu 2022 celkem 44.[47] Jak stanovit klíč, kterým církvím se věnovat pravidelně, které sledovat jen občas a v kterých církvích není nutné sledovat dění vůbec?

Co sexuální menšiny?

Český rozhlas se dříve věnoval i sexuálním menšinám. Již byl zmíněn například program *Bona dea* se zaměřením zejména na gay a lesbickou komunitu, nyní takový pořad není.

Potřebují Slováci své vlastní vysílání?

Slovenská menšina je nám kulturně a jazykově nejblíže ze všech. Informace o Slovensku, Slovácích, zařazování písní slovenských autorů a interpretů jsou běžnou součástí každodenního vysílání rozhlasu. Vedle hudby a literatury pak mají i herci, ale také žurnalisté a další odborníci z celé řady lidských činností hovořící Slovensky uplatnění ve vysílání Českého rozhlasu. Nutné je připomenout i společné rozhlasové a televizní projekty, například talentové soutěže… Tato situace pak budí další otázku, zda Slováci díky přítomnosti slovenských témat v běžném vysílání potřebují a vyhledávají samostatný pořad.

Co Němci?

Největší část hranice ČR je s německy mluvícími zeměmi (Rakousko a Spolková republika Německo), Němci jsou největšími exportními partnery ČR, ale vysílání o Německu, Němcích a pro německou menšinu v ČRo je například se Slováky naprosto nesrovnatelné.

Hudba v proudovém běžném vysílání

Pokud pomineme zpravodajsko-publicistickou stanici Český rozhlas Plus, pak největší část vysílání rozhlasových stanic tvoří hudba. Slovenská hudba, jak už bylo řečeno, má na většině stanic ČRo statut domácí produkce, a proto se ani nedá přesně vyčíslit, jaký je její přesný podíl ve vysílání. Nicméně podíl písní polských, německých, romských či ukrajinských je oproti slovenským minimální. Neměl by proto veřejnoprávní rozhlas uvažovat i nad zařazením písní této provenience?

Závěr

Úplným závěrem se pak nabízí otázka: Nepovede cesta pro vysílání o národnostních menšinách a pro ně do budoucnosti přes komunitní rádia, webové speciály nebo například větší zapojení menšin při případné větší regionalizaci vysílání? Jako například více polských písní a témat v Českém rozhlase Ostrava a Olomouc či slovenských písní a témat v Českém rozhlase Brno a Zlín?

47 Rejstříky registrovaných církví a náboženských společností, svazů církví a náboženských společností a evidovaných právnických osob podle zákona č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských společnostech. *Ministerstvo kultury ČR* [online]. [cit. 2022-11-01]. Dostupné z: https://www-cns.mkcr.cz/cns_internet.

The Holocaust and Wartime Polish-Jewish Relations: Historiography and Memory Institutionalization

Martyna Grądzka-Rejak

The Holocaust and Polish-Jewish relations during World War II are and will long remain a subject of research both in Poland and abroad. The uniqueness of these studies is related not only to the vast research undertaken by the scholars but also to their methodology, which allowed them to descend to the level of individual stories of the tens of thousands of victims of the Holocaust. Nevertheless, still, many aspects of this issue are not widely known. Observing the debate on Polish-Jewish relations during World War II, which has been taking place in recent years, one can get an impression that a certain bipolar narrative about the attitudes and behaviour of Polish people towards Jews can be noticed. These divisions, among others connected with the historical policy implemented by state institutions, deepened in last few years. Both positions were pointed out a few years ago by prof. Jacek Leociak in his work Ratowanie. Opowieści Polaków i Żydów (Rescuing. Stories of Poles and Jews). He wrote: "We are still victims of two kinds of denial, both ritualistic in nature. The Polish memory has basked in the bright light of the Righteous, and has not admitted the dark sides of the life under occupation. The Jewish memory, on the other hand, is filled with pain after the Holocaust, a pain that feeds on the darkness of crime, betrayal and rejection, and seems to admit nothing else"[48]. Meanwhile, the research cannot be disconnected from their broad historical context, without seeing them within the complex reality of that time, which resulted from the occupier's policy in the General Government (GG) and in the territories incorporated into the Third Reich, and which was a resultant of many other factors (among them economy, social or religious aspects etc.).[49] And it is not about reducing responsibility for individual decisions and choices made at that time, but for an attempt to obtain knowledge about the widest possible range of circumstances that could have influenced the attitudes and behavior towards Jews under the German occupation. There are many possibilities to use the results of conducted research. Among them are i.e. both books and articles. Research work also has an impact on the forms of commemorating the events from the past and on permanent exhibitions in museums. One of the newest exhibitions about the Holocaust and Polish-Jewish relations is the core exhibition of the Warsaw Ghetto Museum.

An Overwiev of the Research to Date

The topic of Holocaust and Polish-Jewish relations was present in the debate of some circles as well as in the historiography from the very end of the Second World War. At the end of the war the Central Committee of Jews in Poland set up its Jewish Historical Commission. The commission's main task was to collect interviews and witness accounts of Holocaust survivors. This material was to be used in future with court trials against the German perpetrators, members of auxiliary police as well as local collaborators. Both the Central Jewish Historical Commission, and its regional branches functioned – although

48 LEOCIAK, J. *Ratowanie. Opowieści Polaków i Żydów*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie, 2010, p. 8.

49 The issue of Polish-Jewish relations in Polish historiography is discussed in details in book: GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Aleksandra NAMYSŁO (eds.). *Persecution for providing help to Jews in occupied Polish territories during World War II*, vol. 1. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2022.

it's a simplification – functioned as the first centers of research on the Holocaust and Polish-Jewish relations during WWII. As part of the work of the Commission, over thirty testimonies of survivors, including those concerning Polish-Jewish relations and hiding at the so-called the Aryan side were published just after the war (in the 40's). In 1945 the Central Committee of Jews in Poland published a sort of statement in which they stressed that Jewish survivors will never forget about the help given to them by the Poles, but also will not forget about those (at that time they meant mainly members of the Polish armed resistance) who denounced or murdered Jews.[50]

In Polish historiography and journalism until 1947, two narratives related to the issue of Polish-Jewish relations dominated. First of all, the positive aspects of these relations and assistance provided to Jews by Poles were addressed. One group emphasized the involvement of Polish communists and the „progressive part of society" (leftist) in saving Jews. At the same time, indifference, omissions and even crimes committed by those involved with the national movement and silence of the Catholic church were stressed. In turn, opposition to this group emphasized the widespread assistance provided by Polish society, clergy and people holding right-wing views (often voicing anti-Semitic views before the war). The Holocaust and Polish-Jewish relations were not particularly important from the point of view of communist propaganda. Rising interest in this topic took place after the pogrom in Krakow (1945) and in Kielce (1946). The government then used this subject for its purposes f.e. to discredit political opponents. In turn, for some Polish intellectuals, the problem of anti-Jewish violence was one of the important topics to think about, explain and counteract. Nevertheless, it has to be stressed that the question of responsibility of the local Polish population for the fate of Jews in the Nazi-German genocide and a debate on Polish-Jewish relations did begin immediately after the war but very soon (in 1947) was stifled by the Stalinist regime.[51] Marcin Zaremba summed it up: "Communism had a unique tendency to look at history from the point of view of the day on which it was written. […] The entire communist falsification of history and the concealment of inconvenient facts constituting its part was most often dictated by current political needs, with time even less and less even by ideology".[52]

After 1947, due to political reasons, a narrative referring to the help of organizations and individuals connected mostly with the leftist movement became obligatory. And even in 1948, the Jewish Historical Institute was established to conduct research on the fate of the Jewish community, with particular emphasis on the occupation period, the topic of positive attitudes toward Jews were in the first place. Opponents of these views were forced to remain silent. This, of course, was connected with the imposition of the communist regime in Poland. There were often press articles that discussed not only the assistance to Jews, but generally the German crimes[53]. The first exhibition in the former German camp established in the Auschwitz barracks and opened in 1947. In Stalinist Poland, on the seventh anniversary of the first deportation of Polish captives to Auschwitz, the exhibition was revised with the assistance of former inmates. After Stalin's death, a new exhibition was planned in 1955. In 1959, every nation that had victims in Auschwitz received the right to present its own exhibition. However, victims like homosexuals, Jehovah's Witnesses or Sinti and Roma did not receive these rights. At that time, the exhibition presented data on 4 million victims of the camp. Currently, researchers indicate that about 1.1 million people died there.

50 ŻEBROWSKI, Rafał. Centralna Żydowska Komisja Historyczna. In: BORZYMIŃSKA, Zofia a Rafał ŻEBROWSKI (eds.). *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003, t. 1, p. 259; ALEKSIUN, Natalia. Polska i zagraniczna historiografia na temat stosunków polsko-żydowskich w okresie drugiej wojny światowej. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. 2005, (1), 35; STEINLAUF, Michael C. *Pamięć nieprzyswojona. Polska pamięć Zagłady*. Warszawa: Cyklady, 2001; ROSNER, Anna. *Obraz społeczności Ocalałych w Centralnej Kartotece Wydziału Ewidencji i Statystyki Centralnego Komitetu Żydów w Polsce*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny. 2018.

51 LIBIONKA, Dariusz. Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945–2008). *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. 2008, (4), 20–32. See also: GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Jan OLASZEK. *Holokaust, pamięć, powielacz. Zagłada Żydów i okupacyjne stosunki polsko-żydowskie w publikacjach drugiego obiegu w PRL*. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2020.

52 Quote for: KOBYLARZ, Renata. *Walka o pamięć. Polityczne aspekty obchodów rocznicy powstania w getcie warszawskim 1944–1989.* Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2009, p. 69.

53 LIBIONKA, Dariusz. Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945–2008). *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. 2008, (4), 20–32.

After 1956, on the wave of the so-called Polish October or "Gomułka's thaw" not only the Polish-Jewish relations, but mostly the help given to Jews or the support of Polish Underground Movement again became the subject of research and press publications. This topic remain the most important in Polish historiography of Polish Peoples Republic. Research on the crimes against hiding Jews or any negative attitudes towards them were rather pushed aside, some of the articles were published in the emigration press. However, subject of Polish-Jewish relations did not play a significant role. As some historians stress, Polish researchers were not prepared to deal with the history of Jews. The issue of help, among other topics of mutual relations, such as the activities of the blackmailers, was left somewhere in between the areas of interests of both parties[54]. Renata Kobylarz noticed that it was during the time of Władysław Gomułka that museums were developed in the area of the former extermination, concentration and labor camps[55]. At that time, the numbers given referred exclusively to the victims' citizenship (Jewish victims were not mentioned separately).

The 1960s constituted an important period for the formation of the Polish memory of Polish-Jewish relations and the assistance given to Jews by Poles. In that decade, several books and many articles appeared in both national and émigré newspapers. In the mid-1960s, Władysław Bartoszewski and Zofia Lewinówna book „Ten jest z ojczyzny mojej" appeared in which the stories of individuals rescuing Jews were described. At the same time, the Central Commission for the Investigation of Nazi Crimes began collecting information about German repression of Poles for helping Jews. That research was carried out until the end of the 1980s.

The „anti-Zionist" campaign of 1967-1968 caused a complete politicization of the historical discourse on Polish-Jewish relations during World War II. Research was conducted in a targeted manner, and censorship interfered in academic and press publications. The works, both those created in the country and in exile, brought a simplified picture of Polish-Jewish relations. The focus was mainly on the phenomenon of aid, emphasizing the scale and involvement of organizations and individual Poles in saving Jews. Actually since 1968 the topic of help has become the leading area of research on Polish-Jewish relations during the war.[56]

In the 1970s, the attention of the researchers was focused primarily on the issue of organized help for Jews, but the situation of those hiding in Warsaw was also analyzed. To some extent only, they were interested in the issue of individual aid. A lot of attention was still devoted to giving resistance to texts considered to be defamatory to Poles, and referring to their complicity in crimes, published abroad. The argument that was then used in polemics was the number of Poles awarded the title of „Righteous among the nations". Although this number spoke „in favor" of Poles, in some circles the Yad Vashem procedure was considered to be not transparent enough or even discriminatory, so many Poles who rescued or supported Jews did not join the group of „Righteous". It is worth noting that in the 1970s, the issue of help given to Jews began to appear in broader studies concerning the German occupation of Polish territories. In addition, both the number of Jews saved from the Holocaust and Poles who contributed to this were inflated. Only studies conducted after the political transformation of 1989 contributed to the verification of the occupational reality in this area.[57] Renata Kobylarz drew attention to a kind of evolution of official policy with regard to Polish-Jewish relations in 70's after Edward Gierek came to power. In order to change the attitude towards the country, they argued, inter alia, that Poland cares about the

54 GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Jan OLASZEK. *Holokaust, pamięć, powielacz. Zagłada Żydów i okupacyjne stosunki polsko-żydowskie w publikacjach drugiego obiegu w PRL*. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, pp. 37–38

55 KOBYLARZ, Renata. *Walka o pamięć. Polityczne aspekty obchodów rocznicy powstania w getcie warszawskim 1944–1989.* Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2009, p. 109.

56 LIBIONKA, Dariusz. Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945–2008). *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. 2008, (4), 20–32; TROJAŃSKI, Piotr (ed.). *Auschwitz w okowach polityki. Międzynarodowy Komitet Oświęcimski w latach 1954-1970. Wybór dokumentów*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019, pp. 11–12; STEINLAUF, Michael C. *Pamięć nieprzyswojona. Polska pamięć Zagłady*. Warszawa: Cyklady, 2001, p. 98; GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Jan OLASZEK. *Holokaust, pamięć, powielacz. Zagłada Żydów i okupacyjne stosunki polsko-żydowskie w publikacjach drugiego obiegu w PRL*. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2020, pp. 40–41. See also: RUTKOWSKI, Tadeusz Paweł. *Adam Bromberg i „encyklopedyści". Kartka z dziejów inteligencji w PRL*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.

57 GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Jan OLASZEK. *Holokaust, pamięć, powielacz. Zagłada Żydów i okupacyjne stosunki polsko-żydowskie w publikacjach drugiego obiegu w PRL*. Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2020, pp. 41–42.

heritage of Jewish culture. Representatives of Jewish organizations were asked about the state of preservation of cemeteries, synagogues and other buildings.[58]

In the late 1970s and 1980s the situation began to change. In Poland a new willingness to examine the thorny and difficult problem of PolishJewish relations resulted from the growth of interest in PolishJewish past which was characteristic of those years. The experiences of the Solidarity movement in 1980-1 gave the Poles a greater sense of selfesteem. Nevertheless, in the 1980s, research in particular on the phenomenon of organized aid was deepened, mainly on the Council for Aid to Jews „Żegota", the Polish Underground State, cooperation of the Jewish Fighting Organization with the Polish armed forces, or the clergy's rescue mission. But it doesn't mean the topics have been well and comprehensively developed. Until today some of its aspects are still research subject. The employees of the Institute of the History of the People's Movement usually spoke about the events in the countryside during the occupation. Mainly emphasizing the positive aspects of peasants helping to Jewish escapees. Topic of their attitude toward Jews is still also a research challenge. The same happened in the aspect of the fate of the church and help given to Jews by its representatives. This topic was mainly discussed on the pages of church historiography. Until today some aspects of clergy and church hierarchy needs to be revealed. In 80's also books and articles about the Holocaust and Polish-Jewish relations were published in the so-called second publishing circuit.[59]

A turning-point in the discussion of Polish-Jewish issues in post-war Poland was Jan Błoński's article 'Biedni Polacy patrzą na ghetto' (The Poor Poles look at the ghetto) published in Tygodnik Powszechny on 11 January 1987. Błoński called on the Poles to accept some degree of responsibility for the fate of their Jewish fellow citizens under German occupation. This guilt did not consist, in his view, in the involvement in the mass murder of the Jews. He claimed that the Poles did not participate significantly in killing Jews. Błoński's article was persived as a controversial one. Nevertheless, first important studies about some Poles involwed in crimes against Jews appeard more than ten years after.

As mentioned before, Polish-Jewish relations during World War II have been of constant interest of researchers for years. This interest has resulted in numerous publications on this issue. I pointed only several works, but detailed bibliography of the topic can be found in the texts of Shmuel Krakowski,[60] Michael C. Steinlauf,[61] Lucjan Dobroszycki,[62] Jerzy Tomaszewski,[63] Israel Gutman,[64] Natalia Aleksiun,[65] Dariusz Libionka,[66] Piotr Forecki[67] or Elżbieta Rączy,[68] among others. Above-mentioned scholars not only discussed books and articles on Polish-Jewish relations but what is important, they presented those works on a broader context of different policy toward this issue in Polish People's Republic and in Poland after 1989 changes. They have analysed the work that has entered the canon of literature on the mutual relations of both these ethnic groups during World War II.

The debate on Jedwabne, started in 2000, has been the most serious and profound one on the issue of Polish-Jewish relations since the end of the war. It has led to a new awareness of the need to confront

58 KOBYLARZ, Renata. *Walka o pamięć. Polityczne aspekty obchodów rocznicy powstania w getcie warszawskim 1944–1989.* Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2009, p. 219.

59 More information on this topic: GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Jan OLASZEK. Postawy i zachowania Polaków wobec Żydów w czasie okupacji niemieckiej w publikacjach drugiego obiegu w PRL. *Zagłada Żydów. Studia i materiały*. 2019, (15), 168–218.

60 KRAKOWSKI, Shmuel. The Holocaust of Polish Jewry in Polish Historiography and Polish Emigre Circles. In: GUTMAN, Israel and Gideon GREIF (eds.). *The Holocaust of Polish Jewry in Jewish Historiography, The Historiography of the Holocaust Period: Proceedings of the Fifth Yad Vashem International Conference*. Jerusalme March 1983. Jerusalem: Yad Vashem, 1988.

61 STEINLAUF, Michael C. *Pamięć nieprzyswojona. Polska pamięć Zagłady*. Warszawa: Cyklady, 2001.

62 DOBROSZYCKI, Lucjan. Polska historiografia na temat Zagłady. In: GRINBERG, Daniel a Paweł SZAPIRO (eds.). *Holocaust z perspektywy półwiecza. Pięćdziesiąta rocznica powstania w getcie warszawskim, materiały z konferencji zorganizowanej przez ŻIH w dn. 29–31 III 1993*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 1994.

63 TOMASZEWSKI, Jerzy. Historiografia polska o Zagładzie. *Biuletyn ŻIH*. 2000, (2), 155–170.

64 GUTMAN, Israel. Stosunki polsko-żydowskie w świetle żydowskiej historiografii i literatury. *Biuletyn ŻIH*. 2000, (1), 3–11.

65 ALEKSIUN, Natalia. Polska i zagraniczna historiografia na temat stosunków polsko-żydowskich w okresie drugiej wojny światowej. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. 2005, (1), 32–51.

66 LIBIONKA, Dariusz. Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945–2008). *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. 2008, (4), 17–80.

67 FORECKI, Piotr. *Od "Shoah" do "Strachu". Spory o polsko-żydowską przeszłość i pamięć w debatach publicznych*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.

68 RĄCZY, Elżbieta. Historiografia polska przełomu XX/XXI stulecia wobec Zagłady Żydów i stosunków polsko-żydowskich. Zarys problematyki. *Białostockie Teki Historyczne*. 2017, (15), 249–268.

the more problematic aspects of Poland's past. And has affected not only the undestanding of the Polish-Jewish past but also Polish-German and Polish-Ukrainian relations. It is worth noting that, in comparison with other countries of Central and Eastern Europe, Poland's debate on the events described in had been truly groundbreaking. And resulted in other publications. It is worth to mention that several of Institute of National Remembrance's (IPN) publications contributed to the debate on Polish-Jewish relations: the pogroms in Jedwabne (1941) (Wokół Jedwabnego) and Kielce (1946) (Wokół Pogromu kieleckiego) as well as the book on the Holocaust on the province.[69] Other IPN's publications are mostly devoted to Polish-Jewish relations during World War II, help offered by Poles and f.e. examine the topic of the Polish Underground State and the Holocaust.[70]

It has to be stressed that Gross's work has stimulated a new school of Holocaust historians in Poland at the Centrum Badań nad Zagładą Żydów (Polish Centre for Holocaust Research) in Warsaw, who have concentrated on the final stage of the Holocaust in Poland that took place after the liquidation of the ghettos in the large towns and in the province. Since its establishment in 2003 members of this Centre published several books related to Polish-Jewish relations and participations of some Poles in the crimes against Jews. The Center coordinates research projects, grants, seminars, conferences, and workshops, and publishes books and papers by Polish scholars as well as translations of works in other languages.

As I underscored, one of the issues pertaining to wartime Polish-Jewish relations, which has not been widely discussed by historians so far, is the question of the consequences to the helpers for offering assistance to Jews. Never before has any thorough academic research been conducted exactly on the subject of persecution of Poles who saved Jews. There are though several publications dealing with only one category of victims of such persecutions, those murdered for helping Jews.

Warsaw Ghetto Museum[71]

Since 1989 not only new research were undertaken and books published. Also core exhibitions as well as facts and figures presented in the memorial sights and museums related to the Holocaust have changed significantly. New museums devoted to the history of Polish Jews and the Holocaust established[72]. Among them is the Warsaw Ghetto Museum (WGM) which was founded by the Ministry of Culture and National Heritage in 2018. Its mission is to disseminate knowledge about the everyday life, survival strategies, struggles and extermination of Polish Jews in the Warsaw Ghetto and other ghettos in German-occupied Poland. The tragedy of the Jews confined in the Warsaw Ghetto, facing inhuman living conditions, is a central part of the future exhibition in the Museum. One of the main goal is to show ordinary people who, under conditions of unprecedented enslavement, tried to preserve basic human values, reflected in family, religious, scientific and cultural life. The Warsaw Ghetto was the largest ghetto in German-occupied Europe. In mid-November 1940, the Germans closed the gates of the Warsaw Ghetto and separated the people locked there from the rest of the city. On the area of a little over 3 km2 there were Jews not only from Warsaw, but also from other cities, as well as from abroad. In early 1941, it was already 450 thousand people. From the beginning, overcrowding, poor sanitation, slave labour, and economic exploitation were the primary problems, resulting in famine and infectious disease. As a result of the dire living conditions, there was a drastic increase in mortality. By July 1942, approximately 92 thousand people died in the ghetto. One leaving the ghetto could face the death pe-

69 MACHCEWICZ, Paweł a Krzysztof PERSAK (eds.). *Wokół Jedwabnego, vol. 1: Studia*. Warszawa: IPN, 2002; MACHCEWICZ, Paweł a Krzysztof PERSAK (eds.). *Wokół Jedwabnego, vol. 2: Dokumenty*. Warszawa: IPN, 2002; KAMIŃSKI, Łukasz a Jan ŻARYN (eds.). *Wokół pogromu kieleckiego*, vol. 1. Warszawa: IPN, 2006; BUKOWSKI, Leszek, Andrzej JANKOWSKI a Jan ŻARYN (eds.). *Wokół pogromu kieleckiego*, vol. 2. Warszawa: IPN, 2008.

70 ŻBIKOWSKI, Andrzej (ed.). *Polacy i Żydzi pod okupacją niemiecką 1939–1945. Studia i materiały*. Warszawa: IPN, 2006; PUŁAWSKI, Adam. *W obliczu Zagłady. Rząd RP na Uchodźstwie, Delegatura Rządu RP na Kraj, ZWZ-AK wobec deportacji Żydów do obozów zagłady (1941–1942)*. Lublin: IPN, 2009.

71 All information presented in this part are based on the annual reports of the Warsaw Ghetto Museum; publication We Collect, We Build, We Remember (Warsaw 2022) published by the Warsaw Ghetto Museum; or internal regulations such as Statute and the core exhibition scenario.

72 See i.e. *Polin Museum of the Polish Jews* https://www.polin.pl/en/about-museum [cit 2022-10-12]; *Museum and Memorial in Sobibor* https://www.sobibor-memorial.eu/pl [cit 2022-10-12]; *Museum and Memorial in Belzec* https://www.belzec.eu/pl [cit 2022-10-12] etc.

nalty, just as those providing help to Jews on the so-called Aryan side. Jews could also face the threat coming from blackmailers.

The Warsaw Ghetto Museum is scheduled to be open in late 2025, but its statutory activities have been ongoing since the very beginning back in 2018. Main task is to create a permanent exhibition in the revitalized building of the former Bersohn and Bauman Children's Hospital[73]. The building located at 60 Sienna/51 Śliska Street is an exceptional witness of Warsaw's history. Since 1878, the hospital provided treatment to the Jewish children, while in the outpatient clinic, help was given to everyone, regardless of their origin or religion. During World War II, the Bersohn and Bauman Children's Hospital was located within the Warsaw Ghetto border. Despite the lack of equipment and medicine, efforts were made to provide medical care to as many children that stayed as possible. A team of doctors from this institution participated in the research on hunger disease, the results of which were published after the war in a paper edited by Emil Apfelbaum.[74] Most study participants, both doctors and their patients, did not live to see this. In 1953, partially rebuilt, it returned to use as the Hospital of the Children of Warsaw, maintaining the continuity of its purpose.

In July 2019, the Permanent Exhibition Team, consisting of historians from Poland, the USA and Israel, was established. Under the direction of the chief historian of the permanent exhibition, Prof. Daniel Blatman, the team prepared documents containing the first concept of the exhibition. A time frame has been established – the narrative will focus on 20th-century events, including the date of the hospital's construction (1878) and philanthropic activities of the Bersohn and Bauman families. The team adopted three key elements that the exhibition aims to convey to visitors, particularly of the younger generation as the ability to thoroughly experience and understand the diversity of Jewish life in Warsaw (the important role of Jews in the development and expansion of the city); the complexity and diversity of relations between Poles and Jews before World War II and during the German occupation, including violence and hostility arising alongside help and compassion; building empathy and understanding of the unique fate of Polish and Warsaw Jews during the period of extermination planned and carried out by the Germans.

The team also adopted three key parameters which will constitute dominant trends in the historical narrative of the Museum. First, a presentation of the broad perspective of Jewish life in Poland during the German occupation, going beyond the framework of Jewish history in the Warsaw Ghetto. To this end, part of the exhibition will be devoted to the history of other ghettos. Second, history of the Warsaw Ghetto told against the background of the history of occupied Warsaw. The exhibition will focus on the city's vulnerability in the face of German regulations that divided both its territory and its society. Third, the permanent exhibition will strive to convey a universal message that the tragedy of the Holocaust and the extermination of Jews in Warsaw is the starting point for demonstrating humanistic values, such as tolerance, compassion for minorities, and dialogue between religious, ethnic and national groups. The devastating consequences of anti-Semitism and racism should not only be forever remembered but also serve as a warning to future generations.

The draft scenario of the permanent exhibition has been submitted to an independent team of Polish and international historians for review. Opinions about it have also been expressed by the members of the Warsaw Ghetto Museum Council. On this basis, the relevant scenario and guidelines were created. Nowadays, the team consisted of architects and designers work on the visual project of the core exhibition.

Statutory tasks of the Museum are among others: creating academic framework for the development and dissemination of knowledge about the history of the Warsaw Ghetto; preparing an exhibition space and a scholarly center to inspire reflection on the history of the Warsaw Ghetto; including the history

73 It was founded by Jewish industrialists and philanthropists, at the initiative of Majer Bersohn. After expansion and modernization conducted in the late 1920s and 1930s, the hospital had over 250 beds and was considered one of the most modern children's clinics in Poland.

74 APFELBAUM, Emil (ed.). *Choroba głodowa: badania kliniczne nad głodem wykonane w getcie warszawskim z roku 1942*. Warszawa: American Joint Distribution Committee, 1946.

of Jews in Poland and Warsaw in particular, the Holocaust and the fate of Jews during World War II in Warsaw and beyond – on Polish territory occupied by the Third German Reich, and the postwar fate of Jews in Poland. Museum stuff is also responsible for collecting archives, artefacts and testimonies of survivors. WGM is undertaking initiatives aimed at the restoration and revalorization of monuments connected with the history of the Warsaw Ghetto as well as conducting cultural, academic, educational and popularizing activities related to the history of the Warsaw Ghetto. WGM is also supporting social initiatives and non-governmental organizations that contribute to the protection and commemoration of the history of the Warsaw Ghetto. Last but not least, one of the most important task is to carry and keep the memory of the founders of the historic Bersohn and Bauman Children's Hospital building alive, as well as of the Jewish community in 19th century Warsaw.

The key to properly commemorate the history of the Warsaw Ghetto is thorough education of the young generation. The WGM Education Department offers a wide range of activities, including school lessons and workshops, seminars, conferences, and walks for students, teachers, educators, and all those interested in the topic. The educational offer includes lessons concerning the religion, tradition and culture of Polish Jews, as well as Holocaust-themed meetings, including the most important for the Museum – lessons about the Warsaw Ghetto, everyday life of people forced to live there and the difficult moral dilemmas they faced. We believe that references to the present day and looking for common ground in non-World War II experiences can bring students closer to this historically distant period. The Museum conducts training sessions for teachers and educators, as well as seminars and workshops that focus primarily on the Warsaw Ghetto and other ghettos, but also address the problem of the Holocaust in a broader sense.

The primary goal of the Warsaw Ghetto Museum is to preserve the memory of the life and tragic death of the Jewish community for future generations. To that end, constantly search for historical artefacts related to the Warsaw Ghetto's operation is ongoing. As of today, the Museum's collection includes 1000 inventory items, which comprise a total of over 3000 artefacts. So far, the WGM has purchased many archival photographs and relics (also from private doners). Among them is the manuscript of Władysław Szpilman's piano suite „The Life of Machines", as well as an authentic cart used to transport corpses in the Warsaw Ghetto, which was paid for jointly with the Nissenbaum Family Foundation. The Museum has also constantly growing book collection, including books, as well as journals, e-books, films and some special collections.

In addition to the ongoing work on the content of the permanent exhibition, the WGM's Scientific and Research Department undertakes various activities in the research area. Staff members participate in domestic and international academic conferences. Members of this Department prepares history columns presenting events connected with the history of the Warsaw ghetto, the ghettos in occupied Poland and the Holocaust. All of them are available on the WGM website. So far, the Warsaw Ghetto Museum has published several books, both memoirs and academic research. In the course of its intensive efforts to create a permanent exhibition, the Museum also undertakes various exhibition-related activities. Projects are made available to a wide audience both in the urban space of Warsaw and remotely. In July 2021, at the invitation of the Warsaw Ghetto Museum, a team of geophysicists led by professor Richard Freund – an archaeologist, historical researcher, and Jewish history professor at Christopher Newport University in Virginia – came to Warsaw to conduct research. The scientists examined areas related to the history and functioning of the Warsaw Ghetto, including the Krasiński Garden. WGM was represented by Dr Jacek Konik, a member of the WGM Scientific and Research Department. In 2022 large archeological excavations were undertaken on Miła 18 Street.

The Warsaw Ghetto Museum entered into cooperation with many institutions, among them: The Institute of National Remembrance; Treblinka Museum. The Nazi German Extermination and Forced Labour Camp (1941–1944); Majdanek State Museum, The German Nazi concentration and extermination camp (1941–1944); Warsaw Uprising Museum; Social and Cultural Association of Jews in Poland; Nissenbaum Family Foundation, Polish Underground State Foundation, Institute of Archaeology and Ethnology of the

Polish Academy of Sciences and Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute. The Museum's network of contacts in this area was strengthened thanks to the participation of the Department Manager in this year's edition of The International Visitor Leadership Program (IVLP) „Combating Holocaust Denial and Distortion" organized by the US Department of State. The Museum cooperates with Israeli NGOs. A promising cooperation was also established with Touro College Berlin, resulting in a joint conference in November 2019. Multi-faceted cooperation with the Ghetto Fighters' Museum at Kibbutz Lohamei Hagetaot, is also being developed.

Nevertheless, the Warsaw Ghetto Museum is open for a new perspectives and cooperation with other institutions in preservation of the memory of those who died and in making every effort to save them from oblivion. This objective is hoped to be achieved through the core exhibition.

Osudy kladských Čechů ve 20. století a jejich odborná i umělecká reflexe

Zdeněk Víšek

Kladsko a Český stát

Kladsko, historické území mezi Orlickými a Rychlebskými horami, se stalo již v 10. století součástí přemyslovského státu, a to v rámci tehdejšího panství Slavníkovců. I přes krátkodobou polskou nadvládu v 11. století bylo Kladsko v dalších historických obdobích vždy součástí českého státu. Například roku 1093 českou svrchovanost nad Kladskem uznal i tehdejší polský panovník Vladislav Heřman. Kladsko si však v pozdějším Českém království vždy udržovalo určité samosprávné postavení, což dokládá i existence vlastního sněmu. Od 13. století přicházeli do země na pozvání českých králů Václava I. a Přemysla Otakara II. němečtí kolonisté, kteří postupně měnili slovanský charakter Kladska ve prospěch německého etnika.

Ve druhé polovině 15. století se Kladsko stalo lénem Jiřího z Poděbrad a jeho potomků. Český král Jiří roku 1462 povýšil Kladsko na suverénní hrabství, součástí českého státu však zůstávalo i nadále. Roku 1569 se Kladsko vrátilo přímo pod správu Koruny české, bylo však stále uznáváno autonomní postavení kladského sněmu (tzv. sněmíku).

Město Kladsko

Město Kladsko (německy Glatz, polsky Kłodzko), které se nachází v samém středu stejnojmenného regionu, hrálo významnou roli především v českých středověkých dějinách.

V kladském chrámu Nanebevzetí Panny Marie byl roku 1364 pohřben první český arcibiskup Arnošt z Pardubic. O někdejším českém vlivu ve městě Kladsku svědčí rovněž barokní sochy českých světců – sv. Václava a sv. Jana Nepomuckého –, jež tvoří sochařskou výzdobu zdejšího gotického mostu, který vzdáleně připomíná pražský Karlův most. Další připomínkou české minulosti Kladska je městský znak, jemuž dominuje dvouocasý bílý lev v červeném poli.

Zajímavá je rovněž skutečnost, že město Kladsko, v jehož středu byla postavena mohutná vojenská pevnost, bylo po bitvě na Bílé hoře v listopadu 1620 poslední oporou českých stavů a před císařskými vojsky kapitulovalo až 28. 10. 1622.

Ztráta Kladska

Součástí českého státu (v rámci celku zemí Koruny české) přestalo být Kladsko až roku 1742, kdy po první slezské válce (1740–1742) bylo – společně s téměř celým Slezskem, aniž by však bylo jeho historickou součástí – anektováno vítězným Pruskem.

Na této situaci nic nezměnily ani další válečné konflikty – druhá slezská válka (1744–1745) a tzv. sedmiletá válka, která probíhala v letech 1756–1763. Toto další vojenské střetnutí mezi Rakouskem a Pruskem se odehrávalo také na území Kladska. I přes skutečnost, že město Kladsko bylo roku 1760 dobyto vojsky rakouského generála Laudona, tzv. Hubertsburský mír z 10. 2. 1763 definitivně potvrdil připojení tohoto regionu k Prusku.

Roku 1871 se pruské Kladsko stalo součástí sjednoceného Německého císařství a územní součástí Německa, nyní již republikánského, zůstalo i po roce 1918.

Vazby mezi Kladskem a Čechami byly pruskou anexí Slezska samozřejmě zpřetrhány, ovšem ne zcela přervány. Osobité spojení Kladska a Čech například představovaly po celé 18. i 19. století náboženské pouti do kladských Vambeřic. První pouť z Čech do Vambeřic byla vypravena již roku 1738 z opočenského panství.

Za zmínku stojí rovněž skutečnost, že překvapivě až do roku 1972 církevně podléhalo kladské území pražské arcidiecézi. Až tehdy papež Pavel VI. připojil bývalé kladské hrabství pod církevní správu arcibiskupství ve Vratislavi. Nejvýznamnějším pojítkem Kladska a Čech tak v současné době zůstává nepatrné území tzv. Českého koutku.

Český koutek

Po pruské anexi v 18. století proces germanizace Kladska postupoval a český živel byl zatlačován k nynější česko-polské hranici na jihozápadě Kladska. V této části Kladského výběžku, která je dosud označována jako Český koutek (něm. der Böhmische Winkel, polsky Kątek Czeski) se až do konce druhé světové války udržela čeština jako jazyk každodenní komunikace, přestože roku 1870 byly pruskými úřady uzavřeny všechny české školy v Kladsku. Čeština byla rovněž vytlačena z místních kostelů a bohoslužby se konaly pouze v němčině.

Celkový počet Čechů v Kladsku v 18. a 19. století je možno pouze odhadovat, ale jejich počet mohl dosahovat až několika desítek tisíc. Ještě na konci 18. století bylo možno domluvit se česky i v samotném městě Kladsku.

Zajímavé písemné svědectví o životě zdejších Čechů podal evangelický kněz Josef Arnošt Bergmann (1798–?), autor *Letopisů památních událostí evanjelicko-křesťanské obce v Stroužným*, ve kterém líčí dějiny evangelické komunity v kladské obci Stroužné od poloviny 18. století až do roku 1849, kdy J. A. Bergmann odešel ze Stroužného do Spojených států. Bergmanova rukopisná práce byla tiskem vydána ovšem až roku 1922. Toto autentické svědectví je historicky velmi cenné, neboť v Kladsku nebyly vydávány v 19. století žádné české knihy, noviny či časopisy a dochované české písemné památky z pera kladských Čechů jsou velmi vzácné.

Na počátku 20. století konal v Kladsku své etnografické výzkumy spisovatel a folklorista Josef Štefan Kubín (1864–1965), který prostor Českého koutku (40 km^2) vymezil následujícími deseti obcemi a osadami: Slaný, Březová, Žakš, Blažejov, Velká Čermná, Jakubovice, Stroužné, Bukovina, Nouzín a Ostrá Hora. Jediným městečkem v Českém koutku byla Chudoba (německy Bad Kudowa, polsky Kudowa-Zdroj). Toto lázeňské místo bylo však v době Kubínových výzkumů již poněmčeno. Roku 1902 bylo Kubínem v Kladsku napočítáno 5 250 osob českého původu. V celém Kladsku tehdy žilo asi 180 000 lidí.

Josef Štefan Kubín zachytil jazyk, zvyky a tradice místních Čechů ve svých četných knihách a studiích – *Povídky kladské* (1908), *Lidomluva Čechů kladských* (1913), *Kladské písničky* (1925) a *České Kladsko* (1926).

Kladsko v českých úvahách za první světové války

Historický i strategický význam Kladska se v době první světové války promítal také do nejrůznějších úvah českých politiků i novinářů. O připojení Kladska usiloval například Karel Kramář (1867–1937) ve svém neveřejném plánu Ústavy slovanské říše z května 1914, kdy – očekávaje brzké zhroucení Rakouska-Uherska – mělo Kladsko tvořit součást Carství českého v rámci velké slovanské říše s ruskými Romanovci v čele.

Kladsko jako součást českého státu je zahrnuto také v knize publicisty Hanuše Kuffnera (1861–1929) *Náš stát a světový mír* z roku 1918 coby „nepostradatelná úprava Obce českého národa".

V kapitole Diktát vytouženého míru například H. Kuffner požaduje: „Ze zásad těch vyplývá úkol našich zástupců na mírových poradách: Nezbytnost obě Lužice i Slezsko (tzv. Pruské) vrátit do svazu i správy České Obce Národní.“[75]

Tyto záměry se však po první světové válce nepodařilo realizovat, a to z důvodu nezájmu spojeneckých velmocí i samotných kladských Čechů.

České obyvatelstvo v Kladsku před druhou světovou válkou

Po vyhlášení Československé republiky 1918 někteří významní představitelé české kultury (Alois Jirásek, F. X. Šalda a v neposlední řadě i Josef Štefan Kubín) požadovali připojení Kladska, či alespoň Českého koutku k Československu. Tento požadavek oficiálně vznesl na mírové konferenci v Paříži 5. února 1919 ministr zahraničí Edvard Beneš. Vítězné velmoci z první světové války ale nebyly změnám českých historických hranic nakloněny. A ani sami kladští Češi o připojení k Československé republice neusilovali – připravené memorandum žádající návrat Českého koutku do Čech nikdo z nich nepodepsal. Více než sto padesát let trvající germanizace učinila z kladských Čechů do značné míry loajální občany německého státu. O této skutečnosti Josef Štefan Kubín uvedl: „…není divu, že náš kladský lid, po 150 letech tak usilovně hnětený do kadlubu matky Germánie, již se nemohl sám nadchnouti pro původní vlast. Proto se také nenašel jediináček v Koutku, který by byl podepsal zmíněné memorandum českých obcích, jež bylo v lednu 1919 k podpisům přichystáno. Nesměli! Ba byli do té míry tak zpracováni, že k domluvám našich svědčili: ‚A dymysme měli šeno vynaložit, třá i spravedliuje kreu cedit, jen dyž vostanem tadyk u Prajska!‘“[76]

Podle německých úředních zdrojů žilo roku 1925 v Kladsku 5 889 Čechů. Oficiální statistické údaje z roku 1933 – tedy z doby po převzetí moci nacisty – vykazovaly 2 890 osob české národnosti. Jejich skutečný počet byl však nepochybně vyšší.

Roku 1937 bylo nacistickými úřady nařízeno důsledné poněmčení všech názvů českých obcí v Kladsku. Nacistické moci nebyl dokonce přijatelný ani německý název ryze české obce Slaný Schlaney, neboť v něm příliš zaznívalo její původní české jméno. Proto byla tato vesnice, ležící v těsné blízkosti československých hranic, přejmenována na Schnellau. Stejně tak byla přejmenována například i obec Stroužné, jejíž německé jméno Straußeney bylo změněno na více německy znějící Straußdörfel.

Postavení českého obyvatelstva se výrazně zhoršilo v době druhé světové války, kdy byli kladští Češi – jako občané Velkoněmecké říše – nuceni proti své vůli sloužit v německé armádě. Někteří Češi z Kladska byli uvězněni v nacistických koncentračních táborech, několik kladských Čechů bojovalo rovněž v československých jednotkách na východní i západní frontě. Konec druhé světové války bohužel kladským Čechům nepřinesl osvobození, ale dosud nepoznané utrpení.

Vývoj v Kladsku po roce 1945

Porážka nacistického Německa v květnu 1945 a následné připojení bývalého pruského Slezska – včetně Kladska – k polskému státu postavilo místní Čechy do zcela nové situace. Z Kladska začala nová polská státní moc vyhánět německé obyvatelstvo a do země začali ihned přicházet polští osídlenci, kteří ztratili své domovy na východě Polska. Polské úřady, které příliš nerozlišovaly mezi místními Čechy a Němci, tehdy kladským Čechům začaly zabavovat jejich majetky včetně nemovitostí, které předávaly polským přesídlencům. Čechům byly rovněž odpírány potravinové lístky a mnozí z nich byli polskými policejními orgány dokonce uvězněni či se stali obětí fyzických útoků.

O složitých poměrech v Kladsku podává svědectví například důvěrná zpráva čs. ministerstva vnitra, určená tehdejšímu předsedovi vlády Z. Fierlingerovi ze dne 28. 1. 1946: „Z Kladska jsme obdrželi zprávu, že postup polských orgánů vůči českému obyvatelstvu se přiostřuje. České obyvatelstvo je zařazeno do

75 KUFFNER, Hanuš. *Náš stát a světový.* Praha: *České lidové knihkupectví a antikvariát (Josef Springer),* 1918, s. 29.
76 KUBÍN, Josef Štefan. *České Kladsko.* Praha: Národopisná společnost čsl., 1926, s. 9.

kategorie německého obyvatelstva a je s ním velmi špatně nakládáno. Více než 60 lidí, kteří se hlásili k české národnosti, je v žalářích a žije v neuvěřitelných poměrech. Vraždy, loupeže, znásilňování jsou na denním pořádku a stává se i to, že ženy (německé národnosti), mají-li lepší šaty, jsou na ulici za denního světla vysvléknuty polskou milicí. (…) Lidé umírají hladem a vyskytují se sebevraždy. České obyvatelstvo chce utéci k nám, v čemž je mu však zabraňováno. Hranice jsou velmi přísně střeženy Poláky. Poláci svým postupem chtějí odstraniti české stopy v Kladsku."[77] Třebaže tato zpráva v některých částech nadsazuje a pravděpodobně situaci i výrazně dramatizuje, tehdejší postavení kladských Čechů bylo nepochybně velmi svízelné.

Od září 1945 do června 1947 opustilo Kladsko 2 709 osob české národnosti, které našly nové domovy především na Náchodsku a Hronovsku. Po válce z Kladska do ČSR odešlo celkem asi 3 500 Čechů. Asi tisíc kladských Čechů odešlo či bylo odsunuto společně s kladskými Němci do západních okupačních zón v Německu. V Českém koutku zůstalo tak po válce asi 1 100 Čechů, kteří se ocitli v nejistém právním a ekonomickém postavení.

Na obranu kladských Čechů se opakovaně postavila československá vláda (například ministr školství Zdeněk Nejedlý i státní tajemník Vladimír Clementis) a české veřejné mínění. Roku 1945 byl v Praze založen Svaz přátel Kladska, jehož výkonným předsedou byl zvolen významný literární kritik a účastník protinacistického odboje Václav Černý (1905–1987), rodák z Jizbice u Náchoda. Již krátce po skončení války vedl Václav Černý na Pražský hrad delegaci kladských Čechů, kteří u prezidenta Edvarda Beneše požadovali připojení Kladska, případně pouze Českého koutku k Československé republice. Ve svých pamětech o tom Václav Černý napsal: „A tak jsem někdy v létě 1945 vedl na Hrad k prezidentu Benešovi drobounkou delegaci kladských Čechů. Přešli tajně státní hranici někde na Náchodsku, unikli pozornosti svých nových státních pánů Poláků, a přicházeli prosit ‚prezidenta Obnovitele', aby se jich ujal, abychom je neopouštěli. Aby žádal připojení k republice, ne-li už celého Kladska, tedy aspoň toho ‚Českého koutku v Kladsku'… A tak jsem zase po létech naslouchal z úst dvou starců, Pižla ze Slaného a Bernarta ze Žakše, té dojemné lidové češtině osmnáctého století, kdy se její vývoj odtržením Kladska od Koruny zastavil, a věděl jsem, že za naše v Kládště prosí marně a že na jejich osudu prezidentova vlídnost nic nezmění…"[78]

Snahy o připojení Kladska k ČSR narazily na prudký odpor Polska a nesetkaly se ani s pochopením vítězných velmocí, především Sovětského svazu. Postupimská konference v srpnu 1945 potvrdila prozatímní polskou správu nad bývalými německými územími, tedy i nad Kladskem. V dubnu 1946 se v Paříži konala konference ministrů zahraničí čtyř vítězných velmocí, na které československá delegace vystoupila s nótou požadující navrácení Kladska. Velmoci však na ni nereflektovaly a československý požadavek vzbudil mezi polskými politiky i běžnými občany vlnu nevole. Například 7. května 1946 se ve městě Kladsku uskutečnila desetitisícová demonstrace, na které vysocí důstojníci polské armády zdůraznili, že budou Kladsko bránit proti každému nepříteli – tedy i proti československé armádě. Naopak na české straně se o dvanáct dní později uskutečnila demonstrace na Kunětické hoře ve východních Čechách, kde podpořilo československé nároky na Kladsko třicet tisíc demonstrantů.

Spor skončil po změně vnitropolitických poměrů v Polsku, kde se v lednu 1947 na základě zfalšovaných výsledků parlamentních voleb chopily moci jednoznačně prosovětské politické síly. Sovětský svaz neměl zájem na udržování rozporů mezi svými východoevropskými „spojenci", a pod nátlakem SSSR tak byla 10. března 1947 ve Varšavě uzavřena československo-polská smlouva, v níž československá vláda uznala nové poválečné polské státní hranice. Kladsko tak bylo z hlediska Československé republiky definitivně ztraceno.

V důsledku této smlouvy – jako určitý polský ústupek – byla v Chudobě zřízena česká škola. Ve školním roce 1947/1948 zde byla otevřena sedmitřídní škola, ve které byla celá řada předmětů vyučována česky. Působili zde čeští učitelé z ČSR i polští učitelé se znalostí češtiny. Školu v této době navštěvovalo

77 Citováno podle: HLUŠIČKOVÁ, Růžena. *Kladsko a Československo v letech 1945–1947 / Ziemia Kłodzka a Czechosłowacja w latach 1945–1947*. Hradec Králové: Vysoká škola pedagogická, 1999, s. 83.

78 ČERNÝ, Václav. Paměti III. 1945–1972. Brno: Atlantis, 1992, s. 40–41.

153 dětí, ovšem jejich počet začal postupně klesat a česká škola v Chudobě byla již roku 1953 uzavřena. Zánik zdejší české školy se stal předzvěstí postupného zániku českého osídlení Kladska.

Etnograf a pokračovatel v díle J. Š. Kubína Jaromír Jech (1918–1992) při svých folkloristických výzkumech v Českém koutku v listopadu 1957 napočítal asi 500 česky hovořících obyvatel. Na počátku 60. let dvacátého století se však většina zbývajících kladských Čechů vystěhovala do SRN, kde se v té době začaly projevovat pozitivní účinky západoněmeckého hospodářského zázraku.

Časopis Lidé a země v roce 1984 tak počet v Kladsku žijících Čechů odhadl již pouze na několik desítek.

Český koutek dnes

Stopy někdejší české přítomnosti v Českém koutku v Kladsku jsou překvapivě patrné i dnes, třebaže v uplynulých desetiletích došlo k faktickému zániku zdejší kdysi poměrně kompaktní české menšiny.

Podle posledních etnografických výzkumů Kristýny Hladíkové z Karlovy univerzity zde v roce 2004 žily poslední čtyři kladské Češky. V dalších asi dvaceti místních rodinách se udržuje povědomí, že někteří příslušníci těchto rodin v minulosti česky hovořili. Mnozí místní občané, například ve Slaném, v Chudobě a ve Stroužném, češtinu poměrně dobře ovládají, nejsou to ale potomci kladských Čechů, nýbrž rodilí Poláci, kteří v minulých letech dojížděli či stále dojíždějí za prací do České republiky.

Výrazné svědectví o přítomnosti Čechů v této části Polska ovšem podávají – možná poněkud symbolicky – náhrobní kameny s četnými českými jmény na hřbitovech ve Slaném (Slone), v Chudobě (Kudowa-Zdrój), Čermné (Czermna) a ve Stroužném (Pstrążna). Česká jména jsou na náhrobcích většinou uvedena v poněmčené podobě – poměrně rozšířená jsou zde jména Bartonitschek, Benesch, Rokytensky, Sadlo, ale nalezneme zde i jména ryze česká, například Homoláč či Kopáčková.

Na hřbitovech ve Slaném a v Čermné je pak možno ojediněle spatřit dokonce i několik hrobů se souvislými českými texty, z nichž ten nejrozsáhlejší se nachází na náhrobku Anny Máslové v Čermné:

„Zde v Pánu odpočívá moje milá manželka, naše dobrá matka Anna Máslová, roz. Kubínová, naroz. 8. března 1869 ve Velké Čermné, zemř. 16. prosince 1914 ve Ždárkách. V tomto stánku tichosti pozůstalým k žalosti, drahá matka, žena odpočívá, věrnost buď jí milostivá."

Obr. 1. Hrob Anny Máslové v Kudově. (Foto: M. Hes, 2005)

V některých obcích Českého koutku však žádné hmotné památky připomínající bývalé české osídlení dohledat nelze, například v Jakubovicích, kde však v minulosti stávala boží muka s nápisem v českém jazyce. Některé menší vesnice či osady nebyly po druhé světové válce osídleny a zanikly (Blažejov, Nouzín) nebo byly přeměněny v léčebné a rekreační areály (Bukovina, Ostrá Hora).

Český historický vliv v Kladsku nebyl před rokem 1989 z politických důvodů v „lidovém" Polsku příliš zmiňován, v současné době je však český podíl na rozvoji Kladska opět připomínán.

V Čermné u Chudoby byl roku 1999 odhalen Památník tří kultur. Součástí tohoto památníku jsou pamětní desky, které v jazyce polském, českém a německém připomínají podíl jednotlivých etnik na rozvoji této obce. Na české pamětní desce je uvedeno:

„Čechům, Polákům a Němcům, kteří přispěli k hmotnému a kulturnímu rozvoji Čermné od roku 1354. Vděční občané Čermné v roce 1999."

Obr. 2. Památník tří kultur v Čermné. (Foto: M. Hes, 2005)

Velmi zajímavou obcí s českou historií je rovněž Stroužné, vzdálené několik kilometrů od Čermné. V této obci nalezneme mimo jiné venkovský skansen kovářského rodu Jansů s česky mluvícími průvodci i domek poslední kladské Češky paní Marie Houškové (1928–2015), jež až do své smrti hovořila archaickým kladským českým nářečím.

Paní Marie Houšková za svého dlouhého života podávala mnoha historikům, badatelům a publicistům cenná svědectví o zdejším kraji, rovněž také vystupovala v půlhodinovém dokumentárním pořadu *Sbohem, Český koutku*, který uvedla Česká televize 4. 5. 2010.[79]

79 *Sbohem, Český koutku* [dokumentární film]. Režie David Vondráček. ČR, Česká televize, 2010. Dostupné z: https://www.ceskatelevize.cz/porady/10213329031-sbohem-cesky-koutku.

Obr. 3. Dům poslední kladské Češky Marie Houškové ve Stroužném. (Foto: M. Hes, 2005)

T. G. Masaryk a Český koutek

Zajímavou připomínkou minulosti Českého koutku je i pamětní deska věnovaná návštěvám T. G. Masaryka v této části Kladska. Na desce s polsko-českým textem, která byla odhalena ve Stroužném v září roku 2004, se uvádí:

„V letech 1901 a 1903 navštívil své evangelické souvěrce v obci Stroužné a Bukovina Tomáš Garrigue Masaryk. Člověk víry, filosof, státník, první prezident Československé republiky v letech 1918–1935. Na památku tehdejších událostí a pro uchování paměti budoucích pokolení. Reformovaní evangelíci s přáteli."

Obr. 4. Pamětní deska věnovaná návštěvám T. G. Masaryka v Českém koutku. (Foto: M. Hes, 2005)

O vztahu profesora Masaryka k Českému koutku Václav Černý roku 1946 v Kladském sborníku napsal: „...Masaryk několikrát v té době, r. 1901 a 1903, použil příležitosti a navštívil přímo kladský Český koutek, viděl Stroužné i Chudobu, Bor, Bukovinu i Jakubovice a projevil živý zájem o existenční i národní problémy kladského lidu: feuilleton ‚V českých okrajinách krále pruského', otištěný v ‚Čase' (čís. 209, roč. XVII z 2. srpna 1903), šifrovaný značkou F.O., jejž lze zcela nepochybně přičíst jeho peru, je toho výmluvným dokladem."[80]

***

Příběh českého osídlení Kladska se na prahu 21. století definitivně uzavírá, avšak Český koutek svou minulostí stále přitahuje pozornost mnoha českých folkloristů, historiků, filmařů, fotografů, studentů i běžných turistů, které od 21. 12. 2007, po vstupu Polska i České republiky do schengenského prostoru, při návštěvě Kladska, někdejší součásti Koruny české, již neomezují žádné státní či zemské hranice.

80 ČERNÝ, Václav: Zápas o Kladsko. In: ČERNÝ, Václav (ed.). *Kladský sborník*. Praha: Družstevní práce 1946, s. 147.

Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Místo, které rezonuje společností

Karolina Spielmannová

Historie místa

Kárné pracovní tábory

V Letech u Písku (pro Čechy) a v Hodoníně u Kunštátu (pro Moravu) byly kárné pracovní tábory zřízeny 10. srpna 1940.[81] Do těchto táborů byly koncentrováni zdraví muži starší 18 let „štítící se práce" a zároveň i ti, kteří neprokázali, že mají řádným způsobem zajištěnu obživu. „Káranci" zde byli drženi pouze na určitou dobu, která odpovídala délce, po kterou si odpykávali svůj trest a v Letech u Písku pracovali na stavbě úseků dálnice z Plzně do Moravské Ostravy.[82]

Po celou dobu fungování kárných pracovních táborů nebyla nikdy překročena jejich kapacita. V průměru zde bylo kolem 100–140 osob, maximální kapacita tábora byla až 200 osob.[83] Podíl romských mužů se v táboře pohyboval asi kolem 10–25 % z celkového počtu držených.[84] Romové byli v táborových seznamech označováni červeným „C".[85]

Sběrné tábory

Dne 9. března 1942 vešlo v protektorátu v platnost nařízení o preventivním potírání zločinnosti.[86] Nařízení bylo mířeno na tzv. asociály. Do této skupiny patřili i Romové. Konkrétně v tomto nařízení byli označeni jako „cikáni a osoby po cikánsku žijící". Kárné pracovní tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu se proměnily právě na tyto sběrné tábory, ve kterých na území protektorátu probíhala preventivní policejní vazba.

Za hranicemi protektorátu se preventivní policejní vazba vykonávala v koncentračním táboře Osvětim I.[87] Mezi dubnem 1942 a únorem 1944 proběhlo 14 transportů tzv. asociálů, mezi nimi byli transportováni i Romové.[88]

Velké změny se odehrály v červnu 1942, kdy se protektorátní správa musela plně podřídit okupačním úřadům. Ihned po červnové reformě byl 10. července 1942 vydán rozkaz „o potírání cikánského zlořádu", který byl přesnou kopií stejnojmenného německého rozkazu.[89] Tím se na území protektorátu odstartovala otevřeně rasistická „proticikánská" politika.

81 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku.* Praha: GplusG, 1997.
82 Tamtéž.
83 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.
84 Tamtéž.
85 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku.* Praha: GplusG, 1997.
86 Tamtéž.
87 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.
88 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku.* Praha: GplusG, 1997.
89 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.

Další změny na sebe nenechaly dlouho čekat, byl proveden „soupis cikánů a cikánských míšenců".[90] Cílem bylo zaznamenat všechny s podílem „cikánské krve". V tuto chvíli se již nehledělo na jejich způsob života nebo případnou „asociálnost" a úřady se již netajily rasově motivovaným jednáním.

Na území protektorátu bylo díky soupisu „cikánů a cikánských míšenců" evidováno kolem 6 500 osob.[91] Ty byly rozděleny na dvě skupiny. K první skupině patřili ti, kteří v současné době měli stálou práci, byli kontrolováni, ale zatím zůstávali na svobodě. V případě, že by se vzdálili od domova, hrozila jim policejní vazba. K druhé skupině náleželi ti, kteří neměli své stálé zaměstnání, byli v policejní vazbě nebo jim bezprostředně hrozila. Do této skupiny patřili nejen nezaměstnaní, ale i jejich rodinní příslušníci. Tato skupina byla poslána do tzv. cikánských táborů v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu.

Tzv. Cikánské tábory

Tzv. „cikánské tábory" (CT) byly zřízeny 2. srpna 1942 na místě původních kárných pracovních a později sběrných táborů u obce Lety u Písku v Čechách a obce Hodonín u Kunštátu na Moravě.[92] Na rozdíl od předešlých táborů byly v tzv. cikánských táborech na dobu neomezenou vězněny i ženy, děti, staří i nemocní lidé. Tábory se staly přestupní stanicí protektorátních Romů do Osvětimi.[93] Tábory fungovaly od srpna 1942 do srpna 1943.

Lety u Písku

Tzv. cikánským táborem v Letech u Písku během jeho působení prošlo zhruba 1 300 lidí.[94]

Po příchodu do letského tábora museli Romové odevzdat osobní doklady a veškerý majetek, který měli s sebou.[95] Byli vysvlečeni do naha a poté byli ostříháni a vyholeni po celém těle. Mužům byl přidělen táborový oděv. Ženy a děti si poté mohly své oblečení ponechat. Přestože v táboře byla zřízena krejčovská a ševcovská dílna, oděvů ani obuvi nebylo dostatečné množství, což bylo kritické hlavně v zimních měsících.

Oproti kárným pracovním táborům byla v tzv. cikánských táborech mnohanásobně překročena kapacita táborů.[96] Táborová správa se snažila tuto situaci řešit dostavováním dalších budov nebo využíváním maringotek, ve kterých někteří vězni přijeli. Ale ani tato patření nestačila, aby pojmula tak vysoký počet vězňů.

Letští vězni včetně dětí byli nuceni k práci.[97] Nejčastěji šlo o práce v kamenolomu a na stavbě silnic nebo také pro okolní zemědělce. Lehčí práce se vykonávaly přímo v táboře: ve vězeňské kuchyni a dílnách (krejčovské, obuvnické a v prádelně).

Vzhledem k tomu, v jakých katastrofálních životních podmínkách byli vězni drženi, není divu, že v táboře vznikla epidemie břišního a skvrnitého tyfu.[98] Zemřelí vězni byli nejdříve pohřbíváni na hřbitovech v nedalekých Mirovicích. Po vypuknutí tyfových epidemií byla těla pohřbívána do masových hrobů nedaleko tábora. Celkově zemřelo v Letech 326 osob, převážně dětí.[99] Transportováno bylo z Letů u Písku přes 500 osob.[100] Tyto transporty proběhly opožděně v květnu a srpnu 1943.[101] Po uzavření tábora byl tábor spálen a srovnán se zemí.[102]

90 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku.* Praha: GplusG, 1997.
91 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.
92 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku.* Praha, GplusG, 1997.
93 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.
94 Tamtéž.
95 VAŘEKA, Pavel a Zdeňka VAŘEKOVÁ. Archeologický výzkum tábora Letech. *Bulletin Muzea romské kultury*. 2017, (26), 58–79.
96 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.
97 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku.* Praha: GplusG, 1997.
98 KLÍNOVSKÝ, Petr. Velitelé „cikánského tábora" v Letech u Písku. *Bulletin Muzea romské kultury*. 2015, (24), 25–40.
99 Tamtéž.
100 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.
101 Tamtéž.
102 VAŘEKA, Pavel, Petr KOČÁR, Petr NETOLICKÝ, Libor PETR, Štěpánka SKÁLOVÁ, Zdeňka SŮVOVÁ a Zdeňka VAŘEKOVÁ. *Svědectví archeologie o tzv. cikánském táboře v Letech.* Brno: Muzeum romské kultury – Západočeská univerzita v Plzni, 2022.

Po válce bylo místo někdejšího tábora až do 70. let užíváno jako obecní pastvina.[103] Právě v 70. letech byl z části v místech tzv. cikánského tábora postaven velkokapacitní vepřín.[104] Nejdříve zde vzniklo deset hal, později byly přistaveny ještě tři.

Od 90. let se zejména přičiněním amerického badatele českého původu Paula Polanského dostává příběh letského tábora do většího společenského povědomí v ČR a v zahraničí.[105]

13. května 1995 byl za přítomnosti tehdejšího prezidenta Václava Havla v odhadovaném místě tábora odhalen kamenný památník „Ma bisteren – nezapomeňte".[106] Autorem kamenného památníku je Zdeněk Hůla.

Po odhalení památníku se začalo stále častěji hovořit o odkupu vepřína a vybudování důstojného památníku. V následujících téměř 30 letech se před areálem velkokapacitního vepřína odehrálo nespočet aktivistických akcí za uzavření a demolici vepřína. Na skutečnost upozorňovali vládní činitelé v České republice, výbor pro lidská práva OSN nebo i Evropský parlament.

K odkupu vepřína došlo až v roce 2018, kdy byl velkokapacitní vepřín státem vykoupen za 450 milionů korun a předán do správy Muzea romské kultury.[107]

Krajinářsko-architektonická soutěž o nové podobě památníku

Po předání areálu bývalého vepřína v Letech u Písku se upřela pozornost právě na Muzeum romské kultury, nejen jako na správce areálu, ale jako na realizátora nového památníku v Letech u Písku. Nejdříve byl zvolen oficiální název nového památníku – *Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách.* Následně byla v roce 2019 vyhlášena Krajinářsko-architektonická soutěž *Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách.*[108]

Do prvního kola soutěže se přihlásilo 41 návrhů. Návrhy došly prakticky z celého světa – z Anglie, Skotska, Německa, Španělska, Srbska, ale například i z Japonska. Členové do druhého kola vybrali pouze 7 návrhů.

8. června proběhlo v Nosticově paláci slavnostní vyhlášení soutěže. Autorem vítězného návrhu nového památníku je Jan Sulzer a ateliér TERRA FLORIDA.

Nově budovaný památník *Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách* se bude nacházet asi na ploše 100 ha. Na této ploše bude stát návštěvnické centrum s recepcí, multifunkčním sálem a vnitřní částí expozice. Ve venkovní části areálu bude tzv. Stezka paměti – venkovní expozice. Venkovní expozice nabídne několik zastavení, jež budou přibližovat historii tohoto místa.

Akce Muzea romské kultury

Podcasty

V roce 2020 natočilo Muzeum romské kultury podcasty, které mapují celou historii místa. Podcasty jsou rozděleny do osmi tematických dílů, jež se snaží kopírovat jednotlivé dění a aktivity místa, kde byl za 2. světové války tzv. cikánský tábor. Podcasty moderuje moderátorka a aktivistka Alica Sigmund Heráková. Tematické díly jsou natočeny za přítomnosti významných hostů, kteří k danému tématu mají co říct. Pozvání přijali například historičky Anna Míšková a Renata Berkyová, pamětníci Čeněk Růžička a Jan Hauer, aktivisti Jozef Miker nebo Miroslav Brož, archeolog Pavel Vařeka nebo lektorka Eva Dittingerová a další.

103 VAŘEKA, Pavel, Petr KOČÁR, Petr NETOLICKÝ, Libor PETR, Štěpánka SKÁLOVÁ, Zdeňka SŮVOVÁ a Zdeňka VAŘEKOVÁ. *Svědectví archeologie o tzv. cikánském táboře v Letech.* Brno: Muzeum romské kultury – Západočeská univerzita v Plzni, 2022.

104 Tamtéž.

105 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku*. Praha: GplusG, 1997.

106 PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku*. Praha: GplusG, 1997.

107 Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.

108 BERKYOVÁ, Renata, Kateřina ČAPKOVÁ, Jana HORVÁTHOVÁ, Jana, Robert KVILE, Čeněk RŮŽIČKA, Helen SADÍLKOVÁ, Dušan SLAČKA a Lubomír ZAORÁLEK. *Lety: Krajinářsko-architektonická soutěž Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Katalog soutěžních návrhů*. Brno: Muzeum romské kultury, 2020.

Témata jednotlivých dílů:
Protektorátní historie tábora v Letech u Písku (1942–1943)
Archeologie holokaustu
Poválečná historie tábora v Letech u Písku (1945–1989)
Boj za uctění památky obětí
Hodonín u Kunštátu
Vzdělávání o holokaustu
Krajinářsko-architektonická soutěž na budoucí podobu památníku Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách
Cesta k památníkům a kniha To jsou těžké vzpomínky s ředitelkou Janou Horváthovou

Putovní panelové výstavy

Nedílnou součástí Muzea romské kultury jsou také výstavy. Ne všechny je ale nezbytně nutné prezentovat v brněnské budově Muzea nebo v jeho pobočkách. Proto byly vytvořeny putovní výstavy, které jsou ke krátkodobému i dlouhodobému zapůjčení.

- Výstava návrhů krajinářsko-architektonické soutěže

V roce 2020 byla v Moravské zemské knihovně představena výstava soutěžních návrhů krajinářsko-architektonické soutěže. Tato putovní výstava prezentuje všech 41 návrhů, které byly do soutěže poslány. Největší prostor je přirozeně věnován sedmi finalistům.

- Výstava nové podoby památníku

Na slavnostním zahájení demolice areálu bývalého vepřína byla představena další putovní výstava Muzea romské kultury. Ta se zaměřuje pouze na vítězný návrh podoby nového památníku.

Výběrová řízení

Mediální pozornost je věnována i jednotlivým výběrovým řízením, která Muzeum romské kultury vyhlašovalo. Vítězné nabídky mohou vzhledem k prestiži, kterou jim nabízí spolupráce na celosvětově známém projektu, využít pro své PR.

Výběrová řízení, které Muzeum realizovalo nebo plánuje realizovat:

- Demolice areálu bývalého vepřína v Letech u Písku

Veřejná zakázka vypsána na demolici celého areálu. V rámci demolice by měl být areál připraven na nástup stavební společnosti a započetí výstavby. Z demolice byla vyjmuta dvě torza z jedné budovy vepřína, která budou součástí nově vznikající venkovní expozice.

- Stavba nového památníku v Letech u Písku

Veřejná zakázka, do které spadá stavba návštěvnického centra, parkovací plochy před areálem památníku, propojovací komunikace s Kulturní památkou Lety a příprava venkovní části areálu k tomu, aby zde mohla vzniknout expozice.

- Vnitřní a venkovní expozice nového Památníku v Letech u Písku

Výběrové řízení na firmu, která zajistí celou realizaci navrhované vnitřní i venkovní expozice. V návaznosti na stavební práce bude vnitřní expozice postavena už při slavnostním otevření památníku a až v II. etapě půjde o stavbu venkovní expozice

Pietní akty

Pravidelně v květnu, pauza byla jen v období opatření kvůli pandemii onemocnění covid-19, organizuje Výbor pro odškodnění romského holokaustu s předsedou Čeňkem Růžičkou na místě Kulturní památky Lety pietní akt. Na tento pietní akt se každoročně sjíždí významní politici. Výbor pro odškodnění romského holokaustu na pietním aktu také uděluje svou Cenu za lidskost organizaci, která se významnou měrou zasazuje při pomoci lidem v nesnázích. Od roku 2022 se spolupořadatelem tohoto pietního

aktu stalo i Muzeum romské kultury.

Díky každoroční účasti významných politiků se pietního shromáždění účastní také řada médií, například Česká televize nebo romská televize Romea TV.

Zahájení demolice

Prvním krokem k postavení *Letů u Písku. Památníku holokaustu Romů a Sintů v Čechách* je demolice areálu bývalého vepřína. Vítěznou firmou, která nabídla nejnižší cenu a zároveň nejkratší dobu, za kterou stihne areál zdemolovat, byla společnost AWT rekultivace a.s.

Zahájení demolice mělo být chápáno jako ukončení další etapy historie areálu a začátek etapy nové. Pro mnohé šlo o historický okamžik, milník, který se zapisuje nejen do jejich životů, ale i do historie Romů a celé České republiky. Zahájení demolice bylo proto vnímáno jako slavnostní symbolický akt.

Vzhledem k tomu, že po vyhlášení vítěze bylo zapotřebí začít demolovat areál co nejdříve, zůstalo na přípravy celého slavnostního zahájení demolice pouze 14 dní. Slavnostní zahájení demolice proběhlo v pátek 22. 7. 2022.

Během příprav se Muzeum romské kultury snažilo oslovit velký počet organizací i jednotlivců, kteří v průběhu let organizovali aktivistické akce před areálem vepřína a upozorňovali na to, že na místě, kde stál vepřín, za II. světové války fungoval tzv. cikánský, fakticky koncentrační tábor.

Dále byli osloveni političtí činitelé, kteří již v minulosti kladli důraz na odkup a demolici vepřína. Muzeum romské kultury také kontaktovalo pamětníky a jejich děti, aby je o této akci informovalo. Veškeré přípravné akce byly komunikovány s Ministerstvem kultury ČR.

Jedním z nejtěžších úkolů, kterým Muzeum romské kultury v rámci příprav čelilo, byl program akce. Vzhledem k tomu, že si bylo vědomo toho, jak důležitá akce to pro mnohé je, muselo velmi pečlivě vybírat vystupující.

Program byl rozdělen na pomyslné tři části. V první části zazněla česká a romská hymna a následovaly proslovy předsedkyně poslanecké sněmovny České republiky Markéty Adamové Pekarové, ministra kultury ČR Martina Baxy. Právě Ministerstvo kultury ČR financovalo demolici areálu bývalého vepřína. Své slovo dostala samozřejmě i ředitelka Muzea romské kultury Jana Horváthová a předseda Výboru pro odškodnění romského holokaustu Čeněk Růžička, který má velký podíl na osvětě o genocidě Romů a Sintů. V neposlední řade je také nutné zmínit velvyslance Norského království Roberta Kvileho. Právě Norské fondy z velké části financují výstavbu památníku.

Následovala poslední procházka areálem bývalého vepřína. V rámci této procházky se dostali ke slovu další, kteří k celé kauze měli co říct. Sdíleli s přítomnými své osobní zážitky a pocity, které v průběhu let, kdy bojovali za odkup vepřína, prožívali. Za zmínku stojí například aktivista ze sdružení Konexe Miroslav Brož, aktivista Jozef Miker nebo novinář Jindřich Šídlo. Své slovo na místě, které bylo nejblíže prostoru, kde stál tzv. cikánský tábor, dostal i archeolog ze Západočeské univerzity v Plzni Pavel Vařeka. Jeho tým zde od roku 2017 prováděl archeologický výzkum, který je zaznamenán v publikaci *Svědectví archeologie o tzv. cikánském táboře v Letech*, kterou spolu s Muzeem romské kultury vydal na sklonku roku 2022.[109]

Poslední částí programu bylo slavnostní zahájení demolice. Muzeum romské kultury jako pořadatel akce muselo dbát na bezpečnost celé akce. Přes značnou rozlohu areálu nebylo možné reálně začít bourat za přítomnosti hostů. Přímo na akci tak figuroval „model" sestavený z malých betonových cihliček, jež byly pro akt zahájení demolice postaveny do tvaru pomyslné budovy vepřína. V jeden moment byly odebrány, a tím byla stavba metaforicky zničena.

Samotné demoliční práce započaly hned v pondělí 25. 7. 2022. Zaznamenala je i média, jež společnost AWT rekultivace a.s., které byl celý areál Muzeem romské kultury k demolici předán, pustila do bezpečné vzdálenosti, aby mohla zaznamenat reálné bourací práce.

109 VAŘEKA, Pavel, Petr KOČÁR, Petr NETOLICKÝ, Libor PETR, Štěpánka SKÁLOVÁ, Zdeňka SŮVOVÁ a Zdeňka VAŘEKOVÁ. *Svědectví archeologie o tzv. cikánském táboře v Letech.* Brno: Muzeum romské kultury – Západočeská univerzita v Plzni, 2022.

Medializace

Je potřeba říci, že kauzu kolem tzv. cikánského tábora v Letech u Písku média již několik let velmi sledují. Po oznámení přesného data zahájení demolice se tedy média aktivně akreditovala. Celkově jsme během necelého měsíce od této události zaznamenali více než 400 zmínek o slavnostním zahájení demolice tábora v Letech u Písku.

V rámci příprav byla klíčová tisková zpráva před zmíněnou demolicí, kterou Muzeum romské kultury rozesílalo médiím. Mezi hlavní mediální kontakty určitě patří Česká tisková kancelář – národní tisková a informační agentura, z jejichž informací čerpají další média. Výhodou České tiskové kanceláře je, že jde o médium veřejné služby, navíc financované z vlastní hospodářské činnosti, a je tedy politicky i ekonomicky nezávislé.

V den konání zahájení demolice byly v areálu bývalého vepřína televizní štáby již několik hodin před samotným začátkem akce. Přijela Česká televize, TV Nova, TV Prima, Romea TV. ČT24 měla kvůli zahájení demolice upravený celý vysílací program. Od samotného rána probíhaly živé vstupy. Zpravodajský pořad 90' ČT24 byl celý věnován právě historii tohoto místa. V rámci jednotlivých televizních stanic se informace o zahájení demolice dostala do Událostí na ČT1 nebo do událostí v kultuře na ČT art. V průběhu celého dne probíhaly rozhovory s vybranými účastníky. Česká televize přijela i v pondělí 25. 7. 2022, když byly demoliční práce započaty. Přímý přenos ze zahájení demolice zprostředkovala romská zpravodajská služba Romea TV. Informace o zahájení demolice v Letech u Písku se dostaly i do dalších zpravodajských pořadů CNN Prima news nebo TV Nova. Rozhovor s archeologem Pavlem Vařekou proběhl na zpravodajské internetové televizi DVTV. V tomto rozhovoru se moderátor Martin Veselovský zaměřil převážně na archeologické nálezy místa, které definitivně potvrdily existenci tzv. cikánského tábora.

V rámci online medializace měly velké zastoupení internetové zpravodajské portály. Zmínky o pořádané akci můžeme najít na portálech Seznam zprávy, iDnes, Deník, Forum24, Deník N a dalších. Valná většina článků obsahovala informace o akci jako takové, ale také stručnou historii místa. Zpravodajské portály přitom čerpaly přímo ze zmíněné tiskové zprávy nebo z informací získaných prostřednictvím telefonických rozhovorů.

V rámci propagace Muzea romské kultury jsme samozřejmě využili také sociální sítě, konkrétně jsme na muzejním facebookovém profilu vytvořili událost. Sdíleli jsme články zpravodajských portálů, rádií a televizí. Jak už bylo řečeno, živý přenos zprostředkovala romská televize Romea TV, která na svém profilu také vytvořila událost, aby bylo možné přenos sledovat na jejích stránkách. Právě na Facebooku se následně v komentářích rozběhly největší debaty. Ať už pozitivní nebo negativní. V rámci sociálních sítí jsme využili také posty a stories na Instagramu.

V den zahájení demolice se objevily krátké zmínky o demolici na sociální síti Twitter. K mému překvapení se o akci zmínil i předseda vlády Petr Fiala, který se akce neúčastnil. V průběhu dne pak „tweetovali" i účastníci slavnostního zahájení demolice.

Dalším silným médiem byla rádia – jak lokální, tak celostátní. Informace zazněly v Českém rozhlase a jeho celostátních i lokálních stanicích, Hitrádiu, rádiu Impuls a dalších. V rádiích zaznívala informace o konání slavnostního zahájení demolice areálu bývalého vepřína či pozvání na tuto akci. Velký podíl měly i rozhovory, o které se rádia hlásila od vydání tiskové zprávy do dne konání akce. Většinou se dotazovala na historii místa, cenu, za kterou se bude areál demolovat, na to, jak bude slavnostní zahájení demolice vypadat. Velmi častou otázkou bylo, jestli v den zahájení demolice budeme již něco bourat.

O události informovala i celostátní tištěná média – nejvíce Mladá fronta Dnes. Zde také vyšel článek, který shrnoval kompletní historii místa až do vyhlášení krajinářsko-architektonické soutěže, krátký report ze slavnostního zahájeni apod. Lidové noviny vydaly článek den po faktickém startu demolice.

O zahájení demolice se psalo i v zahraničí, událost si nenechala ujít Velká Británie, Francie, Ukrajina, USA, Irsko, Španělsko. Zahraniční média nás utvrdila v tom, že demolice areálu bývalého vepřína má prakticky celosvětový dosah, a také v tom, že se pro mnohé jedná o historický milník.

Je potřeba také zmínit, že událost vyvolala i negativní ohlasy. Největší „nálož“ byla nejspíš na Facebooku, kde se například pod sdíleným článkem ČT24 rozběhla velká vlna nevole. Většina těchto komentářů byla nekonkrétní a bez podložených faktů.

Většina, menšiny a multiperspektivní dějepis

Milan Hes

Obr. 5. Karikatura z počátku 20. století. Inspirativní podnět, který může názorně ukázat situaci, v níž jsou dějiny nahlíženy pouze z pohledu mocnějších, „civilizovanějších" a vlivnějších. Pro multiperspektivní dějepis je ovšem důležitý také pohled opomíjených či ovládaných. (Autor: George Morrow, 1912)

„Až budou všichni lidé vyprávět o dějinách identický příběh,
buďte si jisti, že jsme se ocitli v pekle."
(Alessandro Portelli)

Letošní téma publikace *Média, dějiny, společnost* je věnováno problematice národnostních menšin (včetně mediální reflexe tohoto fenoménu). Dějepisná edukace se ze své podstaty otázce vztahu většiny a menšiny (menšin) nemůže vyhnout. Odvážím se tvrdit, že dějepis (spolu s výchovou k občanství a výukou literatury) je ve školním prostředí přímo povolán k tomu, aby žáky připravil na smysluplné zacházení s kulturní identitou. Ta se v podstatě opírá o naše postavení v konkrétním společenství. Kým ve společnosti jsme? Z jakého prostředí vycházíme? V sociální realitě jsme buď součástí většiny, v jiných sférách života se nacházíme v postavení příslušníka menšiny. Prostá skutečnost, s níž paradoxně ne vždy umíme v historickém vzdělávání zacházet.

Kulturní identita, kolektivní paměť a dějepis

Základem kulturní identity jedince uvnitř konkrétního společenství (kultury) je kolektivní paměť skupiny. Naše kulturní paměť je však spíše množinou, v níž se nachází pestrá směsice dílčích kulturních identit. Kupříkladu jsme Evropané, Češi, obyvatelé konkrétního kraje a obce. Naši pluralitu dále ovlivňuje příslušnost k profesním, náboženským či politickým skupinám. Bez vlivu není ani věková kategorie, ve které se aktuálně nacházíme. V podstatě jsme všichni ovlivněni řadou kultur, i když si to nepřipouštíme, a zpravidla o tom ani neuvažujeme.

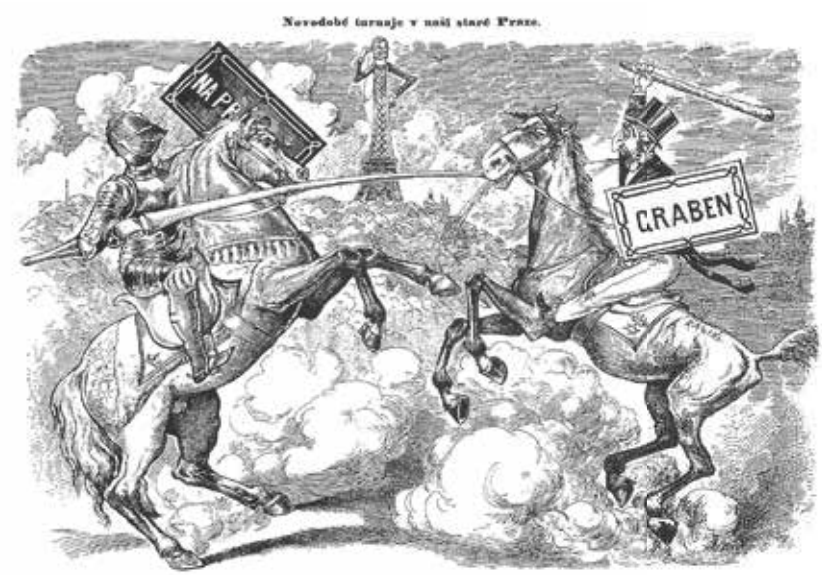

Obr. 6. Multiperspektivní dějepis by si měl rovněž všímat proměn vztahů mezi jednotlivými skupinami, měl by vést i k analýze (interpretaci) mediálního zobrazování těchto vztahů. (neznámý autor)

Pojetí kolektivní paměti do společenských věd přinesl před přibližně sto lety francouzský sociolog Maurice Halbwachs.[110] „Maurice Halbwachs zavedením pojmu kolektivní paměť v roce 1925 v mnohém předběhl svou dobu. Předně zdůrazňoval skutečnost, že paměť jednotlivce (individuální paměť) se vytváří a uchovává v silné závislosti na příslušnosti jednotlivce ke skupině (anebo vícerým skupinám), tedy dal do přímé souvislosti koncept paměti a skupiny (kolektivu), vzpomínání a identity,“[111] vyzdvihuje význam Halbwachsovy práce slovenská badatelka Gabriela Kiliánová.

Podobu kolektivní paměti výrazným způsobem formuje i dějepis (jako školní předmět). Stát zejména prostřednictvím závazných kurikulárních dokumentů[112] ovlivňuje, jakou podobu bude obsah dějepisného vzdělávání mít, jak bude kulturní paměť konkrétní společnosti vypadat. Jak náš současný dějepis funguje či naopak nefunguje, není záležitostí poznávané minulosti (historie), ale otázkou výběrů faktů z minulosti, dovedností tato fakta podle současných kritérií uspořádat a samozřejmě také metodickou zručností tato fakta ve výuce uplatnit.

Dějepis pochopitelně není jediným prostorem, v němž jsou předávány historické informace, jež ovlivňují kulturní identitu. Stačí si uvědomit míru pozornosti, která je zobrazování minulosti věnována v masmédiích. O dějinách je komunikováno také v prostředí politiky, běžně bývá minulost obsahem vyprávěné (ústně po-

110 HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Francouzský sociolog Maurice Halbwachs vymezuje ve svých textech pojem kolektivní paměti hned několikráte. V principu odděluje individuální a kolektivní paměť, kdy individuální paměť, respektive vzpomínky, jsou „známy pouze nám a (…) jsme schopni /je/ objevit pouze my. (Individuální vzpomínky, pozn. autor) se odlišují vyšší mírou komplexnosti podmínek nutných pro jejich oživení“. Naproti tomu v případě kolektivní paměti (vzpomínek) se „rekonstrukce musí odehrávat na základě sdílených informací a myšlenek, které se nacházejí zároveň v naší mysli a v myslích ostatních, protože mezi nimi opakovaně přecházejí. Tohoto kontinuálního sdílení informací lze dosáhnout jen tehdy, jsme-li dlouhodobě součástí stejného společenství“. O kolektivní paměť se podle Maurice Halbwachse jedná tehdy, „oživujeme-li ze života naší skupiny událost nahlíženou právě z pohledu této skupiny, a to i v případě fyzické nepřítomnosti členů skupiny“. Doplňme ještě alespoň to, že je zcela běžnou skutečností, když naše vzpomínky leží na průsečíku hned několika skupin. In: Tamtéž, s. 63–88.

111 KILIÁNOVÁ, Gabriela. Ponímanie základných konceptov a výzkumné otázky. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela, Eva KOWALSKÁ a Eva KREKOVIČOVÁ (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti.* Bratislava: Veda, 2009, s. 26.

112 Vyjděme z reality české společnosti, v níž drtivá většina populace projde základní školní docházkou. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání definuje postavení dějepisu takto: „Vzdělávací obor Dějepis přináší základní poznatky o konání člověka v minulosti. Jeho hlavním posláním je kultivace historického vědomí jedince a uchování kontinuity historické paměti, především ve smyslu předávání historické zkušenosti. Důležité je zejména poznávání dějů, skutků a jevů, které zásadním způsobem ovlivnily vývoj společnosti a promítly se do obrazu naší současnosti. Důraz je kladen především na dějiny 19. a 20. století, kde leží kořeny většiny současných společenských jevů. Významně se uplatňuje zřetel k základním hodnotám evropské civilizace. Podstatné je rozvíjet takové časové a prostorové představy i empatie, které umožňují žákům lépe proniknout k pochopení historických jevů a dějů. Žáci jsou vedeni k poznání, že historie není jen uzavřenou minulostí ani shlukem faktů a definitivních závěrů, ale je kladením otázek, jimiž se současnost prostřednictvím minulosti ptá po svém vlastním charakteru a své možné budoucnosti. Obecné historické problémy jsou konkretizovány prostřednictvím zařazování dějin regionu i dějin místních.“ Citováno podle: Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. *Edu.cz* [online]. Praha: MŠMT, 2021, s. 52 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv.

dávané) rodinné paměti. O to více se musí dějepis snažit, aby byl v ideálním případě základním stavebním kamenem pro kultivaci kulturní identity každého, kdo se s ním během školní docházky seznámí. Výsadní postavení v předávání historických informací ve společnosti však dějepis nikým a ničím garantované nemá. Dějepis musí smysluplně mediální i rodinné prostředí využívat při formování osobní i společenské historické kultury. Didaktika dějepisu jako teoreticko-praktická věda zastřešující i školní dějepis z výše uvedených důvodů sleduje transfer historických informací i v mimoškolním prostředí.

Dějepis se intenzivně vztahu většiny a menšin dotýká. Ne vždy tomu tak bylo. V minulosti byl dějepis tradičně budován na bázi národní (většinové) kultury a identity. Typické bylo pojímání vyučovaných dějin jako národního (většinového) příběhu, kde prostor pro menšiny nebyl k dispozici buď vůbec, případně byl příběh menšin představen jako „probuzení" minority a její začlenění do společenství většiny. Z dnešního pohledu byl dřívější dějepis problematický nejen přehlížením menšin, ale také zjednodušujícím pohledem směrem za hranice, směrem k zahraničním většinám, národům apod. Často byl takový dějepisný pohled vůči „těm druhým" pojatý od počátku (ne)kriticky, nadřazeně, mnohdy až nepřátelsky: „Francie je nejhezčí země na světě. Římané napadli Galy, kteří se bránili statečně, ale civilizovaní Římané byli silnější a obsadili Galii, Galové, Římané a Frankové byli inteligentní, pracovití a odvážní. Pokud budou Kabylové a Arabové poslouchat Francouze, budou šťastní, budou lepší a budou považováni za děti velkého francouzského národa."[113]

V současnosti lze tento monokulturní (národnostně) orientovaný dějepis v Evropě pochopitelně vystopovat rovněž. Zcela nezmizel. Souzní s nedemokratickými tendencemi nebo přímo s nedemokratickými režimy, v jejichž podmínkách není multiperspektivní výuka (respekt k menšinám obecně) samozřejmostí. Dějepis, který se o ostatní (druhé, cizí, příslušníky jiných skupin apod.) objektivně nezajímá, je v podstatě kulturně omezený. Vychází z jednoho „zdroje", nenabízí podněty z jiných úhlů pohledu, nevede ke kritickému myšlení apod. Jak již víme, kulturní paměť je pestrá, protože čerpá z velkého množství „zdrojů".

K čemu taková uzavřenost dějepisu nakonec vede? Můžeme si pro názornost dopadů izolovanosti dějepisných zdrojů a pohledů vypůjčit pojem „barbarství", tak jak ho v jedné ze svých novějších knih dává k dispozici literární teoretik Tzvetan Todorov: „Civilizovaný je vždy a všude ten, kdo dokáže plně uznávat lidství druhých. Abychom se stali civilizovanými, musíme zdolat dva stupně vývoje: během prvního zjišťujeme, že životní způsoby druhých se liší od našeho, během toho druhého je uznáváme za bytosti stejně tak lidské jako my."[114] Todorov poukazuje při poznání druhých nejen na intelektuální potřebu, ale také na potřebu mravní.

Absence multiperspektivity je tedy rovněž problémem hodnotovým. Pokud vyjdeme z vymezení smyslu výuky dějepisu jako kultivace historického vědomí žáků, pak spolu s Tzvetanem Todorovem zdůrazněme, že výukou o vztahu většiny a menšin nezprostředkováváme pouze fakta o historických zdrojích kulturní identity různých skupin, ale intenzivně se dotýkáme morálního vědomí v současné populaci. Dějepis tak přestává být pouhou (naukou) minulosti, ale stává se učením pro současnost (budoucnost).[115] Mít příležitost spatřit svět očima druhých (perspektivou jiné skupiny) je důležitým podnětem pro rozvoj morálního vědomí.[116]

Dějepis, který chce žáky vést k otevřenosti a vnímavosti vůči druhým, musí vztah většiny a menšin aktivně do výuky zařazovat. Také zde může didaktika dějepisu čerpat inspiraci z myšlenek Tzvetana Todorova: „Uzavření se do sebe tu stojí proti otevření se druhým. Považovat se za jedinou skutečně lidskou skupinu, odmítat poznávat cokoliv mimo svou vlastní zkušenost, nenabízet nic druhým, zůstávat zá-

113 JOUVE, C.-R. *Učebnice dějepisu pro původní obyvatelstvo v Orientu a Alžírsku.* Paříž: Belin frères, 1893. In: LAMBIN, Jean-Michel (ed.). *Histoire 2.* Paris: Hachette education, 1993, s. 286. Citováno podle: KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu.* Bratislava: Raabe, 2019, s. 36.

114 TODOROV, Tzvetan. *Strach z barbarů (Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací).* Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 31.

115 V pedagogicky zaměřené literatuře výuku dějepisu pro současnost a budoucnost hlouběji představil již v roce 1916 americký filozof John Dewey v knize *Demokracie a výchova* (Democracy and Education). John Dewey například zdůrazňoval, že při školní výuce amerických dějin jde především o pochopení současnosti USA. Smysluplnost dějepisného vzdělávání Dewey spatřoval v propojenosti výuky historie a zeměpisu. Lokalizace historických událostí mu byla základním předpokladem pochopení jejich významu.

116 Historické vědomí můžeme pro potřebu dějepisné edukace chápat jako prožívaný (aktuální) vztah k minulosti. V současné oborové didaktice dějepisu se objevuje vícero možností, prostřednictvím jakých konkretizovaných kategorií lze obsah historického vědomí vymezit. Jednou z možností je nazírat na historické vědomí jako na komplex, jenž je tvořen vědomím času, vědomím prostoru, vědomím o identitě, ekonomicko-sociálním vědomím, politickým vědomím, vědomím o historické proměnlivosti, vědomím o historické skutečnosti (realitě) a morálním vědomím.

měrně uzavřeni v prostředí, odkud pocházíme, je známkou barbarství; uznávat pluralitu lidských skupin, společností a kultur, dobře vycházet s druhými patří k civilizaci.“[117] Mít k dispozici informace o druhých je základním předpokladem k civilizovanosti, umět využít tyto informace také v praxi znamená i civilizovaně žít. „Odmítneme-li brát v úvahu pohledy na svět odlišné od pohledu našeho, oddělí nás to od lidské univerzality a bude nás to udržovat blíže pólu barbarství.“[118]

Většina a menšiny v dějepisu

Zajímat se v dějepisu o druhé, pátrat po osudu druhých, pokusit se vidět situaci zrakem druhých nebo také slovy didaktika dějepisu Viliama Kratochvíla – „pátrat po řeči druhých“.[119] Takto (a samozřejmě xkrát) jinak by mohly znít základní teze dějepisu, který se smysluplně věnuje vztahu většiny a menšin. Tzvetan Todorov k tomu poznamenává: „Z hlediska civilizace – a vlastně také historie – musíme zavrhnout černobílé výklady minulosti, zjednodušeně připisující celým společnostem i kulturám roli kata, nebo oběti. Naopak je na místě využít momentu, kdy si jedinec uvědomí identitu své vlastní skupiny a začne být schopen pozorovat ji jakoby očima někoho jiného – získává tak dokonce možnost kriticky zkoumat svou minulost a nacházet v ní dávné stopy jak lidskosti, tak barbarství.“[120] Protiklad motivů „černobílého“ a „barvami oplývajícího“ světa se v přístupu k interpretaci minulosti objevuje u řady dalších intelektuálů. Například filozof Karl Raimund Popper v přístupu k dějinám konstatuje, že musíme „eliminovat interpretaci a vnímání historie jako obrazu, který je namalovaný jen velmi malým počtem kontrastních barev“.[121]

Vystoupit z tradovaného příběhu většiny a podívat se na historickou událost perspektivou menšiny je z mnoha důvodů důležité. Například k postavení Čechů v Praze přelomu 19. a 20. století doplnit k českému vnímání problematického mnohonárodnostního soužití rovněž pohled Němců. Stranou však nezůstane ani hodnocení situace pražským židovským obyvatelstvem, které v národnostním sváru zůstalo poněkud opomenuto. Tak nějak se počítalo s tím, že se k jedné či druhé straně přikloní. Další příklad. K vyhnání Němců z ČSR po skončení války v roce 1945 je velmi cenné seznámit se i s reflexí těch, kterých se nucené opuštění domova týkalo. Jak se na proběhlé události dívají „oni“? Existují také doklady o činech lidí, kteří se snažili poválečné radikalizaci alespoň nějakým způsobem čelit. Neváhejme a do výuky je zařaďme. Jak je z výše uvedených příkladů patrné, mapování dějinného poměru většiny a menšin přímo souvisí s principem multiperspektivity, s šancí dát k dispozici pohled „těch druhých“. Byť se může jednat o vystoupení z jakési „komfortní historické zóny“, v níž je tradovaný příběh narušen překvapivou odbočkou, jinou, dosud nevyužívanou cestou nebo dokonce návratem na pomyslnou křižovatku, je druhými zprostředkovaný pohled na domovskou skupinu velmi užitečný a v podstatě ničím jiným nenahraditelný. „Účinná taktika, která se odedávna používá v židovských školách. Spočívá v tom, že v debatách o Talmudu vyžadují učitelé od žáků, aby si vyměnili strany a argumentovali v prospěch opačného názoru.“[122]

O skutečnosti, že menšiny pro rozvoj potřebují vstřícný zájem většiny, asi bude pochybováno obvykle méně, než tomu je v opačném případě. Jedná se však o spojité nádoby. Většina potřebuje pro zdravý růst silné menšiny. „Své vlastní tradice ani kulturu nemůžeme poznat, jestliže od nich nedokážeme zaujmout jistý odstup, což rozhodně není totéž jako systematické hanobení sebe sama nebo flagelantství, ale ani ničím nerušená jistota, že jsme vždy měli pravdu. Jde spíše o to, nahradit hrdý křik i kajícné slzy otázkou po příčinách a smyslu minulých událostí.“[123]

V dějepisném edukačním prostředí však nemusí jít ve sledování vztahu většiny a menšin jen o pohled zpět do minulosti. Samotní žáci totiž mohou představovat didaktickou výzvu. Jak přistupovat k „národ-

117 TODOROV, Tzvetan. *Strach z barbarů (Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací).* Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 32.
118 Tamtéž, s. 43.
119 KRATOCHVÍL, Viliam. *Pátrame po reči iného (Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky pre vzdelávaciu oblasť Človek a spoločnosť).* Bratislava: Raabe, 2021.
120 TODOROV, Tzveta. *Strach z barbarů (Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací).* Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 72.
121 POPPER, Karl Raimund. *Hľadanie lepšieho sveta. Prednášky a state.* Bratislava: Archa, 1995, s. 186.
122 PINKER, Steven. *Buď svetlo.* Bratislava: Tatran, 2019, s. 402.
123 TODOROV, Tzvetan. *Strach z barbarů (Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací).* Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 72.

ním“ dějinám ve třídách, v nichž řada žáků pochází z jiných zemí? Má učitel k této skutečnosti přihlížet, když mu učebnice (jako stále nejpoužívanější pomůcka) v tomto směru příliš nepomůže? Na tento problém z pohledu francouzské perspektivy poukázal již mnou připomínaný Tzvetan Todorov: „Všechno bylo jistě mnohem snazší za časů koloniální Francie, když se malí Senegalci i Vietnamci stejně jako žáčci přímo ve Francii učili dějiny ‚svých' předků Galů. Společenská hierarchie zastírala kulturní pluralitu. A dnes? Občas se doporučuje udělat ze školy opět ‚místo, kde se děti naučí poznávat ve společné minulosti'. Co si však počít, když ona společná minulost neexistuje, protože ve třídě jsou děti patřící původem k deseti, patnácti či dvaceti národnostem a svou původní kulturní příslušnost si nepřejí přehlížet? (…) Co si počít, chceme-li zároveň přihlížet k původní kulturní různosti žáků jedné třídy a zároveň pracovat na vytváření kultury sdílené všemi budoucími občany?“[124] Jak si ve výchovně vzdělávacím procesu s tímto problémem poradit? Zařadit do výuky tematické hodiny k dějinám národů (zemí), z nichž žáci pocházejí? Bude takto sestavená dějepisná mozaika čitelným (srozumitelným) znázorněním minulosti, nebo nám bude více připomínat abstraktní tvorbu, které nemusí všichni snadno rozumět? „Jako východisko z této slepé uličky se občas navrhovalo obohatit studium národních dějin o některé epizody z historie národů, z nichž pocházejí děti dnes usazené ve Francii, zejména o ty, které dokládají vlivy na francouzskou nebo evropskou kulturu. (…) Přesto bychom mohli váhat, zdali se touto cestou vydat. Těžko bychom v historii každého národa, jehož dnešní potomci žijí ve Francii, našli vhodné hrdinské postavy. Bylo by to těžké a po pravdě řečeno škodlivé.“[125]

Pokud bychom se vrátili do reality českého základního školství a Rámcového vzdělávacího programu pro tento typ vzdělávání, učitel by při řešení výše popisovaného problému „mnohonárodnostního dějepisu“ měl směřovat k naplnění cílového zaměření vzdělávací oblasti „Člověk a společnost“. Respektive by se měl snažit dát do souladu požadavky Rámcového vzdělávacího programu s konkrétní situací ve výuce. Teoreticky i prakticky by žáci měli být vedeni k tomu, aby během hodin dějepisu (respektive výchovy k občanství, jež spolu s dějepisem do vzdělávací oblasti „Člověk a společnost“ patří) docházelo „k rozvíjení zájmu o současnost a minulost vlastního národa i jiných kulturních společenství, utváření a upevňování vědomí přináležitosti k evropské kultuře; odhalování kořenů společenských jevů, dějů a změn (…); hledání paralel mezi minulými a současnými událostmi a jejich porovnávání s obdobnými či odlišnými jevy a procesy v evropském a celosvětovém měřítku; utváření pozitivního hodnotového systému opřeného o historickou zkušenost; rozlišování mýtů a skutečnosti, rozpoznávání projevů a příčin subjektivního výběru a hodnocení faktů i ke snaze o objektivní posouzení společenských jevů současnosti i minulosti; vytváření schopnosti využívat jako zdroj informací různorodé verbální i neverbální texty společenského a společenskovědního charakteru; rozvíjení orientace v mnohotvárnosti historických, sociokulturních, etických, politických, právních a ekonomických faktů tvořících rámec každodenního života; k poznávání a posuzování každodenních situací a událostí ve vzájemných vazbách a širších souvislostech včetně souvislostí mezinárodních a globálních; úctě k vlastnímu národu i k jiným národům a etnikům; k rozvíjení respektu ke kulturním či jiným odlišnostem (zvláštnostem) lidí, skupin i různých společenství; uplatňování aktivního přístupu k ochraně zdraví, života, majetku při běžných, rizikových i mimořádných událostech i poznávání otázek obrany státu; získávání orientace v aktuálním dění v ČR, EU (…); utváření vědomí vlastní identity a identity druhých lidí, k rozvíjení realistického sebepoznávání a sebehodnocení, k akceptování vlastní osobnosti i osobnosti druhých lidí; orientaci v problematice peněz a cen (…); utváření pozitivních vztahů k opačnému pohlaví v prostředí školy i mimo školu, k rozpoznávání stereotypního nahlížení na postavení muže a ženy (…), k vnímání předsudků v nazírání na roli žen ve společnosti; rozpoznávání názorů a postojů ohrožujících lidskou důstojnost nebo odporujících základním principům demokratického soužití; ke zvyšování odolnosti vůči myšlenkové manipulaci; uplatňování vhodných prostředků komunikace k vyjadřování vlastních myšlenek, citů, názorů a postojů, k zaujímání a obhajování vlastních postojů a k přiměřenému obhajování svých práv“.[126]

124 TODOROV, Tzvetan. *Strach z barbarů (Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací).* Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 84.
125 Tamtéž.
126 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. *Edu.cz* [online]. Praha: MŠMT, 2021, s. 53 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv.

Popravdě řečeno se jedná o velmi obsáhlý výčet toho, na co nesmí být ve výuce dějepisu (výchovy k občanství) zapomenuto. V rámci těchto cílů by se měl vyučující snažit tematiku vztahu většiny a menšiny pojmout. Citovanému textu by prospělo zařazení základních tezí, z nichž by multiperspektivní dějepis měl vycházet. Tezí, jež by jasně ozřejmily, proč mají být realizovány dále konkretizované úkoly. Z vlastní zkušenosti vím, že nyní reálně hrozí, že se učitel v obrovském množství dílčích cílů ztratí. Postrádá jasně formulovaný smysl, proč tyto cíle naplňovat. Klidně si představme výchozí teze jako maják, jenž přispívá k orientaci, maják, který světlem „odděluje" pevninu od vodní hladiny. Možnou inspirací by mohly být následující výroky: „...i když občanství je jen jedno, kulturní identity každého jsou četné a proměnlivé; (nebo například) ... uvědomění, že každý z nás má pluralitní identitu a že patříme k témuž lidstvu. (případně ještě jinak) Můžeme si však představit zásah jiného typu, jehož podstata by spíše... spočívala v podněcování ke kritickému zamyšlení nad samotným pojmem kulturní identita, nad pluralitou našich příslušností, které se překrývají jen velmi částečně, nad problematickým a ne vždy pozitivním charakterem každé kultury a každých národních dějin."[127]

Didaktický model pro výuku vztahu většiny a menšin

Aktuální model multiperspektivní dějepisné výuky, jenž výrazně napomáhá tematiku vztahu většiny a menšin zvládnout, představuje v nejnovější publikaci *Pátrame po reči iného* (2021) již výše připomínaný slovenský didaktik dějepisu Viliam Kratochvíl. Kratochvíl při vytváření modelu multiperspektivní historické edukace vychází zejména z publikace Roberta Stradlinga *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu* (2003).[128] Stradlingovo i Kratochvílovo nazírání na smysl dějepisné edukace spojuje všudypřítomná etická dimenze historického vzdělávání. Ostatně o propojení etické a kognitivní roviny u multiperspektivního pohledu na minulost jsme se zastavili již při zamyšlení nad úvahami Tzvetana Todorova. Citujme nyní v této souvislosti ze Stradlingovy publikace: „Multiperspektivita je podložena podstatným předpokladem, že totiž student potřebuje porozumět tomu, že kdokoliv, kdo studuje minulost, se musí setkat s tolerancí, rozporem, protikladem, dvojznačností, s různými názory, polopravdami, s částečnou představou, s jednostranností a předsudkem. Takový předpoklad by měl vést naše uvažování o druzích otázek a úkolů, které by měly doprovázet jakýkoli pramenný materiál reprezentující mnohostrannost pohledů na dějiny."[129]

Co je základem modelu, který v dějepisné edukaci inspirativně nabízí poznání alternativních pohledů, minoritních názorů a postojů? Odpověď je poměrně prostá. Její podstata odkazuje na samozřejmou spojitost historické vědy a dějepisné edukace. Zároveň však také tato odpověď poukazuje na postavení oborové didaktiky dějepisu, pro níž je historie výchozím oborem. K poznání vztahu většiny a menšin je nutné nahlédnout přímo do pramenů. Prameny jakožto stopy minulosti, s kterými historik (učitel dějepisu, žák) aktivně pracuje, jsou tím nejlepším podnětem pro to, abychom mohli vůbec začít pátrat po „řeči druhých."

Francouzský historik Michel de Certeau poznamenává, že historie ze „všech humanitních věd zůstává díky svému dědictví a programu nejzpůsobilejší pro reprezentaci diference a prezentování jinakosti".[130] Postupy analytické a interpretační práce, jež jsou využívány v historické vědě, se stávají inspirativními východisky i při práci s didakticky a metodicky upravenými prameny v podmínkách výuky. Upřesněme, že onou úpravou pramenů pro potřeby školního dějepisu máme na mysli jejich výběr, zkrácení, opatření katalogy otázek, případně jejich provázání s dalšími školními historickými prameny písemnými, obrazovými či hmotnými pro tolik užitečnou komparaci.

Viliam Kratochvíl pricip multiperspektivního dějepisu chápe jako výuku, jež klade důraz na mnohost, mnohostrannost a pluralitu. Žáci si mají možnost uvědomit, že „záznam o minulosti je možné interpre-

127 TODOROV, Tzvetan. *Strach z barbarů (Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací).* Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 84–85.
128 STRADLING, Robert. *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele* [online]. Rada Evropy, 2003 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: https://www.msmt.cz/file/35899.
129 Tamtéž, s. 52.
130 Citováno podle: CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu.* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, s. 145.

tovat různým způsobem, a tyto vícečetné interpretace je třeba umět analyzovat a kriticky posoudit".[131] Perpektivita (multiperspektivita) je pro didaktika Kratochvíla „základní fakt lidského vnímání a interpretace reality".[132] Princip multiperspektivity Kratochvíl zasazuje do kontextu základních metodických principů, prostřednictvím kterých dějepisná edukace probíhá.

Tímto dalším „orientačním bodem" je kromě multiperspektivity rovněž princip zpřítomňování minulosti. Dle tohoto bodu používáme dějepis k pochopení přítomnosti. Neučíme se o minulosti pro minulost samotnou, nejsme odtrženi od aktuálního světa a jeho problémů. Ideální pro rozvíjení tohoto principu je samozřejmě již to, pokud je vzdělávací obsah (například reálná podoba učebnic dějepisu) vybírán s ohledem na zpřítomnění dějepisu pro život žáků. Pochopitelně, že dějepis nedisponuje věšteckou koulí, která by mu umožnila nahlédnout do budoucnosti, ale i tento časový rozměr je nutno brát v potaz. Co se bude žákům z dějepisné výuky hodit nejen v průběhu aktuálního školního roku, ale v čem bude jejich život dějepis obohacovat i za několik desetiletí?

V dalším metodickém principu klademe důraz na objevování a zkoumání. Žák se stává detektivem, stopařem, objevitelem apod. Ve výuce se objevuje zaujetí. Nebojím se tvrdit, že rozvíjení tohoto principu hraničí až s prožitkem dobrodružství. Žák je nucen pátrat po zdroji historických informací, historie je otevřeným příběhem, v němž se nachází spousta otázek, jež vybízejí k vyřešení.

Navazujícím metodickým principem je rozvoj badatelsky a interpretačně zaměřené výuky. Zejména tento bod lze rozvíjet jen a pouze v úzkém kontaktu s aktivním využíváním školských historických pramenů. S kritickým přístupem dochází k rozvoji dovedností kritického myšlení.

Analyticky zaměřený dějepis souvisí také s dalším metodickým principem – problémovou výukou. „Tato výuka se zaměřuje na historické otázky, které si kladou žáci spolu se svým učitelem z vlastní přítomnosti. Například otázky Kdo záměrně manipuloval s touto fotografií? Proč to dělal? Co tím sledoval? Proč i v současnosti lidé manipulují s fotografiemi? Jaký záměr tím lidé sledují?"[133]

Je velmi užitečné, pokud žáci během školní docházky zaznamenávají vlastní pokroky v historickém myšlení, když si vybrané analýzy, podněty, výstupy samostatné práce systematicky ukládají a mají možnost se k nim později vracet. Tento metodický princip je Kratochvílem označován jako výuka s portfoliem.

Do výše uvedených principů proniká bezesporu metodický princip definovaný jako důraz učitele na vyučování, v němž se objevuje aktivní činnost žáků. V takto chápané výuce můžeme rozlišovat zejména následující typy aktivit: „První z nich je produktivní činnost, například vytvořit model, mentální mapu, něco namalovat, nakreslit… Druhou z nich je jazykově-scénická aktivita, jejíž součástí jsou především simulační hry, hry na sociální role, debaty, diskuse s principem argumentace pro a proti, rozhovor s odborníkem, například spolužačkou Petrou, jež sehrává roli ‚experta'. (…) Třetí formu představuje badatelská činnost, například rozhovor s očitým svědkem, studium v knihovně, muzeu nebo archivu. Čtvrtou formou je práce se zobrazením, vytvořit leták, plakát, ilustrovanou knihu, komiks, kvíz, křížovku apod. Pátou formu je možné charakterizovat jako aktivní zasahování do skutečné přítomnosti, například… aktivně pomáhat při archeologickém výzkumu, vyzkoušet si práci v muzeu, mít na starost pomník, památník, například v blízkosti školy nebo bydliště."[134]

Navazujícím metodickým principem je podle Kratochvíla rozvoj projektového vyučování. Žáci samostatně zpracovávají zadané úkoly. Neváhají využívat praktické dovednosti i experimentální přístupy, ať již se jedná o individuální projekty, práci ve dvojicích či skupinách. Samozřejmostí je během projektové výuky role učitele, jenž vystupuje jako koordinátor a poradce.

Z výše uvedených metodických principů vycházejí konkrétní metody výuky, z metod výuky mohou vyrůstat dílčí učební figury jednotlivých dějepisných hodin. Multiperspektivní přístup (podpořený rozvíjením dalších metodických principů) umožňuje překonávat výuku dějepisu, jež je založená pouze na

131 KRATOCHVÍL, Viliam. *Pátrame po reči iného (Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky pre vzdelávaciu oblasť Človek a spoločnosť).* Bratislava: Raabe, 2021, s. 17.
132 Tamtéž, s. 16.
133 Tamtéž, s. 33.
134 Tamtéž, s. 37.

jediné perspektivě. Tou byl obvykle pohled většiny. Výuka z perspektivy většiny předkládala ustálené historické pravdy, pevné hodnoty, jasná stanoviska apod. Od žáků bylo následně vyžadováno, aby tento pohled většiny (pohled z jednoho zdroje) prezentovali jako nezpochybnitelný dějepisný fakt.

Multiperspektivní výuka naopak žákům umožňuje pronikat do podstaty kriticky pracujícího historického přemýšlení. Začít s multiperspektivním nazíráním na historickou (sociální) skutečnost by děti měly postupně. Již na počátku druhého stupně základní školy lze zařazovat do výuky úlohy, které povedou k promýšlení situace ze dvou perspektiv. Například z pohledu svobodného Řeka a otroka, z pohledu patricie a plebeje, z pohledu Římana a Kartágince, z pohledu rytíře a venkovana apod. Postupně (zejména na střední škole) je možné paletu perspektiv rozšiřovat. Cílem multiperspektivní edukace pochopitelně nemůže být laciné konstatování, že všichni mají „svou pravdu". „Schopnost zacházet s různými ‚pravdami' v důsledku znamená rovněž významným způsobem získávat hlubší znalosti, a tím i lépe porozumět dané historické skutečnosti."[135] Rovněž není vhodné studium perspektiv pojmout jako „souboj", ze kterého musí za každou cenu vyjít jeden z úhlů pohledu jako vítězný.

Uzavřeme stručné představení Kratochvílova didaktického modelu konstatováním, že multiperspektivně pojatá historická edukace je inspirativním (a hlavně funkčním) příspěvkem k rozvoji kriticky fungujícího přemýšlení o vztahu většiny a menšin v minulosti, současnosti a budoucnosti.

135 KRATOCHVÍL, Viliam. *Pátrame po reči iného (Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky pre vzdelávaciu oblast Človek a spoločnosť).* Bratislava: Raabe, 2021, s. 9.

Co se tenkrát stalo?

Josef Märc – Marcela Svejkovská

Takové kruté nenávisti jsem se (během války) naučila… Nebýt toho, že mne Tomáš nepustil ven o revoluci a po ní, byla bych se vrhla mezi německé ženy a děti. Celá ta léta jsem snila a do poslední maličkosti jsem si představovala rozkoš z krve a smrti.
(Anna Sedlmayerová, *Dům na zeleném svahu*, vyšlo 1947)

Přivykl jsem pohledu na začarované osady, podobné spíše smutečním shromaždištím bloudících duší než sídlištím živých tvorů, i na opuštěná a zaplevelená pole, po kterých nepoletovaly ani vrány…
(Jaroslav Durych, *Boží duha,* dopsáno 1955, vyšlo 1969)

Události let 1945–1946 na území českých zemí jako varianta řešení česko-německých vztahů a jako podklad pro modelovou výuku dějinami na základě upraveného beletristického textu, filmové upoutávky, kroniky a možnosti získat osobní svědectví/vzpomínku, vše jako vstupenky do pamětních míst. Příspěvek je vytvořen na základě praktických zkušeností z výuky na střední škole (Chomutov, Podbořany, Kadaň), vychází ze zkušeností dvou vyučujících, zasazuje jejich učitelské působení do kontextu nabídek určených pro výuku v české škole a zároveň nabízí jeden z modelů pro konkrétní výuku, jehož počátky spadají do doby chvályhodných aktivit ostravských učitelů soustředěných tehdy kolem portálu moderni-dejiny.cz. Klíčovými postavami těchto iniciativ byli především Petr Šimíček a Jiří Sovadina.[136]

Text vychází nejen z konceptu zacházení s termíny menšiny, ale také s konceptem výuky určitého tématu, konkrétně česko-německého stýkání a potýkání v dlouhodobějším kontextu, a to nejen jako teoretického východiska, ale také v rámci praktické realizace. Domníváme se, že náležité, ovšem komplikované školní zacházení s daným tématem, v sobě musí obsahovat a komparovat zároveň události let 1918–1919,[137] 1938–1939.[138] Zde je nutné připomenout, že termínem menšina byla do konce Velké války označována česká komunita v rámci „zněmčeného území" pohraničních oblastí českých zemí, v době Československé republiky se pak termín menšina „posunul" do označení německé komunity. Byl chápán ovšem v celorepublikovém konceptu, ne v rozměru regionů,[139] kde mohl být poměr obou národností různorodý, v mnoha regionech ovšem výrazně převažovala komunita německá. Další inspirací je také zacházení s termíny, Oldřich Tůma připomíná, že konkrétní použití termínů (na české straně) zpravidla indikuje závěry, ke kterým jejich uživatelé obvykle docházejí.[140] Eva Hahnová promýšlí otázky, ke kterým budeme směřovat i své žáky: Co viděli jedni? Co viděli druzí? Co neviděl nikdo? A jak my (kteří neviděli) můžeme interpretovat česko-německé minulosti, často tak rozdílné?[141] V optimálním případě se žákovská zkoumání realizují na konkrétních místech historických událostí, v kontextu minulého a budoucího, v místech, která mnohdy do české historic-

136 *Studentská konference. Vyhnání – Vysídlení – Odsun*. Pracovní sešit pro účastníky setkání. VIII. ročník studentské konference. Ostrava: PANT, 2013.
137 JAKUBEC, Pavel a Jaroslav PAŽOUT (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Litoměřice – Liberec – Praha: Scriptorium, 2019.
138 BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939: migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice*. Praha: Karolinum, 2013.
139 Menšinová politika se projevila vydáváním publikací typu *Menšinová revue* (od roku 1911), *Menšinový sborník* (od roku 1914). ŠUBRT, Jeroným. *Vývoj a život českých menšin. Část 1. Lovosicko. Část 2. Mostecko. Bílinsko, Část 3. Chomutovsko*. Most: Severočeské menšinové knihkupectví a nakladatelství (O. J. Bukač), 1908–1910.
140 TŮMA, Oldřich. Češi a Němci, vyhnání/odsun: Nač se ještě ptát? In: FEJMON, Hynek a Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). *Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 11–22. Obdobně ŠMÍDOVÁ, Olga. Pro nás už lépe bylo…Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců". *Sociální studia.* 2010, **7**(1), 59–87, konkrétně 62–64. Zacházení s termínem sudetoněmecký komentují HAHNOVÁ, Eva a Hans Henning HAHN. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání.* Praha: Votobia, 2002, především s. 13–14, 192–194.
141 HAHNOVÁ, Eva. *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí.* Ústí nad Labem: Albis International, 1999, s. 130–213.

ké paměti, především místní, vstupují jen velmi obtížně a jednostranně.[142] Obdobné problémy však nalezneme i na německé straně.[143]

Vycházíme především z českého zacházení s problematikou transferu s určitým přihlédnutím k německým zdrojům. Zároveň do daného tématu vkládáme obecnější komponenty, především obecnou otázku vztahu menšina a většina, silně se dotýkající problematiky identity.[144] Stejně jako je pro nás důležitá předpokládaná charakteristika prostředí, ve kterém se naši žáci pohybují.[145]

Pomineme-li sledování výuky daného tématu v učebnicích,[146] považujeme za nutné připomenout některé didaktické realizace, které s tématem transferu pracují. Teoretická práce, která by vytvořila nejen katalog dostupných materiálů, ale reflektovala také různá východiska a perspektivy přístupu k výuce tohoto tématu, zatím chybí, náš příspěvek může být v této rovině jen určitým vstupem. Nabízíme přehled dostupných didaktických realizací: *Roky po roce* a další produkce z dílny moderni-dejiny.cz, DVD *Obrazy války* z produkce ÚSTRu,[147] kdy jeden z jeho tvůrců Kamil Činátl připravil také lekci pro platformu HistoryLab, ve které komparuje vysídlení roku 1938 s vysídlením roku 1945.[148] Na obdobném komparačním přístupu byl založen také projekt *Tragická místa*, na kterém spolupracoval Antikomplex, FF UJEP a čtyři gymnázia z Ústeckého kraje.[149] Nověji je nutné zaznamenat třeba aktivity univerzit v Českých Budějovicích a Passau, kooperujících často pod patronací organizace Tandem.[150] Určitá teoretická východiska a praktická směřování lze nalézt ve sborníku, který pro plzeňskou univerzitu uspořádala Eva Mušková.[151] Dnes již neaktivní jsou lekce k česko-německým dějinám vytvořené v rámci činnosti Collegia Bohemica či Projektu *Zapomenutí hrdinové*, jejichž přínos by mohl být i v současnosti značný.[152] Mezi aktivizační modely hodin založených na práci s různorodými prameny patří lekce Michala Kašpara *Události v Ústí nad*

142 NOSÁLEK, Petr (ed.). *Místa (p)aměti národa*. Brno: Jota, 2015; MATĚJKA, Ondřej. Místa paměti jako inspirace ve vzdělávání. In: MEYER, Katharina a Josef ŠEBEK (eds.). *Místa paměti česko-německého soužití*. Praha: Antikomplex pro Collegium Bohemicum, 2011, s. 137–144. Relativně spolehlivým a komplexním průvodcem při objevování podobných míst je PADEVĚT, Jiří. *Krvavé léto 1945. Poválečné násilí v českých zemích*. Praha: Academia, 2016.

143 Dokladem jsou především svědecké výpovědi. Kromě několika osobních setkání a zážitků s aktéry, pamětníky, chceme upozornit na texty BÄCKER, Alfred. *Der Völkermord an den Sudetendeutschen.* Wien: Kilian-Verlag, 2006. Bäcker sám sebe označuje jako svědka (Zeitzeuge) a transfer označuje jako genocidu. Tamtéž, s. 62–63, pro připojení německých provincií 1918–1919 používá termínu okupace. Tamtéž, s. 46–52. České vzpomínky se soustředily kolem aktivit Kruhu občanů České republiky vyhnaných v roce 1938 z pohraničí, viz ZELENÝ, Karel a kol. *Vyhnání Čechů z pohraničí 1938: vzpomínky*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996.

144 NOSKOVÁ, Helena a Petr BEDNAŘÍK (eds.). *Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010. Za typické považujeme, že tato kolektivní monografie se soustředí především na první dvě témata z názvu ve srovnání zkušenosti na území Lotyšska, Ruské federace, České republiky. Publikace je částečně kompatibilní ve verzi NOSKOVÁ, Helena a Petr BEDNAŘÍK (eds.). *National minorities, Identity, Education.* Praha: Institute of contemporary history of the Academy of science of the Czech Republic, 2011, kde se nalézá k našemu tématu klíčová stať Heleny NOSKOVÉ *The History of Border Regions and the Search for an Identity*, s. 123–146, přinášející nejen přehled pro období 1945–1992 s cennými statistickými údaji.

145 HOUŽVIČKA, Václav (ed.). *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu.* Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR, 1997.

146 Popis zacházení se zkoumaným tématem v tomto učebním médiu přináší PEŘESTÁ, Markéta. *Obraz dekretů prezidenta republiky a odsunu německého obyvatelstva z ČSR v českých učebnicích dějepisu (1945–2015)* [online]. Brno, 2018 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/p1pxg/. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš Dvořák. Pro lepší pochopení zacházení s tématem *odsunu* by bylo nutné položit si konkrétnější badatelské otázky, zabývat se terminologií a kontexty, využít statistické metody, sledovat hodnotící prvky, všímat si zdrojů a rozlišovat základní text a další části učebnic, do kterých je problematika *odsunu* zasazena, přesto jako přehledová studie se značným množstvím citací má studie svou platnost.

147 DVD Jaroslav PINKAS a kol. *Obrazy války*, Praha 2014, je koncipováno do dvou hlavních částí. První je nazvána Události a je rozdělena na pět kapitol, poslední z nich je nazvána Odsun. Druhá je nazvána Obrazy, rozdělená na osm částí, tematika transferu je součástí kapitoly Transporty. Jednotlivé lekce mají i stručné představení didaktického konceptu. Dostupné také na vzdělávacím portále Dějepis21. Zde k tématu také lekce *Odsun ve filmu, Odsun multiperspektivně*, v širším kontextu *Stereotypní obrazy Němců, Migrace a transfery na konci války*. Dostupné z: https://obrazyvalky.dejepis21.cz. [cit. 2022-12-08].

148 ČINÁTL, Kamil. *Proč byli vysídleni?* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-28]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/proc-byli-vysidleni; transferu se na této platformě věnuje také VÁVROVÁ, Tereza. *Kam zmizeli čeští Němci?* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-28]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/kam-zmizeli-cesti-nemci.

149 *Tragická místa paměti/Tragische Erinnerungsorte. Průvodce po historii jednoho regionu 1938–1945*, Praha 2010. Koncept publikace a výstavy byl založen na žákovském hledání příběhů z Chomutovska, Ústecka, Žatecka. Obdobný model založený na principech školní orální historie je podkladem pro publikaci Gymnázia Český Krumlov. DVOŘÁKOVÁ, Jana (ed.). *(Ne)Zapomenuté příběhy.* Český Krumlov: Gymnázium Český Krumlov, 2012.

150 MICHLER, Andreas a Kateřina PRAŽÁKOVÁ (eds.). *Historie jako prostor k setkávání v česko-bavorském příhraničí. Výukové materiály* [online]. České Budějovice: Jihočeská univerzita – Universität Passau, 2019, s. 85–100 [cit. 2022-11-22]. https://www.begegnungsraum-geschichte.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/projekte/region/Dokumente/Online-Publikation/Online-Version_CZ.pdf.

151 MUŠKOVÁ, Eva a Lenka ŠPAČKOVÁ. *Výuka regionálních dějin na základní škole: formy, metody, koncepce, zkušenosti: sborník příspěvků z konference konané dne 5. června 2014 v Schönsee*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2014.

152 Stránka https://www.collegiumbohemicum.cz/clanek/127-Skola-demokratickeho-vzdelavani a stránka projektu Zapomenutí hrdinové není funkční vůbec [cit. 2022-11-30], k dispozici je psaný text NĚMCOVÁ, Hana, Tomáš OKURKA a Naděžda REZKOVÁ PŘIBYLOVÁ. *Zapomenutí hrdinové, výukový a vzdělávací materiál*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2008.

Labem 31. 7. 1945.[153] Žáci pracují s výňatky z odborné literatury, z dobového tisku, se vzpomínkami očitých svědků a s výroky vládních představitelů. Na základě toho formulují své domněnky na rozmanité otázky (např. Zamyslete se a pokuste se napsat a zdůvodnit, co vedlo pachatele k takové krutosti při tzv. divokém odsunu.), názory by žáci měli podložit argumenty. Podnětný pracovní list by si zasloužil širší diskusi především ve dvou oblastech: za prvé v otázce přiměřeného množství a rozsahu vybraných ukázek, za druhé v konstruování a strukturaci otázek v kontextu cílů, provázanosti a významů pro žáky. A patrně i těmito výstupy přispět k tvorbě školního dějepisného pramene a také k aktuální potřebě při výuce dějinami, jak vytvářet, definovat a evaluovat badatelské činnosti žáků?

Téma poválečného transferu německého obyvatelstva z Československa se v 90. letech 20. století stalo jedním z klíčových témat české historiografie,[154] kultury,[155] politiky,[156] česko-německých vztahů[157] a vzpomínání. Jako jedno z prvořadých témat vstoupilo i do 21. století, v českém prostředí je poměrně často připomínána situace v době první přímé prezidentské volby, kdy údajně o vítězství Miloše Zemana měla rozhodnout i historická reflexe, vracející se k česko-německým vztahům a událostem let 1945–1946.[158]

Podobně důležitým se stalo téma i pro české školství, vedle výuky o šoa (holokaustu) a obtížněji implementované a komplikovanější výuky o období komunistického režimu zůstává dalším kontroverzním, ale také atraktivním a často zmiňovaným tématem výuky dějinami, nejen v samotné vzdělávací oblasti dějepis, ale v rámci celé oblasti Člověk a společnost, podobně také ve výuce literatury, německého jazyka, geografie apod. Důležitost tématu si kupodivu uvědomilo i Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy vydáním informačního materiálu pro učitele s poměrně rozsáhlou bibliografií, který měl být distribuován na všechny základní a střední školy v České republice zdarma a který lze považovat svou koncepcí (kontextualizace v rámci dějin 20. století, otázka terminologie, možné interpretace…) za základní zdroj pro výuku i v současnosti, respektive jako ideové východisko tohoto uvažování.[159]

153 KAŠPAR, Michal. *Události v Ústí nad Labem. Materiál do výuky* [online]. 4. 2. 2009 [cit. 2022-12-12]. Dostupné z: https://dum.rvp.cz/materialy/udalosti-v-usti-nad-labem-31-7-1945.html.

154 Oficiální, či v daném kontextu snad výstižněji řečeno veřejná, debata navázala na diskuse již delší dobu řešené v disentu (Danubius). Přístupnou se stala práce Jana Křena: KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Academia, 1990, která vyšla již o rok dříve v torontském nakladatelství 68 Publishers. Jedním z prvních textů přeložených z němčiny, vydaných za spolupráce tehdy mladých českých badatelů (například Adam Drda), se stal BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů: data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1991, další vydání vyšlo v roce 1995. V širších kontextech KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Na Křenův první text navázaly texty Kuralovy: KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938*). Praha: R ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů, 1993; TÝŽ. *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945*). Praha: Ústav mezinárodních vztahů EU, 1994; a Tomáše Staňka: STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Praha: Academia – Naše vojsko, 1991. Společně s německou stranou pak vychází publikace Společné česko-německé komise historiků *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století* [online]. Mnichov: Oldenbourg, 1996 [cit. 2022-11-08]. Dodstupná z: https://www.portal-historikerkommission.de/db/file/6_kke-1996.pdf. Tomáš Staněk společně s Adrianem von Arburgem pak stojí za „prototextem" další etapy v bádání – Organizované divoké odsuny?: Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945). 1. část. Předpoklady a vývoj do konce května 1945. *Soudobé dějiny*. 2005, **12**(3–4), 465–533. Další dvě části byly uveřejněny ve stejném periodiku v následujícím ročníku. Text je přístupný zde: http://www.usd.cas.cz/casopis/soudobe-dejiny-3-4-2005. Tato dvojice rovněž započala s vydáváním edice, která začala textem STANĚK, Tomáš a Adrian VON ARBURG. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů. Díl 1, Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici.* Středokluky: SUSA, 2010. Do češtiny byly přeloženy i německé texty, především Seibtův a Brügelovy. SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy.* Praha: Academia, 1996. BRÜGEL, Johann Wolfgang. Češi a Němci 1918–*1938.* Praha: Academia, 2006. TÝŽ. Češi a Němci 1939–*1946.* Praha: Academia, 2008. Téma se stalo běžnou součástí vysokoškolských závěrečných prací.

155 V beletrii oceňovaná a diskutovaná díla ženských autorek (mnohdy v kontextu jejich tvorby považovaná za nejvýznamnější) Denemarkové *Peníze od Hitlera*, Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch*, *Němci* Jakuby Katalpy; za mužské zástupce stojí za zaznamenání Jan Tichý a jeho *Třicet dva hodin mezi psem a vlkem* či Josef Urban a *Habermannův mlýn*, námět vstupující i do filmové produkce: Urbanův román zpracoval jako filmový scénář Wolfgang Limmer a režíroval Juraj Herz. V divadelním světě asi největší ohlas vzbudilo představení Divadla Vosto5 *Dechovka* autorů Jiřího Havelky a Karla Fr. Tománka odehrávající se ve „fiktivní" obci Dobrodín. Na podzim 2022 je plánována již druhá oficiální derniéra tohoto představení, které bylo hráno od roku 2013. Představení vychází z aktivit spjatých s vytvářením a bořením pamětního místa v Dobroníně na Jihlavsku, ohlas byl podpořen i českým vydáním publikace Hermy Kennelové *Bergersdorf* roku 2011 v nakladatelství Paseka. Záznam divadelního představení je dostupný zde: https://vimeo.com/195275990 [cit. 2022-11-18]. Podnětnou antologií studií k literárnímu zacházení zůstává ZAND, Gertraude a Jiří HOLÝ (eds.), *Vertreibung. Aussiedlung. Transfer. / Transfer. Vyhnání. Odsun.* Brno: Host, 2004, inspirací pro tuto studii pak PEROUTKOVÁ, Michaela. *Vyhnání – jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách.* Praha: Libri, 2008. Z novějších beletristických titulů bychom rádi upozornili na tvorbu Štěpána Javůrka (např. *Chaloupky*) a Barbory Řebíkové (*Horská věc*).

156 Evergreenem je připomínání „první Havlovy politické chyby", kdy jako prezident Československa na svoji první misi nejede na Slovensko, ale do SRN. RAKUŠANOVÁ, Lída. Václav Havel a česko-německé vztahy. *Český rozhlas* [online]. 24. 1. 2003 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://plus.rozhlas.cz/vaclav-havel-a-cesko-nemecke-vztahy-7825989.

157 Aktivity Německo-české a německo-slovenské komise historiků (NČNSKH) lze sledovat i na webových stránkách *Dějiny – portál německo-české a německo-slovenské komise historiků* [online]. [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://www.portal-historikerkommission.de/cs/o-portalu.

158 HOLUB, Petr. Rozhodla jediná věta. Ta, co vynesla sudetskou kartu. *Aktualne.cz* [online]. 27. 1. 2013 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://zpravy.aktualne.cz/domaci/rozhodla-jedina-veta-ta-co-vynesla-sudetskou-kartu/r~i:article:769704.

159 BENEŠ, Zdeněk, Jan KUKLÍK ml., Václav KURAL a Jiří PEŠEK. *Téma: ODSUN – VERTREIBUNG*. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. Albra, 2002. Text navazuje autorsky i ideově na práci širšího kolektivu autorů: BENEŠ, Zdeněk a kol. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha: Gallery, 2002.

Koncept výuky:

Předcházející výuka česko-německých vztahů roku 1918
I. Evokace – hledání pojmenování
II. Čtení textu vytvořeného na základě románu Pavla Kohouta
III. Reflexe 1 – filmová ukázka
IV. Reflexe 2 – psaní
V. Reflexe 3 – osobní německé stopy (Německé příběhy v „mém" okolí – žákovský pohled)
VI. Proměny Horní Vysoké (práce s Historylabem)

Zdálo by se, že více než třicet let je dostatečně dlouhá doba na změnu přístupu, využívání jiných didaktických postupů a forem při vyučování o transferu Němců. Mezi učiteli dějepisu nepanuje shoda, jak (a zda) učit o událostech, které se mohou bezprostředně a často emotivně dotýkat jejich žáků nebo i jich samých. Bylo by zajímavé porovnat, nakolik je pojetí tohoto tématu odlišné ve vnitrozemí a v pohraničních školách. Ačkoliv i například Přerov či Praha mají své transferové příběhy.[160] Jak velkou roli hraje to, jaká je rodinná historie, rodinné příběhy jednotlivých žáků, ale i vyučujících?

Domníváme se, že v českém školním dějepise je velmi malá pozornost věnována kontextualizaci historických událostí, výuce určitého jevu v delším časovém horizontu a funkčnímu prolínání mezipředmětových vztahů.

I přes určité pochybnosti výuku dějinami v dějepise provádíme jako chronologickou, tedy od pravěku do současnosti. Výuka transferu je v tomto konceptu zahrnuta jako jeden ze základních celků pro výuku období „Poválečný svět" a funguje jako první lekce tohoto celku, žáci jsou před samotnou lekcí seznámeni „jen" s faktem, že se budeme věnovat poválečným dějinám, ve kterých bychom se rádi dostali až do současnosti, bez přesnějšího určení tématu. Po probrání transferu dojde k vymezení tří podcelků kapitoly Poválečný svět: Období 1945–1948, Socialistický blok, Po pádu komunismu. Výuka se soustředí na středoevropský prostor, který zařazuje do globálnějších kontextů. České a lokální (rodinné) dějiny v optimálním případě vycházejí ze zkušeností žáků či jejich samostatných prací. Česko-německé vztahy byly probírány již dříve, patrně nejpodrobněji při probírání Velké války a roku 1918. Rok 1918 je probírán především v kontextu vzniku Československa a jako souboj dvou pojetí práva na sebeurčení, jako souboj s „pokusem" vytvořit Deutschöstereich (Německé Rakousko).

Klíčovou otázkou je otázka vytváření hranic nového státu, jejich kritéria, varianty řešení. Po probrání událostí let 1918–1919 následuje probírání událostí let 1938–1939 jako další z variant uspořádání středoevropského prostoru, konkrétněji vztahů mezi Čechy a Němci. Lze konstatovat, že klíčová badatelská otázka zní: „Které Československo je to pravé?" První, druhé, třetí? Debata se tak zpravidla posunuje až do současnosti: „Proč Česká republika nevznikla již v roce 1918?" Výuka mezidobí mezi oběma událostmi (vznikem a zánikem první republiky) se soustředí na vztahy etnik v Československu a na „národní příběhy", ve kterých na zmíněné období vzpomínají.

Vzhledem k charakteru publikace je nutné uvést tuto poznámku. Žáci zpravidla vědí, že v dané oblasti žili Češi a Němci. Zpravidla si však neuvědomují, že zatímco v lokalitě mezi Mostem (Ervěnicemi) a Ústím nad Labem existovaly české komunity již od konce 19. století, obyvatelstvo zde tedy bylo smíšené, s německou většinou a s různým, často stoupajícím podílem české menšiny (vznikaly zde české školy), mezi Chebem a Chomutovem, na Děčínsku, především ve výběžcích zcela převládalo obyvatelstvo německé, byly to oblasti s dominantní německou převahou, německá komunita zde byla většinou (zpravidla zde neexistovalo české školství). Tato situace se mění až po vzniku republiky. Česká komunita přestane tak markantně „podléhat" asimilaci, je posílena nově příchozími, kteří jsou zpravidla spjati se státními úřady a institucemi.

Za vhodné považujeme začít obrázkem, který manifestuje zacházení s pamětí, pamětnými místy na

160 BARÉNYIOVÁ, Olga. *Pražský tanec smrti. Ze dnů „osvobození" v roce 1945*. Praha: Plus, 2012. SCHELLOVÁ, Margarete. *Deník z Prahy 1945–1946*. Praha: Academia, 2019.

území bývalé provincie Deutschböhmen, nejlépe z míst, která žáci nějak, často „jinak" znají. Přiznáváme, že často volíme obrázky, které dokumentují ztrátu paměti. Jako příklady uvedeme dvě lokality. Bourání budovy pivovaru v Chomutově, která byla postavena v 70. letech 19. století (2011), na jeho místě dnes stojí normalizovaná „krabice" nákupního střediska Kaufland s parkovištěm. Lokalita je umístěna zhruba 100 metrů od budovy gymnázia, žáci ji znají nejen jako kolorit cesty do a ze školy, ale také jako místo, kde nakupují… Druhou fotografií je snímek psího náhrobku z obce Široké Třebčice, pro privátní/rodinné pietní místo byl sekundárně využit náhrobek z nedalekého židovského hřbitova. Dnes patrně v souvislosti s úpravami na židovském hřbitově místo neexistuje. Viz obrázky 7 a 8. V Jablonci nad Nisou se traduje „psí vysvětlení" pro dlouho zanedbaný hřbitov z první světové války.[161] Podobně by mohlo být využito i jiných fotografií, například fotografie ze státní hranice a stále často patrná rozdílnost pohledů na českou a německou stranu. Jak jsme již naznačili – za nejvýhodnější považujeme fotografii, ke které se váže žákovská zkušenost (lze zajistit i exkurzí, výletem). Žáci komentují, vyučující může zapisovat.

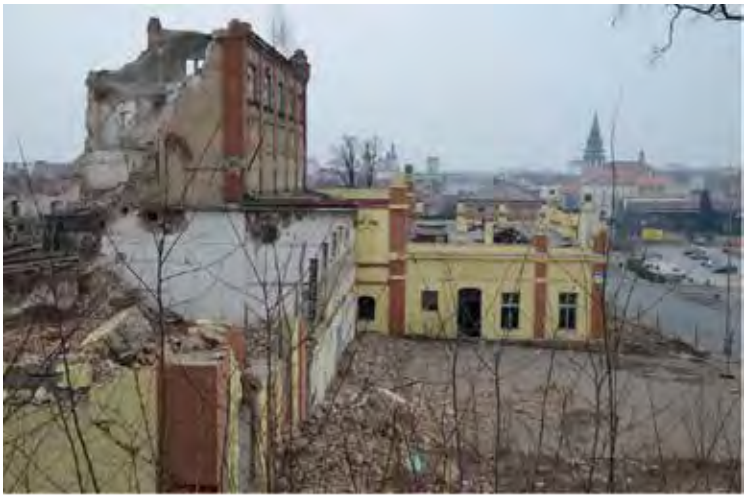

Obr. 7. Bourání chomutovského pivovaru, aby zde mohl stát objekt Kauflandu, při stejné akci byly zlikvidovány i staleté stromy. (Foto: Daniel Černý, 2011)

Obr. 8. Náhrobek původně ze židovského hřbitova sekundárně použitý pro zakrytí psího hrobu. (Foto: Josef Märc, Široké Třebčice 2010)

161 Jan SEDLÁK, Říkali mu psí hřbitov. Háj hrdinů nyní prošel obnovou. *Jablonecký deník* [online]. 4. 11. 2019 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://jablonecky.denik.cz/zpravy_region/rikali-mu-psi-hrbitov-haj-hrdinu-nyni-prosel-obnovou-20191104.

Klíčová evokační část je uložena v hledání toho, co si žáci vybaví pod dvěma číselnými údaji: asi 30 000 mrtvých, 2,5 milionu pryč. Vyučující může hrát „zatemňující" roli – jak by se měnilo označení, kdyby údaje byly odděleny, kdyby označovaly různé skutečnosti, může nabízet různé „pseudovarianty" (zvířata, peníze, věci…). Zpravidla se objevují následující označení: katastrofa, přírodní katastrofa, neštěstí, válka, genocida, tragédie, ztráty, odsun, epidemie, migrace apod. Vyučující zapisuje a po krátkém čase (dvě–tři minuty) přidá časový údaj 1945–1946 a prostorové vymezení. Informace se týkají českých zemí. Žáci v nové situaci vybírají vhodné termíny, přidávají další. Pokud se neobjeví některý z běžných termínů: transfer, vyhnání, odsun, je vhodné jej doplnit stručným komentářem o původu termínu.[162] Žáci jsou vyzváni, aby si z termínů vybrali tři, které považují za přiléhavé, nejpřesnější vyjádření, nejvýhodnější. Někteří z nich svá rozhodnutí představí a komentují, pokud vyučující chce stanovit jednotný termín, lze o něm hlasovat. Pokud skupina žáků nabídla více termínů, pokládáme za vhodné, aby vyučující tyto termíny střídavě používal.

Interpretace textů A, B (viz Příloha I) vytvořených na základě Kohoutova románu,[163] Pavel Kohout tyto úpravy svého textu patrně nezná, současná varianta je několikátou v řadě. Klíčovými kritérii pro úpravy byl především rozsah jednotlivých odstavců. Na druhé straně převládala snaha ponechat typické prvky Kohoutova stylu (dramatičnost, dialog, slovní zásoba, především germanismy, typologie postavy…) a neztratit charakter vzpomínkového vyprávění.[164] Dva protagonisté příběhu (Čech, lékař Tomáš Burian, emigrující po roce 1968 do Švýcarska, a Němka Gretl, kdysi Pichlerová) doprovázeni svými mladými příbuznými se po padesáti letech náhodně potkávají na zámořské plavbě. Oba vypravují „tomu svému příbuznému" svou variantu příběhu. Varianta A je vyprávěním Tomáše Buriana pro jeho snachu, varianta B vyprávěním Gretl – schéma jejího vyprávění odpovídá radikálně nacionálnímu vidění událostí první poloviny 20. století.[165] Na konci románu oba hlavní hrdinové příběhu beze stopy zmizí.

Žáci ve skupinách (vytváření skupin lze různě variovat) čtou text A, nebo B se stejným typem zadání: Charakterizujte Josefa Pichlera (Seppa) a po přečtení se snažte shodnout na jeho vlastnostech (adjektiva, substantiva). Po diskusi žáci vytvářejí plakát, kde kreslí Pichlera a doplňují jeho charakteristiku. Lze podpořit upřesněním: Jaký je váš Josef Pichler? Mohli byste Josefa Pichlera označit za svého, za „našeho"? Jaký vztah máte k Josefu Pichlerovi? Po vytvoření plakátů je vhodné vytvořit smíšené dvojice, skupiny (v nichž jsou zástupci, kteří četli jak text A, tak B), ve kterých žáci komparují oba pohledy a hledají „pravdu": Co se doopravdy stalo? Návrhy, na kterých se dvojice, skupiny shodly k jednotlivým etapám – Československo, podzim 1938, válka, květen 1945 –, lze zapisovat na tabuli. Rychlejší variantou (a také variantou, kterou vyučující může snáze usměrňovat) je, že žáci nepracují ve skupinách, ale vyučující po přečtení jednotlivých odstavců (žáci čtou sami a střídavě odpovídají za svou skupinu) zapisuje na tabuli vlastnosti Josefa Pichlera, do tří sloupců – jak ho vidí vypravěč A (respektive, jak čtou vypravěčovo vidění žáci), jak ho vidí vypravěč B, po diskusi pak, co lze považovat za společné, za průnik obou pohledů.

Při konkrétní realizaci se osvědčila následující technika čtení vycházející z modelu kritického myšlení (RWCT). Žáci čtou ve čtyřčlenných skupinách po jednotlivých odstavcích. První žák čte nahlas (lze nahradit individuálním tichým čtením ve skupině), druhý žák svými slovy shrnuje bez nahlížení do textu (lze zpřesnit, shrnuje dvěma, třemi větami; lze využívat text), třetí člen skupiny vytvoří krátký název pro přečtený odstavec, třeba dvouslovný, který může fungovat jako zápis. Každý žák by měl mít svůj vlastní text, který mu zůstane. A poslední žák předjímá, jak bude text pokračovat, tuto fázi vnímáme jako velmi důležitou, může směřovat k žákovské kreativitě, ale především by měla sloužit jako doklad schopnosti postihnout základní charakteristiku vypravěče a „naladit se", pochopit jeho způsob vidění situace. Vyučující může v tomto směru žáky povzbuzovat. Pokud by byly skupiny pětičlenné, lze škálu žákovských činností rozšířit například o vytvoření otázky k přečtenému textu, vypsání neznámých termínů, klíčových slov…

162 BENEŠ, Zdeněk, Jan KUKLÍK ml., Václav KURAL a Jiří PEŠEK. *Téma: ODSUN – VERTREIBUNG*. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. Albra, 2002, s. 48. Podrobněji Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění, s. 58–69. Autoři používají termíny transfer, vysídlení, vyhnání.

163 KOHOUT, Pavel. *Ta dlouhá vlna za kýlem.* Praha: Paseka, 2000, první české vydání; ve stejném roce vyšel román i německy.

164 V optimálním případě vytvoří studenti Ústavu filmové, televizní a rozhlasové tvorby Filozoficko-přírodovědecké fakulty v Opavě pod vedením kolegyně Moniky Horsákové audio nahrávky jednotlivých vypovědí, aby tak ještě více vynikla „vzpomínkovost" svědectví.

165 HOFFMANN, Heinrich. *Hitler befreit Sudetenland.* Berlin: Zeitgeschichte-Verlag, 1938. Němci musejí z Československa 1938 utíkat, aby se mohli vrátit až do Hitlerem osvobozené vlasti na podzim téhož roku…

Poté následuje společná diskuse nad zadáním a otázkami: Vyprávějte, co se skutečně stalo v jihomoravské vsi? Jaký byl Josef Pichler? Popište a objasněte postoje vypravěče při charakteristice Seppa Pichlera. Jak lze objasnit pohled/pohledy na Josefa Pichlera? Z čeho vyplývají? Co je ovlivňuje? V optimálním případě žáci překračují charakteristiky dvou konkrétních vypravěčů a stanovují obecná zdůvodnění, proč vypravěč některé události vypráví zrovna takto, proč o některých událostech mlčí. Uvědomují si, že mnohá fakta z vyprávění lze v daném kontextu doložit jen obtížně: smrt Burianova bratra, důvody Pichlerova útěku, chování Josefa Pichlera za války, zejména k Polákům… Vyučující moderuje diskusi tak, aby se stále více zaměřovala na sledování postoje jednotlivých vypravěčů, ne na hledání „pravdy". Vede diskusi také k tomu, aby si žáci uvědomili (objevili), kdy se vypráví, s jakým odstupem od řečeného, jaké události ovlivnily, vstoupily do vzpomínání. Katalog parametrů, které ovlivňují vzpomínání a způsoby vyprávění, lze považovat za jeden z klíčových žákovských výstupů dané lekce.

Na závěr (reflexe) lze pustit trailer[166] ze zfilmované verze románu,[167] žáci komentují jednotlivé scény a reflektují úhel pohledu, ze kterého jsou zachyceny, je-li možné konstatovat, jakýma očima je daná pasáž zachycena, jak herci typologicky odpovídají představám, identitám, stereotypům: Čech, Němec. Případně si formou stručného zápisu při sledování filmového spotu píší své poznámky na otázku: Co se stalo v českých zemích po skončení války v květnu a červnu 1945? Pokud by ještě nebyla tato pasáž považována za vhodnou a dostatečnou reflexi, lze postupovat takto: Doplňte vhodné slovo do věty začínající V letech 1945–1946 z území ČSR … Kdo, koho, kam, jak, proč…? Výběr slov vychází z úvodní aktivity – vyhnat, transportovat, vysídlit, transferovat, odsunout, expedovat, přesunout, vrátit domů, evakuovat, deportovat… A pokud se vyučující domnívá, že je vhodné zadávat dlouhodobější úkoly, navrhujeme tento: Získejte ze svého okolí vyprávění o „našich Němcích", vyfotografujte a popište objekt, který má německé kořeny, a zaměřte se i na jeho další osudy.

Další výukové aktivity mohou být založeny na přednáškách, diskusních aktivitách k výuce lokálních, blízkých dějin. Dokument k lokálním dějinám Chomutova se objevil i v pětidílném seriálu České televize a jeho výstřižku určeném pro práci ve škole.[168] I to může být pro místní žáky podnět zjistit, co se tehdy stalo v jejich městě… v optimálním případě při práci s dobovými prameny.[169] Pochopitelně, je možné lokální události nechat na žákovských bádáních a věnovat se událostem ze širšího okolí – Postoloprty,[170] Ústí nad Labem.[171]

166 Trailer ke zmíněnému filmu je v podstatě hutným shrnutím událostí, o kterých žáci četli; lze jej zastavovat po velmi krátkých sekvencích (15–30 vteřin), jež jsou v souladu s žákovským způsobem sledování vizuálních textů. Trailer navíc pracuje s „flashbackem", návratem do minulosti, příčinou jednání. V případě sofistikovanějších žákovských potřeb lze diskusi posunout do diference mezi filmovým a historickým časem. LAGNYOVÁ, Michèle. Historie bez minulosti. Film a konstrukce historického času. *Iluminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu.* 2004, 1, 61–83, především 62–64.

167 *Die Lange Welle hinterm Kiel* [TV film]. Režie Nikolaus Leytner. Rakousko – Německo, Mona Film – ARD – ORF, 2011. Trailer dostupný z: https://www.youtube.com/watch?v=FkPxKYQHaPU; ukázka dostupná z: http://www.youtube.com/watch?v=yp_-ExFpDuw. Film patrně nebyl do českého prostředí uveden, viz nepříliš přesvědčivé a jen málo podrobné informace na ČSFD: Die Lange Welle hinterm Kiel. *Csfd.cz* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://www.csfd.cz/film/331224-die-lange-welle-hinterm-kiel/galerie.

168 *Česko-německé století* [dokumentární seriál]. Režie Jiří Fiedor. ČR, Česká televize, 2017–2018. Dostupné online z: https://www.ceskatelevize.cz/porady/11687509867-cesko-nemecke-stoleti. Téměř čtyřminutový výstřižek na patformě ČT edu je použit jako základ 15minutové aktivity doplněné o pracovní list, aktivita přidává k tématu *odsunu* ještě další video s tématem retribučních opatření: Odsun německé menšiny z českého pohraničí. *Česká televize* [online]. [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://edu.ceskatelevize.cz/video/7496-odsun-nemecke-mensiny-z-ceskeho-pohranici. Žákovské zacházení s událostmi roku 1945 shrnuto v publikaci *Tragická místa.* Na základě kolekce dokumentů, která vznikala (a stále je ještě funkční) pro přípravu této publikace a stejnojmenné výstavy dostávají žáci dějepisného semináře zadání vytvořit komentovanou procházku po pamětních místech období 1938–1945 v Chomutově, na Chomutovsku.

169 DANDA, Josef. *Runciman u Henleina*, Chomutov: CSK v Chomutově, 1945, u příležitosti slavnostní manifestace na Červeném Hrádku v září téhož roku. SCHRÖTTER, Gert. *Klíč. Příběh chlapce z gymnázia ve městě pod Krušnými horami.* Chomutov: Oblastní muzeum v Chomutově, 2021. Německé vydání vyšlo pod názvem *Der Schlüssel. Geschichte einer Jugend in Nordböhmen.* München: Universitas, 2003.

170 Základní německo-českou publikací je KALCKHOFF, Andreas a Otokar LÖBL. *Versöhnung durch Wahrheit: der „Fall Postelberg" und seine Bewältigung 1945–2010 : eine Dokumentation. Pravdou ke smíření: „Případ Postoloprty" a jeho vyrovnání 1945–2010 : dokumentace.* Stuttgart: Andreas Kalckhoff – Roth (Mittelfranken) – Heimatkreis Saaz, 2013. Z této publikace vycházejí také webové stránky *Wilde Vertreibung der Deutschen aus Nordböhmen 1945 – Divoký odsun Němců v severních Čechách 1945* [online]. [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: http://wildevertreibung.de. Postoloprtské události jsou rovněž vděčným filmařským námětem: *Řekni, kde ti mrtví jsou* [dokumentární film]. Režie David Vondráček. ČR, Česká televize, 2011; *Postoloprty – Největší poválečný masakr Němců* [dokumentární film]. Režie Martin Krušina. ČR, Seznam.cz, 2017. Dostupné online z: https://www.stream.cz/krvava-leta/postoloprty-nejvetsi-povalecny-masakr-nemcu-302917; *Postoloprty 1945 – česká odplata.* [filmová rekonstrukce]. Režie Jakub Wehrenberg. ČR, Česká televize, 2022. Dostupné online z: https://www.ceskatelevize.cz/porady/12207239902-postoloprty-1945-ceska-odplata.

171 Na stránkách České televize je dostupný patnáctiminutový film z cyklu *Osudové okamžiky. Krásné Březno 1945* [dokumentární film]. Režie Jaroslav Bařinka. ČR, Česká televize, 2002. Dostupné z: https://www.ceskatelevize.cz/porady/1091682868-osudove-okamziky/402213100081016/. Podnětnou dvojjazyčnou „čítankou" ústeckých ikonických i písemných pramenů je KAISER, Vladimír (ed.). *Intolerance – Intoleranz. Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938.* Edice dokumentů z fondů archívu města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem: Albis international, 1998.

Potenciálně lze pracovat s tezemi, hypotézami Arburga a Staňka o tzv. divokém odsunu,[172] které poslouží jako osnova učitelova výkladu, respektive jako podklad pro žákovské analýzy jednotlivých tezí (viz příloha II.), ve výuce zaměřené na dlouhodobé souvislosti je vhodné připomenout klíčové mezníky česko-německého (středoevropského) stýkání a potýkání:[173]

– středověká kolonizace (němčina jako komunikační jazyk Přemyslovců – králů)
– husitské války (němečtí reformátoři)
– osidlování pohraničí v 16. století (Krušnohoří, pronikání do měst, městské knihy v němčině)
– třicetiletá válka („německý charakter" vůdců povstání)
– státní (osvícenský) centralismus (úřední poněmčování)
– vytváření moderních národů
– industrializace (možnost „průmyslového poněmčování")
– 1848 (rozchod Čechů s Němci, moderní národy)
– jazyková nařízení a snahy o dohodu (kompromis), jazykové a nacionální bouře přelomu století
– 1918 (pročeské? řešení), události 4. března 1919 v Kadani a jinde
– 1938 (proněmecké? řešení)

Představitelné je také podrobněji popsat okolnosti, které vedly ke zmíněným událostem, genezi transferu.[174] A také využití expozice *Naši Němci* umístěné v budově Muzea města Ústí nad Labem. Pokud ovšem vyučující dává přednost bezpečnějšímu školnímu prostředí, lze výše zmíněné aktivity realizovat formou přednášení, může si vytvořit osnovu podle nabídnutého schématu, za vyhovující považujeme, že žáci podle zadání přicházejí se svými prekoncepty, vyučující je případně doplňuje, transformuje. Autorovi tohoto textu se osvědčilo zakončit výuku o transferu prvním paragrafem zákona číslo 115 z roku 1946: § 1: „Jednání, k němuž došlo v době od 30. září 1938 do 28. října 1945 a jehož účelem bylo přispěti k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestné."

Lze hledat souvislost mezi stavem současného pohraničí (ekonomickým, kulturním, politickým) a událostmi po druhé světové válce? Téma transferu především v jeho divoké, počáteční podobě může působit poněkud depresivně a vytvářet negativní, „tragickou" atmosféru, pocity viny. Abychom dokázali pracovat i s „nekrvavými" pojetími, navrhujeme navázat využitím lekce z dílny Historylabu *Proměny obce Horní Vysoké*.[175] Cvičení pracuje se dvěma fotografiemi stejného objektu, jedna pochází z roku 1925, druhá z roku 2004. Cvičení žáci vyplňují ve skupinách a poněkud transformujeme zadání úkolu 3/3 Zamyslete se nad tím, co vedlo k vyznačeným změnám. Napište, jaké události mohly mít na tuto proměnu vliv a proč. Žáci nejprve sepisují klíčové události v období 1925–2004 (politické: hospodářská krize, Mnichov, druhá válka, transfer, únor 1948, kolektivizace, pražské jaro, 1989, privatizace, restituce… i modernizační, demografické…) a vytvářejí hypotézy, jak mohla daná událost přispět k proměně objektu. Za optimální bychom považovali, pokud by se žáci k danému cvičení vrátili ještě jednou ve své samostatné práci a své výstupy pak autoevaluovali podle následujících kritérií:

172 STANĚK, Tomáš a Adrian VON ARBURG. Organizované divoké odsuny? : Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945). 1. část. Předpoklady a vývoj do konce května 1945. *Soudobé dějiny*. 2005, **12**(3–4), 465–533.

173 Inspirací pro moderní dějiny mohou být analogie německo-polských vztahů: URBAN, Thomas. *Der Verlust. Die Vertreibung der deutschen und Polen im 20. Jahrhundert.* München: Beck C. H., 2004.

174 BENEŠ, Zdeněk, Jan KUKLÍK ml., Václav KURAL a Jiří PEŠEK. *Téma: ODSUN – VERTREIBUNG*. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. Albra, 2002, s. 23–36.

175 VÁVROVÁ, Tereza. *Proměny obce Horní Vysoké* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-28]. Dostupné z: lms.historylab.cz/katalog/cviceni/promeny-obce-horni-vysoke. Autorka připravila ke cvičení rovněž Doporučený postup.

Splněno	Splněno úspěšně	Splněno velmi úspěšně – žák, žákyně odpovídá podle vybrané strategie
popis fotografií		1) Konkretizace otázky (kdo, co, kde, kdy…); využití Bloomovy taxonomie…
vyznačení rozdílů	komparace a popis změn	2) Argumenty pro tvrzení (analýza pramene)
využito popisek	popsána proměna funkce	3) Kontextualizace (historické souvislosti)
		4) Zobecnění (schopnost přenést konkrétní fakta do obecných pojmů – reprezentace, identita, symbolika…)
		5) Multiperspektivita (uplatnění pohledů různých subjektů, hypotetických vlastníků domu)
		6) Autoevaluace (schopnost sebereflexe, hodnocení procesu výuky a jeho výsledků, relevance závěrů)
		7) Vědomé a vyargumentované využití principu, či dokonce několika principů historické gramotnosti[176]
		8) Zpřítomnění (komparace se současností), tendence, procesy z minulosti, odrážející se v přítomnosti, budoucnu? Využití enviromentálních principů.
		9) Like a historian (geograf, politolog…) Bádání, dohledávání potřebných informací, schopnost tvořit otázky pro možnost lepšího porozumění, hypotézy. Využití internetových zdrojů – statistika, charakter lokality, googlemaps.cz

Jak učit otevřeně o minulosti v místech, ve kterých se po konci války odehrávaly vraždy, znásilňování a bití? Kde ani současní vedoucí představitelé obecní správy většinově nejsou ochotni se k tomuto vracet, připomínat křivdy byť jen drobným památníkem či deskou, natož podporou debaty, která by hojila rány a vedla k usmíření? Všímejme si jen napínavých okolností kolem instalování desky na mostě Edvarda Beneše v Ústí nad Labem, pamětní tabule v Postoloprtech, na které ovšem není zmínka o tom, že zavraždění byli Němci,[177] či připomínky všech rodáků na chomutovském hřbitově.

Při zběžném dotazování kolegů – gymnaziálních učitelů v Kadani – to vypadá, že vybraný vzorek zhruba dvaceti učitelů se o odsunu Němců nedozvěděl buď vůbec nic ani na základní, ani na střední škole, případně se o něm jejich vyučující zmiňovali pouze jako o spravedlivé odplatě za spáchané válečné křivdy.[178] Spoluautorka těchto řádků má zkušenosti ze dvou gymnázií v severozápadních Čechách. Podbořanské gymnázium sama v roce 1992 absolvovala a původ jejích spolužáků stejně jako později žáků byl pestrý. Jako učitelka se pak od roku 2000 pokoušela vést žáky k doptávání se a pátrání po ro-

176 Stručné představení původního pojetí Petra Seixase zde: Historické myšlení a historická gramotnost. *D–21* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-28]. Dostupné z: https://www.dejepis21.cz/historicke-mysleni-a-historicka-gramotnost; podrobnější text upravující koncept historické gramotnosti pro české prostředí je studie ČINÁTL, Kamil, Jaroslav NAJBERT a Vojtěch RIPKA. Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu. *HISTORIE – OTÁZKY – PROBLÉMY* [online]. 2021, **13**(2), 50–70 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://historieotazky-problemy.ff.cuni.cz/magazin/2021-13-2-2.

177 KASSAL, Tomáš. Na pomníku obětem poválečného masakru nebude o Němcích ani zmínka. *IDnes.cz* [online]. 6. 11. 2009 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/na-pomniku-obetem-povalecneho-masakru-nebude-o-nemcich-ani-zminka.A091106_115311_domaci_itu.

178 Někteří učitelé společenskovědních předmětů se nechávají inspirovat blogem „Tajného učitele". Ten se ve svém příspěvku z roku 2018 věnoval uchopení výuky o transferu Němců. Uvádí jej těmito slovy: „Nedávno jsem četl článek, v kterém zaznělo, že pro část učitelů dějepisu je nejsložitější téma k učení Odsun Němců. Pro mě je to naopak. Je to pochopitelně kontroverzní (politické) téma, ale čistě z pohledu výuky dějin je to téma výborné – má příčiny (které ale nejsou úplně pochopitelné dnes, proto je nutné vžít se do tehdejší doby), má důsledky, má příběhy a emoce. Ideální látka pro zajímavou výuku. Samozřejmě mohou nastat problémy, je tenká hranice mezi skutečným uznáním kolektivní viny Němců a naopak pouhým kritizováním Čechů za to, že se Němcům vyrovnali. A to po Válce, v době míru, zatímco Němci páchali zločiny během Války. ‚Taková byla doba'." Viz Odsun Němců ve výuce. *Tajný učitel* [online]. 23. 9. 2018 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://tajnyucitel.wordpress.com/2018/09/23/odsun-nemcu-ve-vyuce.

dinné historii, ve škole při společných diskusích rozplétali ne tak dávnou, přesto v mnohém neznámou a zastřenou minulost. Na začátku se dopustila řady chyb, neboť řízené vedení diskuse je velmi obtížné a vyžaduje od učitele řadu kompetencí – od empatie po předvídání možného dalšího vývoje debaty. Na jedné z takových hodin se proto dva žáci-kamarádi pohádali, byl z toho křik a pláč. Jeden totiž pocházel ze zčásti neodsunuté německé rodiny, rodina druhého přišla o několik blízkých v Českém Malíně. Náhle před nimi stála vysoká hradba neporozumění a zklamání, když potomek volyňských Čechů vášnivě obhajoval právo na „spravedlnost" uplatňováním kolektivní viny. V roce 2012 žáci Gymnázia Podbořany[179] v rámci semináře zpracovávali esej na téma vyhnání/odsunu Němců. Mnozí využili vzpomínek prarodičů, podobně jako Karla Pokorná-Peksová: [180] „Ačkoliv si to někdy neuvědomuji, má rodina má velmi blízko tomuto tématu. Babička se narodila v roce 1948. Její matka byla Češka, otec byl Němec. Jeho rodina byla odsunuta, ale on zůstal v Československu díky práci, kterou vykonával. Z vyprávění vím, že i on byl několikrát stíhán a častokrát si jeho žena myslela, že se již domů nikdy nevrátí. Babička byla nejmladší z pěti dětí. Ačkoliv byl už rok 1955, když nastoupila do školy, stále zde byl odpor vůči Němcům. Babička neuměla dobře česky a ve škole se jí učitelé skoro vůbec nevěnovali a posadili ji do poslední lavice. Kamarádila se především s chlapci, protože ti přece jenom viděli spíše hezkou dívku než Němku, kdežto dívky v ní viděly především Němku a také konkurenci, a tak si mezi děvčaty moc kamarádek babička nenašla. Její neznalosti češtiny si všimnul manžel její nejstarší sestry, a tak ji začal doučovat češtinu. Až o řadu let později našla teprve klidný život. Je pro mě pozoruhodné, jak se dějiny změnily za pouhých 50 let. Pro mou babičku je to možná ještě o něco pozoruhodnější, protože je to v podstatě velmi krátká doba. Na začátku byla odsuzována za svůj původ a její příbuzní byli z Československa násilně vytlačeni. Dnes se už nikdo nezajímá o její původ a i jako Němka zde může v bezpečí žít."

Petr Ráliš roku 2014 zpracovával ročníkovou práci,[181] jejímž jádrem byly strukturované rozhovory se třemi pamětníky, které spojovala skutečnost, že celý, či téměř celý, život prožili v Podbořanech a jejich okolí, avšak odlišovali se svými rodinnými kořeny – jeden z nich pocházel z rodiny spíše německé, další z rodiny převážně české (byť v obou rodinách se určitou měrou používaly oba jazyky, jak si žádala realita soužití v pohraničí) a třetím pamětníkem byl volyňský Čech, který se na území Československa – stejně jako mnoho dalších – přestěhoval až po roce 1945. Po osmi letech, již jako absolvent práv, vzpomíná: „Zpovídaní pamětníci popisovali dvě klíčové události našich moderních dějin: odsun sudetských Němců a 21. srpen 1968. Zaujalo mě, že zatímco tu první vnímali spíše jako již daný historický fakt, něco, co bylo po válce vlastně nevyhnutelné, tak při popisu druhé zmiňované události byli emotivnější (prožívané emoce bych popsal jako směs zklamání a hněvu). Snad to mohlo být způsobeno tím, že zatímco odsun ‚moji' pamětníci zažili ještě jako děti (resp. vlastně nezažili, v případě příchodu z Volyně) či jen z vyprávění v rodině, tak invazi vojsk Varšavské smlouvy všichni prožili již jako dospělí a toto bezprostřední prožití události pak přirozeně vedlo k emotivnějšímu vzpomínání. Tento rozpor mě zaujal, v mých mladších očích byl totiž odsun přeci jenom dramatičtější událostí a srpen 1968 jsem tehdy vnímal spíše jen jako jakési potvrzení již existujícího vazalského postavení vůči SSSR, nicméně retrospektivně mi dává smysl, že osobní prožití události vypravěčem jí dává v jeho očích vyšší důležitost."

Na jaře 2017 žákyně Zuzana Hvězdová z Vroutku[182] zpovídala své prarodiče, šlo o úkol v rámci semináře, který se soustřeďoval pouze na výuku moderních dějin. Opis jejího rozhovoru s jednou z babiček přikládáme:

179 V posledních letech se podbořanští gymnazisté pod vedením Romany Havrdové věnují spolupráci s archivem a muzeem vysídlených z bývalého okresu Podersam-Jechnitz, které vznikly v bavorském Kronachu. Podbořanští Kronach pravidelně navštěvují, archiválie naskenovali a žáci je v semináři dále zpracovávali. Výsledkem bude badatelna, která pro veřejnost vznikne v místním Muzeu volyňských Čechů.

180 Karla Pokorná se rodinnou historií inspirovala i při sepsání úspěšné SOČ, kterou později publikovala: POKORNÁ, Karla. Život a dílo vynikajícího keramika Václava Fürsta. In: *Podbrdsko: sborník Státního okresního archivu v Příbrami.* 2014, sv. 21, s. 131–151.

181 RÁLIŠ, Petr. *Multiperspektivní novodobá historie města Podbořany*, Gymnázium Podbořany, nepublikovaná ročníková práce 2013–2014, konzultant Marcela Svejkovská.

182 Ve Vroutku leží těla obětí „divokého odsunu" dodnes blízko fotbalového hřiště. Zaznamenáno ve vyprávění rodaček Marie Zemanové, Judity Hessové ad. v archivu M. Svejkovské. Mediální odraz např.: Vroutek 1945: Za mrtvého Čecha vražda 6 Němců. Zastřelen i kojenec. *Echo24.cz* [online]. 20. 6. 2015 [cit. 2022-12-04]. Dostupné z: https://echo24.cz/a/iHz8x/vroutek-1945-za-mrtveho-cecha-vrazda-6-nemcu-zastrelen-i-kojenec.

Jsi narozena v Kryrech. Žili jste zde odjakživa?

Německý rod Schieferdeckerů žil v Kryrech 400 let. Narodil se zde i můj otec, který si vzal matku – Češku, která se narodila v Řepanech u Lubence. Z tohoto manželství vzešlo sedm dětí, z toho já se narodila v roce 1940. Pamatuji se na osvobození – „Rusáky". Také když nás dvakrát vystěhovali kvůli odsunu, ale vždycky nás zase vrátili zpátky. Pokaždé když jsme se vrátili, byl dům vykraden, vzali nám krávy, pole, museli jsme platit nájem, jako bychom bydleli v bytě. To všechno proto, že byl otec Němec. Nakonec, protože matka byla Češka a otec byl již starý a nemocný, jsme se přidali k Čechům.

Jaká nastala situace po osvobození?

Do příchodu „Rusáků" se nám žilo krásně. Po osvobození jsem musela chodit do české školy v Kryrech, i když jsem neuměla ani slovo česky. Děti se mi smály, učitelka mě nechávala po škole, zkrátka jsem byla šikanována. Jednou jsem dokonce propadla pro neznalost jazyka českého. Až teprve paní učitelka Němcová ve mně vzbudila zájem o školu a naučila mě česky, až jsem zapomněla mluvit německy. V Kryrech byla také UNRRA, takže jsme měli co jíst, dostávali jsme i balíčky se žvýkačkami. Jenže jsme byli chudí. To, co nám vzali, už nám vlastně nikdy nevrátili. A když v roce 1949 otec zemřel, nejstarší sestra se vdala a vzala si mě k sobě. V podstatě mě vychovala.

Určitě to nebylo lehké. Zaměřme se na dědečka Vladimíra Jandu. Pamatuji si, že pocházel z Volyně.

Ano, můj muž byl potomkem volyňských Čechů. Ti se do Volyně vydali za nevyužitou zemědělskou půdou a snad za lepším životem. Jeho otec byl řezník, ale poté se přidal k československým legiím a ke Svobodovi. To se mu stalo osudným, nakonec totiž padl u Dukelského průsmyku. On a jeho maminka zůstali sami a po válce se rozhodli vrátit do Čech, konkrétně do pohraničí. Přistěhovali se do Vroutku, do domku s trafikou, po Němcích. Bylo mu v té době asi osm let.

Zuzana na podzim 2022 již jako studentka etnografie na FF UK vzpomíná: „Zpočátku pro mě byla tato a podobná témata těžko uchopitelná, i protože jsem nebyla zvyklá na takový typ výuky, který žákům klade otázky, na které si sami před sebou musí odpovědět. …otevřeli jsme téma, které se v nemálo případech dotýkalo osudů našich rodin. Ráda vzpomínám na úkol zpovídat naše předky, kde jsem si poprvé mohla vyzkoušet metodu biografických rozhovorů, která se mi zalíbila natolik, že mě vedla k mému současnému studiu. Vedle toho mě lekce dovedly k přemýšlení nad nacionální podmíněností výkladu dějin, právě na příkladu odsunu/vyhnání. S tématem jsem se během dalšího vzdělávání setkala ještě mockrát a byla moc vděčná za to, že mohu stavět na určitém povědomí. Kolegové z ročníku takovou výhodu totiž neměli. Co se pamětí místa týče, rozhodně jsem se stala od té doby citlivější ke vnímání a respektování míst spjatých s historickými událostmi. V urbánně antropologických projektech jsem se pak dále zaměřovala právě na historii a její ozvuky v současnosti (např. v podobě památníků a skulptur) v místech naší každodennosti."

Pro kadaňské školy se jako vhodný prostor pro výuku v terénu nabízí hřbitov a náměstí, obě místa jsou spjata s březnovými událostmi roku 1919, ale také s odsunem a osidlováním pohraničí. Město Kadaň leží na rozhraní Doupovských a Krušných hor, do vojenského prostoru Hradiště je přístup zapovězen, zato nedaleká krušnohorská hornická městečka v sobě nesou značný didaktický potenciál, i díky svému rozpětí mezi středověkem a současností. FF UJEP ve spolupráci s Národním památkovým ústavem zpracovala v rámci projektu *Naše světové dědictví – hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge* digitální mapu obsahující informace o památkách hornické kulturní krajiny Krušnohoří.[183]

Na Gymnáziu v Kadani se od roku 2016 do roku 2020 osudům obyvatel vysídlených ze středního Krušnohoří věnovala Veronika Kupková. Jejich témata se odrážela v *Příbězích bezpráví*, ve filmovém projektu

183 Na mapě lze nalézt nejen základní informace o památkách a historii, ale také odkazy na didaktické materiály a návrhy programů možných exkurzí do Krušnohoří: https://www.npu.cz/cs/uop-usti-nad-labem/pamatky-hrou/unesco-krusnohori/unesco-krusnohori-mapa [cit. 2022-12-04].

Generation „N": Deutschböhme[184] a také ve středoškolské odborné práci dvou žákyň. Následně v rámci znovuoživeného školního partnerství s Evangelickým gymnáziem v Annaberg-Buchholz se tým složený z českých a německých středoškoláků zaměřil na to, co zaniklo pod hladinou vodní nádrže Přísečnice a jak (a zda) jsou dnes tato místa v prostoru připomínána. V průběhu tříleté intenzivní práce žáci zmapovali zdroje informací a tematické kapitoly doplnili o výpovědi třicítky pamětníků (Němců i Čechů žijících zde od 20. do 70. let 20. století).[185] Několikrát se setkali s rodáky, v závěru projektu zjištění o Přísečnici česko-německý tým prezentoval před českým i saským publikem. Práci přibližuje stejnojmenný autorský dokumentární film.[186] Projekt, do kterého postupně vrostli i další žáci nižších ročníků a pedagogové, získal ocenění Projekt měsíce prosince 2019 (Česko-německý fond budoucnosti) a jeho autoři ocenění Stavitelé mostů-Brückenbauer (Centrum Bavaria-Bohemia).

Primárně pro své žáky, sekundárně pro uživatele portálu rvp.cz vytvořena metodika jako rozšiřující učivo do hodin dějepisu, základů společenských věd, seminářů…[187] Pracuje s archiváliemi z let 1946 a 1947, konkrétně se zápisy schůzí Místního národního výboru v Měděnci.[188] Tyto se stávají pro žáky čítankou mezilidských vztahů a nového společenského uspořádání ve staré krušnohorské obci. Žáci pracují formou skládankového učení,[189] každá skupina má svého posla, mluvčího, zapisovatele, hlasitého čtenáře… V kopiích archiválií vyhledávají odpovědi na tyto otázky: Co zbylo v opuštěných domech? Jaké stopy zůstaly v Měděnci po Němcích? Které stopy byly Čechy neprodleně odstraňovány? A proč? Jaké postavení měli v obci (zatím) neodsunutí Němci? Byly možné běžné sousedské vztahy mezi všemi obyvateli obce? Kolik nejvýše smělo vážit zavazadlo, které si s sebou mohli Němci vzít? Proč některým Němcům bylo povoleno zůstat? Co dělala v poválečném Krušnohoří ruská posádka? Jak se ruští velitelé chovali k představitelům MNV? Které úkoly vnímal národní výbor jako nejdůležitější? Jaké postoje zaujala obec ke KSČ? Čeho se dopustila Ela Hegerová? Měli Češi z vnitrozemí zájem obsazovat domy a živnosti v pohraničí? Proč byla u domů zatloukána okna? Za jakých okolností zde vznikla česká knihovna? Čím se provinila Klementina Reichlová? …

Hlavním úkolem je vypsat ze zápisů pokyny/povely týkající se 1. Němců, 2. Čechů. Tyto pak čtou střídavě nahlas ve formě rozkazů – např. odklízejte sníh, slavte výročí, likvidujte německé knihy, zatloukejte okna atp.[190]

Politická, státní poptávka po zařazení určitého tématu do výuky zřetelně posiluje jeho „atraktivitu" a využití v konkrétní školské praxi. Předpokládáme, že zvýšená četnost mediálních impulzů a veřejně deklarovaných potřeb „odučit" konkrétní téma školnímu zacházení s ním jen pomáhá, neboť konfrontuje školní obraz události s „žitými interpretacemi". Přestože může být takovýto způsob výuky dějinami do značné míry rizikový, třaskavý, neměli bychom se mu vyhýbat, vždy může mít obecnější přesahy: definování menšiny a většiny, jejich vzájemné vztahy, traumata minulosti a jejich potenciální využití, či zneužití v budoucnosti. Relativně snadno využitelným zdrojem pro výuku jsou česká, německá místa paměti, jejich kontroverze, a také otázka funkčnosti společných česko-německých míst paměti. Přestože se nám zdá, že kontroverznost probíraného tématu je generacemi současných žáků chápána jako slábnoucí, mizející, pokud ovšem není součástí předávaného rodinného příběhu. Často také proto, že primát v rizikovosti a kontroverznosti témat získávají témata jiná, např. uprchlíci. Ačkoliv využitím některých analogií můžou události v Československu 1945–1946 sloužit také pro přiblížení situace dnešních uprchlíků. Za

184 *Generation „N": DEUTSCHBÖHME* [dokument]. Veronika KUPKOVÁ a Olga KOMAREVTSEVA. ČR, 2017. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=vCpADy3pV8E.

185 KUPKOVÁ, Veronika a Daniela HIELSCHER (eds.) *Přísečnice žije! : kniha o tom, jaké bohatství se skrývá pod hladinou. Preßnitz lebt! : ein Buch über die unter Wasser verborgenen Schätze.* Kadaň: Gymnázium Kadaň, 2019.

186 *Přísečnice žije – Preßnitz lebt* [dokumentární film]. Veronika KUPKOVÁ, Daniela HIELSCHER, Vojtěch HRNČÍŘ, Martin MALA. ČR, 2021: Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=jZeUO-FcjKw.

187 SVEJKOVSKÁ, Marcela. Poválečný Měděnec. Materiál do výuky. *Rvp.cz* [online]. listopad 2019 [cit. 2022-12-02]. Dostupné z: https://dum.rvp.cz/materialy/povalecny-medenec.html.

188 SOkA Chomutov se sídlem v Kadani. Fond MNV Měděnec. Karton č. 1. Zápisy ze schůzí MNV Měděnec 1945–1947.

189 RUTOVÁ, Nina. *Skládankové učení* [online]. Nedatováno [cit. 2022-12-02]. Dostupné z: https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1757/file/skl-dankov---en-.pdf.

190 Zápisy ze dne 25. května 1946. SOkA Chomutov se sídlem v Kadani. Fond MNV Měděnec. Karton č. 1. Zápisy ze schůzí MNV Měděnec 1945–1947.

dosud jen málo didaktizovaný fenomén považujeme ostatně přijetí, či často spíše nepřijetí „uprchlíků", jak byli nazýváni, v německé vlasti.[191]

Může to být ovšem i naopak – jako by mediální a politický odraz historických událostí pokřivoval a upravoval jejich interpretaci. Nemělo by mezi úkoly učitele patřit být imunní vůči politickým objednávkám a vnějšímu zasahování do dotace hodin, které jsou věnovány těm či oněm tématům?

Vyučování o historii (nejen) pohraničních oblastí našeho státu je v podstatě učením o neustálém proměňování toho, které skupiny obyvatel tvoří menšinu a které jsou většinou. Dobové kulisy, dostupné prameny a schopnost odstupu a objektivity pomohou žákům dotvářet příběhy, které si mnohde zasazují do konkrétních krajinných rámců.

Němci jsou pro českou společnost příliš důležití sousedé na to, aby si Češi mohli dovolit žít s kolektivistickými stereotypy německého národa, ať již negativně či pozitivně konotovanými.[192]

191 HAHNOVÁ, Eva a Hans Henning HAHN. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání.* Praha: Votobia, 2002, s. 18–20.
192 Tamtéž, s. 13–14.

PŘÍLOHA I. TEXTY PRO ŽÁKY

A – Co se tenkrát stalo?

ČSR – Mnichov Syn našich druhých sousedů, Pichlerů Josef, byl Čechoslovák jako ona i já. Když jsme se nastěhovali do baráku, který otec koupil už po penzi, byli jsme spolužáci a pilíře místního šachového kroužku, který úmyslně zůstal česko-německý, aby mohl vyhrávat šachový přebor. Mě osobně Sepp porazil jen jednou. Když mi přebral Neumaierovic Gretl, bydlela z druhé strany a byla první z dívek, které jsem řekl, že se mi líbí. Krátce nato z něho byl snad nejodpornější skopčák ve vsi, stál za každou provokací proti republice. Když ještě před Mnichovem úkladně zabili mého bratra, střelili ho při obchůzce akcízní čáry do zad! On sám to byl, kdo v osmatřicátém vlastnoručně zezadu zastřelil mého bratra Filipa, aby svým kumpánům umožnil pronést z rajchu pašované pušky. Sepp utekl do rajchu a vrátil se až po záboru Sudet.

Válka Jako správný nácek se sám z fronty ulil, jeho strýc, vojenský doktor, ho prošvindloval do bezpečné funkce místního führerka. Sepp Pichler, který se k Neumaierům přiženil s holým zadkem, byl hyena, co posílala i vlastní lidi na popravčí špalek, aby mohla levně skoupit jejich vinice. Udával je z někdejší kolaborace, jak ji předtím s Čechy horlivě pěstoval zrovna on. A ještě dva měsíce před koncem války dal třináct polských uprchlíků z totálajnzacu, když ve vsi škemrali o kus chleba, vyvést do lesa a tam postřílet. Vypověděli to po válce nezávisle na sobě dva jiní z verwolfů, které jsme zajali spolu s ním, když chtěli odehnat do Rakouska skot určený pro hladovějící Brno.

Po válce Sedmadvacátého máje jsme si počíhali na jeho bandu, a když navíc, než byli obklíčeni, zabili dva studenty z Prahy, dostalo se jim po výslechu, při kterém byli zpupní dál, co zasloužili. Podle zákona, co tehdy platil za nejvýš spravedlivý, když Evropa oplakávala hekatomby zavražděných. Podle zákona bible. Oko za oko! Nezastřelil jsem ho, to bych nedokázal. Ale ze svého úřadu, vyslali mě tam jako zplnomocněnce vlády, jsem to legalizoval. Takže se dá říci, že jsem mu i bez papíru podepsal rozsudek smrti. Došlo pak opravdu k znásilňování žen? To jsem samozřejmě nenařídil ani neschválil, nedalo se tomu zabránit. Vláda střídající bezvládí mívá bohužel slabé svaly. Taková vláda je často ráda, že je ráda a dokáže vyřešit nejnaléhavější potřeby. Musel jsem se svými studentíky především sehnat a odeslat ty krávy pro Brno… Zatímco kolem se znásilňovalo? Neměl jsem jinou šanci. Někdo z nich by mohl zastřelit jako kolaboranta i mě. Jels tam s bandou padouchů nebo co? Zdálo se mi, že jsou to vlastenci, kteří osvobozují okupovanou vlast. Většinou snad i byli. Ta noc je proměnila, uvolnila v nich pudy, o kterých asi sami neměli potuchy. Ano, měl jsem i strach, ale spíš o svou misi než o život, na maso a hlavně na mléko čekaly tisíce flychtlinků a koncentráčníků, zájem o ně mi přišel mravnější než o problémy těch, co ty hrůzy přinejmenším spoluzavinili a tím i o svůj osud.

„Dnes“ Já si uvědomuji, že to není omluva, nejvýš pokus o vysvětlení, které můžeš těžko akceptovat, jenže: jestli je v životě něco naprosto nepřenosné, pak zkušenost. Tuhle ty naštěstí nikdy nezískáš, zatímco já ji do smrti nezapomenu. Měl jsi s tím někdy problémy? Abych byl poctivý, dlouho jsem byl skálopevně přesvědčen, že jsem vykonal, co jsem měl a musel, a víc prostě nemohl ani nesměl. A později… Někdy jsem to v sobě musel potlačit, snad to byl podvědomý důvod, proč jsme se pak neusadili v Německu, ale ve Švýcarsku. Lidé přišlí ze Sudet se i mně jevili jako folklórní skupina. Což se radikálně změnilo. Blahobyt otevřel jejich staré rány. A k tomu vypukla v naší staré vlasti svoboda. Ta teď otevírá zapomenuté sklepy a v nich leží kostlivci.

B – Co se tenkrát stalo?

ČSR – Mnichov My tři jsme se znali od dětství… ti dva spolu chodili do třídy a hráli šachy… byla stará německá obec, která se s jihem Moravy v osmnáctém roce chtěla připojit k rakousko-německým župám, než to zmařil ten potupný versailleský mír a hlavně Češi. Obsadili elitní místa a nám zbyly vinice a krávy. Bydleli jsme hned vedle Buriánů, jejich otec i starší syn byli u financů, mladší chtěl na medicínu. Byl krátký čas, kdy se mi i líbil, ale pak ho ve všem předčil Sepp. Všude v Německu se stavělo, nepracovali jen lenoši, ale i na ty si brzy posvítili, zavedli pořádek a disciplínu… to vzbudilo novou naději i v nás. Češi

reagovali jako všichni okupanti, přitvrdili. Najednou byl u nich každý Němec pašerák zbraní. Skončilo i klidné sousedství s Buriany, při nějaké mele byl jejich starší syn postřelen, Sepp musel zmizet, aby neskončil bez viny v kriminále. Jak jsem jim mohla odpustit, že mně vyhnali milého? Proto jsem neplakala, že vyhnali je, když po Mnichově připadly Sudety konečně Říši, ostatně čeští financové nečekali, až jim jejich oběti vystaví účet, utekli sami.

Válka Sepp se vrátil hned druhý den jako jeden z vůdců úderných oddílů Henleinovy strany. Jenomže si přitom uhnal tuberu. Nemoc rozhodla, že možná nepadl na frontě, ale taky, že ho zabili doma… Naštěstí nám přišly jenom dcery! Byly nás milióny prostých lidí, kteří věřili, že Hitler chce naše dobro a že válka je spravedlivá, protože jinak by ovládli svět magnáti a hlavně Židi… nikdo nemohl tušit, že si je pár zvrácených mozků usmyslí hubit jako moly, nám šlo jen o to, aby nás nemohli dál zavlékat do bídy a do válek, tahle měla být poslední a zavést pořádek, blahobyt a mír. Když se mi Sepp vrátil ze sanatorií, měla jsem už dvě děti a zkušenost, že všechno je jinak. Polovina mužů měla na místním hřbitově jenom pomníčky. Seppa neodvedli, takže ho jmenovali ortsgrupenlajterem. Byl členem strany, jednak z přesvědčení, i dneska musí být k postavení správná partajní legitimace. Ale nácek, jakých jsme se báli, Sepp nikdy nebyl, naopak, jak bylo hůř a hůř, lidi byli rádi, že to dělá, dovedl se jich zastat i proti všemocnému gestapu. Uměl se vzít i za Poláky, kteří utíkali z nasazení, dal jim pár brambor a ukázal cestu k lesu.

Po válce Pak se Češi vrátili. Prosila jsem Seppa, aby utekl. První dva týdny, dokud velel Rusák, vypadalo to nadějně. A pak přišel nejmladší Burian. I Sepp tušil, že je zle, šel přespat do lesa. To bylo dvacátého sedmého května. Kolem jedné v noci vypukla divoká střelba, blízko nás duněly vojenské boty a křičeli Češi. Střílelo se až do rána. V osm ráno obcházeli gardisti stavení, bušili do dveří a hrozili zastřelit každého, i děti, kdo nevyjde. Z dolního konce nás bylo asi padesát, které pak hnali nahoru k náměstí. Naši muži nás čekali na náměstí. Leželi v dlouhé řadě před kostelní zdí tvářemi vzhůru, všude na prsou zaschlou krev. Museli jsme jít kolem, ukázat na své a říct jejich jméno, aby si je odškrtli v obecním seznamu. Nejsilněji jsem vnímala ticho. Už zdálky jsem poznala svého muže. A taky Martina, nejmladšího Buriana. Jemu jsem musela říct nahlas, Pichler Josef, on kývl, škrtl a byla jsem vdova. Nikdy se nepodařilo zjistit, ani v tom jejich osmašedesátém, kde je zahrabali. To byla naše bartolomějská noc a po ní nastal bartolomějský den. Gardisté znásilnili všechny ženy, které jen trochu vypadaly k světu.

„Dnes“ Burian těm puškám velel, tomu se v novoněmčině říká Schreibtischtäter, ale samozřejmě jen o nacistech. Burianovi psací stůl chyběl, ale stačil mu seznam a plná moc. Je prostě Seppův vrah a prznitel všech Němek ze vsi. Mně zmrzačil duši, jen proto mě lidi nemůžou vystát, že mi říkají Krachbaba! Nemáš ponětí, jaká jsem byla hodná a veselá holka, ke mně se všichni, co mě znali, chodili smát i za války.

PŘÍLOHA II. TEZE ADRIANA VON ARBURGA A TOMÁŠE STAŇKA JAKO VÝCHODISKA K INTERPRETACI TZV. DIVOKÉHO ODSUNU

UPRAVENO, ZKRÁCENO.

1. Posuzovaní stupně přiměřenosti termínů „divoký“, „živelný“ nebo „neorganizovaný odsun (transfer)“ pro identifikaci nucených migrací osob, jež byly v dané době považovány za Němce, z českých zemí od konce války do podzimu pětačtyřicátého roku není pro nás z hlediska zaměření studie prvořadou otázkou. Přesto je třeba s přihlédnutím k tomu, jaké významy evokují tyto pojmy v českém prostředí, poznamenat, že vlastně navozují dojem, jako by se jimi označované procesy odvíjely převážně nebo téměř zcela mimo dosah kontroly odpovědných ústředních státních orgánů. Poznatky získané studiem dosud ne zcela dostatečně využitých historických pramenů dokládají, že takový předpoklad odpovídá skutečnosti jen v omezené míře. Plánovaní a řízení tehdejších vysídlovacích akci „shora“ sehrávalo totiž důležitější roli, než jaká mu byla doposud v různých pojednáních na toto téma přisuzována.

2. Hromadné nucené přesuny stovek tisíc lidi z řad „autochtonního“ německého obyvatelstva za hranice obnovené republiky nebyly explicitně předvídány Košickým vládním programem z dubna 1945. Ten ještě počítal s tím, že „neutrální“ Němci z řad starousedlíků budou mít možnost individuálně optovat pro československé státní občanství. Lze považovat za vysoce pravděpodobně, že před nabytím účinnosti (k 10. srpnu 1945) ústavního dekretu prezidenta republiky o státním občanství Němců a Maďarů nebylo zcela jasné, na koho se má pohlížet jako na osoby zbavené československého občanství. Další komplikace by byly navíc spojeny s tím, že podle stávajících předpisů by příslušné úřady musely postiženým osobám vydat o ztrátě státního občanství individuální výměry a poskytnout jim současně možnost odvolání proti takovému rozhodnutí. Jako jediné nástroje realizace masových nucených migrací tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva mohly tedy po „právní“ stránce až do doby účinnosti „státoobčanského“ dekretu sloužit pouze podzákonné normy: vládní usnesení, výnosy a směrnice vojenské a civilní správy. Při zohlednění těchto skutečností vystupuje do popředí právě úloha centrálních úrovní rozhodování. Nucené „evakuace“ značného počtu lidí v té formě, jak probíhaly, postrádaly pevný, v zákonných normách výslovně a zřetelně artikulovaný podklad. Jejich realizace přitom neměla před „Postupimí“ a ještě i po ní oporu v žádných na mezinárodním fóru závazně dohodnutých zásadách.

3. Všichni členové československé vlády byli o přípravě, zahájení a průběhu vysídlovacích akcí alespoň v hrubých rysech informováni a buď je výslovně schvalovali, nebo (třeba jen mlčky) akceptovali. To však současně neznamená, že někteří z ministrů nebyli v tomto směru aktivnější a jiní zase spíše zdrženlivější. Primat raison d’état byl zcela evidentní. Krátce řečeno: o způsobu řešení „německé otázky“ odsunem se v tomto prostředí (ponecháme-li stranou soukromou sféru) nepochybovalo, což se vztahovalo i na „evakuace“ z jara a léta 1945. Přitom se ve vládě několikrát otevřeně hovořilo o tom, že alespoň západní spojenci nesouhlasí se zahájením hromadného vysídlování Němců z Československa před projednáním celé záležitosti na nejvyšší úrovni, tj. na schůzce „velké trojky“. Vláda jako celek zaujímala vědomě dvojaké stanovisko. Na jedné straně byl ve vnitropolitickém ohledu, s vědomím vstřícnosti a benevolence Sovětů, „transfer pod rukou“ (tedy „načerno“) akceptován a aktivně podporován, na druhé straně pak západním spojencům předkládán jako hotovy fakt, a to při současné snaze umenšit jeho význam a dosah, respektive zamlčet s ním spojené komplikace.

4. Ve vládě zastávali radikální postoje v tomto směru především komunisté a národní socialisté, kteří se dožadovali rychlého a masového odsunu Němců. Představitelé sociálnědemokratické, slovenské demokratické a lidové strany sice vystupovali vcelku opatrněji, ale i oni se v inkriminované době podíleli na stanovení modalit „evakuace“ a s argumenty o nutnosti a prospěšnosti rázného postupu nepolemizovali, i když občas poukazovali na potřebu uklidnit situaci nebo neignorovat úplně zahraniční veřejné mínění. Z úst některých komunistů a sociálních demokratů zaznívala občas i slova připomínající specifické postavení německých antifašistů. Většinou to však nebylo v situacích, kdy se právě hovořilo o vlastních vysidlovacích akcích. K nejrozhodnějším stoupencům a nejagilnějším iniciátorům přímočarého „vyrovnáváni účtů“ s Němci v této době bezpochyby patřil ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda.

Protokoly ze zasedání vlády i další prameny to přesvědčivě dosvědčují. Poněkud umírněnější linie se přidržoval ministr vnitra Václav Nosek, který již vzhledem k charakteru svého resortu byl – stejně jako další pracovníci ministerstva – do tehdejšího dění bezesporu dobře zasvěcen a výrazně se v něm angažoval. Na nejvyšší centrální úrovni bylo ministerstvo vnitra vedle ministerstva národní obrany a armádního velení nejdůležitějším „hnacím motorem" vysídlovacích operací roku 1945.

5. Nejvýznamnějším činitelem, jenž se uplatňoval v první etapě vyhánění a nuceného vysídlovaní, se za daných podmínek logicky stala pravidelná československá armáda. Již od 15. května vydávalo její velení podřízeným útvarům řadu jednoznačných rozkazů k provedení „evakuace" Němců včetně starousedlíků. Armáda byla ke splnění tohoto úkolu nasazena s plným vědomím hlavy státu a vlády a na pověření nejvyšších státních orgánů se její představitele také odvolávali. Přes nemalou iniciativu a participaci jiných orgánů a složek (např. různých „revolučních" ozbrojených uskupení, složených většinou z dobrovolníků) by se bez vůdčí úlohy armády a prostředků, jež měla k dispozici, jen stěží podařilo v průběhu zhruba čtyř měsíců dostat za hranice kolem sedmi set až osmi set dvaceti tisíc lidi. Od začátku června mělo počínání příslušníků jiných zbraněmi vybavených útvarů většinou již jen podpůrný charakter. Šlo zejména o dohled při evidenci a výběru osob, jejich shromažďování, doprovod transportů k hranicím, stavění hlídek, asistence při předávání Němců do internačních táborů, střežení těchto zařízení a podobně. Při těchto příležitostech docházelo mnohdy ze strany „revolucionářů" k excesům, včetně použití fyzického násilí, což nepochybně přispívalo k vyvinutí psychologického tlaku na místní německé obyvatelstvo. Vzbuzení strachu se často zdůvodňovalo potřebou zvládnout bezpečnostní situaci nebo „připravit" Němce na akt samotného vysídlení.

6. Orgány civilní správy a exekutivy za postupem lépe operačně připravených, vybavených a po všech stránkách flexibilnějších vojáků zaostávaly a plnou kontrolu nad tehdejším děním získávaly až po ukončení hlavní fáze „náporu" na německé obyvatelstvo. Je třeba zdůraznit, že míra vlivu národních výborů (správních komisí) a bezpečnostních sborů na dané poměry byla vzhledem k zvláštnostem lokálních a regionálních podmínek rozdílná a proměnlivá. Jejich angažmá spočívalo v organizačních a administrativních činnostech týkajících se nakládání s lidmi i s jejich majetkem, v aplikaci bezpečnostních opatření různého druhu, ve zřizování a správě internačních zařízení, v zavádění pracovní povinnosti a v přípravě retribuce. Pokud šlo o samotné „evakuace" Němců, po jejich zahájení v masovém měřítku spočívalo těžiště spolupůsobení místních úřadů převážně ve výběru osob určených k vysídlení. Jejich jednání bylo přitom nejpozději během června 1945 sankcionováno příslušnými normami přicházejícími z „centra". Současně je třeba připomenout, že podřízené civilní složky zpravidla nebyly v realizaci radikálních kroků směřujících k vysídlení německého obyvatelstva z řady příčin (obava ze ztráty potřebných pracovních sil, ohledy na příbuzenské, sousedské a přátelské vztahy apod.) tak konsekventní jako armádní jednotky, jež na ně často vyvíjely i značný tlak.

7. Prezident Beneš nestál zcela stranou dění. S událostmi souvisejícími s plošným „vyhošťováním" německého obyvatelstva byl brzy obeznámen, o situaci dostával pravidelná hlášení. Zůstává však otázkou, zda a do jaké míry věnoval pozornost nejen předkládaným zprávám, ale též různým sdělením k tématu v osobních rozhovorech nebo v korespondenci. Jeho prioritou bylo přesvědčení, že odsun většiny Němců z republiky je historickou nutností a státní nezbytností, prioritou v každém ohledu. Jeho chování, interně tlumočené názory i veřejné proklamace, jež měly značný ohlas zejména bezprostředně po skončení války, přispěly k legitimizaci vysídlovacích akci v očích převážné části českých občanů. Prezident se ani v těch ojedinělých projevech, jež více přihlížely k potřebě zavést do již započatého procesu větší spořádanost a respektovat současně zájmy Spojenců, neodklonil od základní myšlenky, že otázka dalšího setrvání německého obyvatelstva v republice „vyřízena být musí, a já jsem přesvědčen, že vyřízena bude" a že zbývá pouze jediné řešení: „odchod Němců od nás". V kontextu těchto faktů nepřekvapuje, že s mírnými, na veřejnosti však opravdu jen opatrně formulovanými, připomínkami toleroval též vysídlovací akce z jara a léta 1945. Nejpozději 6. června dal najevo svůj plný souhlas s již uskutečněnými opatřeními i s pokračováním rozsáhlých „evakuací". Pokud jde o Benešova soukromá stanoviska ke způsobu jejich provádění a vůbec o tom, jak je hodnotil po lidské stránce, víme jen velmi málo. Je možné připustit, že

se Beneš ve srovnání s klíčovou rolí, kterou sehrál v genezi a prosazení odsunového plánu, nyní záměrně stáhl více do pozadí a nechal konkrétně jednat jiné, přičemž očividně počítal také s faktorem „revoluční" atmosféry a „lidového hněvu".

8. Konečně se nám jeví jako důležité poukázat na neadekvátnost některých názorů, přerůstajících někdy až do rozměru legendy, že v případě Československa znamenala postupimská konference „Velké trojky" nějaký bezprostřední předěl v průběhu takzvaného divokého odsunu. Nebylo tomu tak – posuzováno z vnitrostátního hlediska – ani po právní stránce (viz 2. bod), ani časově, ani v žádném jiném podstatném ohledu. Spíše je možno hovořit o tom, že šlo o jakousi cézuru „se zpožděním". Československá vláda a armáda zpočátku nepomýšlely na to, aby právě v době kulminujících vysídlovacích akcí na přání vyslovené Spojenci ve třináctém článku „Závěrečné zprávy" z Postupimi tento proces pozastavily. Naopak v něm, spoléhajíce na blahovůli mocného východního souseda, hodlaly de facto pokračovat a zareagovaly až tehdy, když se i pro Sověty stal další přiliv pauperizovaných lidí do Německa neúnosným. Nucené vysídlování po „Postupimi" neskončilo. V mezidobí do zahájení „organizovaného" transferu podle plánu přijatého Spojeneckou kontrolní radou pro Německo opustilo české země proti své vůli ještě více než sto tisíc osob. Závěr „divokého" odsunu se tak přesunul až do podzimu roku 1945.

Arkadiusz Gola – Cikáni na Horním Slezsku 1990–2022

Jiří Siostrzonek

Fotografický doprovod knihy tvoří výběr fotografií ze souboru *Cikáni na Horním Slezsku 1990–2022* polského dokumentaristy Arkadiusze Goly, který se ve své tvorbě se soustřeďuje na urbanistické, architektonické a sociální proměny Horního Slezska a je v podstatě vizuálním kronikářem tohoto regionu.

Uvedený fotografický soubor vznikal téměř třicet let na území Horního Slezska a aktuálně se z něj připravuje rozsáhlá monografie, jež by měla vyjít v roce 2023 jako katalog výstavy v Katovicích. Dotýká se především měst Zabrze, Slezská Ruda, Katovice a Bytom, kde v rámci zmíněné aglomerace dlouhou dobu žije největší komunita romských rodin. Autor se se všemi obyvateli dobře zná a to mu umožňuje fotografovat lidi v jejich domácnostech, při různých oslavách i v každodenním životě. Arkadiusz Gola život Romů nepřikrášluje ani nedegraduje. Fotografuje s humanistickým krédem a vědomím, že přináší informace z odlišné kulturní tradice, která preferuje jiné hodnoty, vlastní estetiku i celkový způsob života. Důležité je, že nám zprostředkovává vzácné informace zevnitř romské komunity. Většina vystavených snímků vznikla v rozvětvené rodině Kvěků, kteří patří k respektovaným občanům města. Romská básnířka Izolda Kvěk doprovázela fotografa při jeho návštěvách a umožnila ničím nerušenou vizuální dokumentaci v přirozeném prostředí romských rodin.

Fotograf Arkadiusz Gola, jehož tvůrčí krédo zní „fotografuji srdcem“, je nositelem řady fotografických prestižních ocenění z polských i zahraničních fotografických soutěží. Jeho díla jsou zastoupena ve sbírkách řady polských paměťových institucí, jsou často vystavována a publikována v knihách. Od roku 1996 pracuje jako fotoreportér Dziennika Zachodniego.

12
12
GIZ

LITERATURA

ALEKSIUN, Natalia. Polska i zagraniczna historiografia na temat stosunków polsko-żydowskich w okresie drugiej wojny światowej. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały.* 2005, (1), 32–51. ISSN 1895-247X.

BÄCKER, Alfred. *Der Völkermord an den Sudetendeutschen.* Wien: Kilian-Verlag, 2006. ISBN 978-39-0174-511-9.

BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-85959-47-X.

BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939: migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice.* Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2616-1.

BENEŠ, Zdeněk a kol. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948.* Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-60-0.

BENEŠ, Zdeněk, Jan KUKLÍK ml., Václav KURAL a Jiří PEŠEK. *Téma: ODSUN – VERTREIBUNG.* Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. Albra, 2002. ISBN 80-86490-21-1.

BERKYOVÁ, Renata, Kateřina ČAPKOVÁ, Jana HORVÁTHOVÁ, Jana, Robert KVILE, Čeněk RŮŽIČKA, Helen SADÍLKOVÁ, Dušan SLAČKA a Lubomír ZAORÁLEK. *Lety: Krajinářsko-architektonická soutěž Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách.* Katalog soutěžních návrhů. Brno: Muzeum romské kultury, 2020. ISBN 80-86656-43-8.

BORZYMIŃSKA, Zofia a Rafał ŻEBROWSKI (eds.). *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie.* Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003. ISBN 83-7255-175-8.

BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918–1938.* Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1440-3.

BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1939–1946.* Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1637-9.

BUKOWSKI, Leszek, Andrzej JANKOWSKI a Jan ŻARYN (eds.). *Wokół pogromu kieleckiego, vol. 2*. Warszawa: IPN, 2008. ISBN 978-83-6046-487-8.

ČERNÝ, Václav (ed.). *Kladský sborník.* Praha: Družstevní práce 1946.

ČERNÝ, Václav. *Paměti III. 1945–1972.* Brno: Atlantis, 1992. ISBN 80-7108-036-5.

DEWEY, John. *Demokracie a výchova.* Praha: Jan Laicher, 1932.

DVOŘÁK, Tomáš. *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí" v politických a společenských souvislostech poválečného Československa.* Brno: Matice moravská, 2013. ISBN 978-80-87709-07-8.

FEJMON, Hynek a Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.). *Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. ISBN 80-7325-065-9.

FELCMAN, Ondřej – SEMOTANOVÁ, Eva: *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas.* Hradec Králové – Praha: Univerzita Hradec Králové – Historický ústav AV ČR, 2005. ISBN 80-7286-066-6.

FETTERS, Aleš (ed.). *Václav Černý v rodném kraji.* Náchod: Juko, 1994.

FORECKI, Piotr. *Od "Shoah" do "Strachu". Spory o polsko-żydowską przeszłość i pamięć w debatach publicznych.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010. ISBN 978-83-7177-784-4.

GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Aleksandra NAMYSŁO (eds.). *Persecution for providing help to Jews in occupied Polish territories during World War II, vol. 1.* Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2022. ISBN 978-83-8229-458-3.

GRĄDZKA-REJAK, Martyna a Jan OLASZEK. *Holokaust, pamięć, powielacz. Zagłada Żydów i okupacyjne stosunki polsko-żydowskie w publikacjach drugiego obiegu w PRL.* Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2020. ISBN 978-83-65424-68-6.

GRINBERG, Daniel a Paweł SZAPIRO (eds.). *Holocaust z perspektywy półwiecza. Pięćdziesiąta rocznica powstania w getcie warszawskim, materiały z konferencji zorganizowanej przez ŻIH w dn. 29–31 III 1993.* Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 1994. ISBN 83-8588-805-5.

GUTMAN, Israel. Stosunki polsko-żydowskie w świetle żydowskiej historiografii i literatury. *Biuletyn ŻIH.* 2000, (1), 3–11. ISSN 1425-9966.

GUTMAN, Israel and Gideon GREIF (eds.). *The Holocaust of Polish Jewry in Jewish Historiography, The Historiography of the Holocaust Period: Proceedings of the Fifth Yad Vashem International Conference. Jerusalme March 1983.* Jerusalem: Yad Vashem, 1988.

HAHNOVÁ, Eva. *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí.* Ústí nad Labem: Albis International, 1999. ISBN 80-86067-38-6.

HAHNOVÁ, Eva a Hans Henning HAHN. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání.* Praha: Votobia, 2002. ISBN 80-7220-117-4.

HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.

HLUŠIČKOVÁ, Růžena. *Kladsko a Československo v letech 1945–1947 / Ziemia Kłodzka a Czechosłowacja w latach 1945–1947.* Hradec Králové: Vysoká škola pedagogická, 1999. ISBN 80-238-5087-3.

HORVÁTHOVÁ, Jana. Paul Polansky. Tábor smrti Lety: Vyšetřování začíná (1992–1995). *Bulletin Muzea romské kultury.* 2015, (24), 103–104. ISSN 1212-0707.

HOUŽVIČKA, Václav (ed.). *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu.* Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR, 1997. ISBN 80-85950-27-8.

CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu.* Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. ISBN 978-80-87378-52-6.

JAKUBEC, Pavel a Jaroslav PAŽOUT (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen.* Litoměřice – Liberec – Praha: Scriptorium, 2019. ISBN 978-80-88013-95-2.

JANÁK, Dušan a kol. *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století.* Opava: Slezská univerzita, 2021. ISBN ISBN 978-80-7510-487-8.

KALCKHOFF, Andreas a Otokar LÖBL. *Versöhnung durch Wahrheit: der «Fall Postelberg» und seine Bewältigung 1945–2010 : eine Dokumentation. Pravdou ke smíření: „Případ Postoloprty" a jeho vyrovnání 1945–2010 : dokumentace.* Stuttgart: Andreas Kalckhoff – Roth (Mittelfranken) – Heimatkreis Saaz., 2013. ISBN 978-3-00-038697-8.

KAMIŃSKI, Łukasz a Jan ŻARYN (eds.). *Wokół pogromu kieleckiego, vol. 1.* Warszawa: IPN, 2006. ISBN 978-83-6046-407-6.

KILIÁNOVÁ, Gabriela, Eva KOWALSKÁ a Eva KREKOVIČOVÁ (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti.* Bratislava: Veda, 2009. ISBN 978-80-224-1025-0.

KLÍNOVSKÝ, Petr. Velitelé „cikánského tábora" v Letech u Písku. *Bulletin Muzea romské kultury.* 2015, (24), 25–40. ISSN 1212-0707.

KOBYLARZ, Renata. *Walka o pamięć. Polityczne aspekty obchodów rocznicy powstania w getcie warszawskim 1944–1989.* Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2009. ISBN 978-83-7629-041-6.

KOL. AUTORŮ. *Český koutek v Kladsku.* Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové v nakl. Lupus Trutnov, 2008. Kladský sborník. Supplementum, 5. ISBN 978-80-903509-8-4.

KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu,* Bratislava: Raabe, 2019. ISBN 978-80-8140-365-1.

KRATOCHVÍL, Viliam. *Pátrame po reči iného (Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky pre vzdelávaciu oblast Človek a spoločnosť).* Bratislava: Raabe, 2021. ISBN 978-80-8140-488-7.

KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy.* Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-612-2.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918.* Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0337-1.

KUBÍN, Josef Štefan. *České Kladsko.* Praha: Národopisná společnost čsl., 1926.

KUFFNER, Hanuš. *Náš stát a světový.* Praha: České lidové knihkupectví a antikvariát (Josef Springer), 1918.

KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938).* Praha: R ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů, 1993. ISBN 80-901431-3-X.

KURAL, Václav. *Místo společenství – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945).* Praha: Ústav mezinárodních vztahů EU, 1994. ISBN 80-85864-04-5.

LAGNYOVÁ, Michèle. Historie bez minulosti. Film a konstrukce historického času. *Iluminace: časopis pro teorii, historii a estetiku filmu.* 2004, (1), 61–83. ISSN 0862-397X.

LEOCIAK, J. Ratowanie. *Opowieści Polaków i Żydów.* Warszawa: Wydawnictwo Literackie, 2010. ISBN 978-83-08-04446-9.

LIBIONKA, Dariusz. Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945–2008). *Zagłada Żydów. Studia i Materiały.* 2008, (4), 17–80. ISSN 1895-247X.

MACHCEWICZ, Paweł a Krzysztof PERSAK (eds.). *Wokół Jedwabnego, vol. 1: Studia.* Warszawa: IPN, 2002. ISBN 83–89078–08–2.

MACHCEWICZ, Paweł a Krzysztof PERSAK (eds.). *Wokół Jedwabnego, vol. 2: Dokumenty.* Warszawa: IPN, 2002. ISBN 83–89078–08–2.

MEYER, Katharina a Josef ŠEBEK (eds.). *Místa paměti česko-německého soužití.* Praha: Antikomplex pro Collegium Bohemicum, 2011. ISBN 978-80-904421-2-2.

MUŠKOVÁ, Eva a Lenka ŠPAČKOVÁ. *Výuka regionálních dějin na základní škole: formy, metody, koncepce, zkušenosti: sborník příspěvků z konference konané dne 5. června 2014 v Schönsee.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2014. ISBN 978-80-261-0435-3.

NĚMCOVÁ, Hana, Tomáš OKURKA a Naděžda REZKOVÁ PŘIBYLOVÁ. *Zapomenutí hrdinové, výukový a vzdělávací materiál.* Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2008. ISBN 978-80-8647-524-0.

NOSÁLEK, Petr (ed.). *Místa (p)aměti národa.* Brno: Jota, 2015. ISBN 978-80-7462-827-6.

NOSKOVÁ, Helena a Petr BEDNAŘÍK (eds.). *Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010. ISBN 978-80-7285-129-4.

PADEVĚT, Jiří. *Krvavé léto 1945. Poválečné násilí v českých zemích.* Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2600-2.

PAPE, Markus. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře v Lety u Písku.* Praha: GplusG, 1997. ISBN 80-901896-8-7.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. 2004. ISBN 80-86621-07-3.

PEROUTKOVÁ, Michaela. *Vyhnání – jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách.* Praha: Libri, 2008. ISBN 978-80-7277-345-9.

PETRÁŠ, René, Helena PETRŮV a Harald SCHEU (eds.). *Menšiny a právo v České republice.* Praha: Auditorium, 2009. ISBN 978-80-87284-00-1.

PINKER, Steven. *Buď svetlo.* Bratislava: Tatran, 2019. ISBN 978-80-222-1019-5.

POPPER, Karl Raimund. *Hľadanie lepšieho světa. Prednášky a state.* Bratislava: Archa, 1995. ISBN 80-7115-113-0.

PUŁAWSKI, Adam. *W obliczu Zagłady. Rząd RP na Uchodźstwie, Delegatura Rządu RP na Kraj, ZWZ-AK wobec deportacji Żydów do obozów zagłady (1941–1942).* Lublin: IPN, 2009. ISBN 978-83-7629-088-1

RĄCZY, Elżbieta. Historiografia polska przełomu XX/XXI stulecia wobec Zagłady Żydów i stosunków polsko-żydowskich. Zarys problematyki. *Białostockie Teki Historyczne.* 2017, (15), 249–268. ISSN 1425-1930.

ROSNER, Anna. *Obraz społeczności Ocalałych w Centralnej Kartotece Wydziału Ewidencji i Statystyki Centralnego Komitetu Żydów w Polsce.* Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny. 2018. ISBN 978-83-652-5477-1.

RUTKOWSKI, Tadeusz Paweł. *Adam Bromberg i „encyklpediści". Kartka z dziejów inteligencji w PRL.* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. ISBN 978-83-235-1162-5.

RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby. In: ŠUBRT, Jiří a kol. *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace).* Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2583-6.

SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy.* Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0577-3.

SMLSAL, Jiří. *K otá*zce útěků z koncentračního tábora v Letech u Písku: případová studie. *Bulletin Muzea romské kultury.* 2019, (28), 11–32. ISSN 1212-0707.

STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa v letech 1945–1947.* Praha: Academia – Naše vojsko, 1991. ISBN 80-200-0328-2.

STANĚK, Tomáš. *Německá menšina v českých zemích 1948–1989.* Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. ISBN 80-85241-29-3.

STANĚK, Tomáš a Adrian VON ARBURG. Organizované divoké odsuny? : Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945). 1. část. Předpoklady a vývoj do konce května 1945. *Soudobé dějiny*. 2005, **12**(3–4), 465–533. ISSN 1210-7050.

STANĚK, Tomáš a Adrian VON ARBURG. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů. Díl 1, Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici.* Středokluky: SUSA, 2010. ISBN 978-80-86057-66-8.

STEINLAUF, Michael C. *Pamięć nieprzyswojona. Polska pamięć Zagłady.* Warszawa: Cyklady, 2001. ISBN 83-8685-955-5.

Studentská konference. Vyhnání – Vysídlení – Odsun. Pracovní sešit pro účastníky setkání. VIII. ročník studentské konference. Ostrava: PANT, 2013.

ŠATAVA, Leoš. *Češi a Kladsko. Lidé a země.* 1984, (2), 84–85.

ŠATAVA, Leoš. *Národnostní menšiny v Evropě.* Praha: Ivo Železný, 1994. ISBN 80-7116-375-9.

ŠMÍDOVÁ, Olga. Pro nás už lépe bylo...Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců." *Sociální studia.* 2010, **7**(1), 59–87. ISSN 1214-813X.

TODOROV, Tzvetan. *Strach z barbarů (Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací)*. Praha –Litomyšl: Paseka, 2011. ISBN 978-80-7432-111-5.

TOMASZEWSKI, Jerzy. Historiografia polska o Zagładzie. *Biuletyn ŻIH.* 2000, (2), 155–170. ISSN 1425-9966.

TROJAŃSKI, Piotr (ed.). *Auschwitz w okowach polityki. Międzynarodowy Komitet Oświęcimski w latach 1954–1970. Wybór dokumentów.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019. ISBN 83-8084-308-8.

URBAN, Thomas. Der Verlust. *Die Vertreibung der deutschen und Polen im 20. Jahrhundert.* München: Beck C. H., 2004. ISBN 978-3-406-54156-8.

VACULÍK, Jaroslav. *České menšiny v Evropě a ve světě.* Praha: Libri, 2009. ISBN 978-80-7277-397-8.

VAŘEKA, Pavel a Zdeňka VAŘEKOVÁ. Archeologický výzkum tábora Letech. *Bulletin Muzea romské kultury*. 2017, (26), 58–79. ISSN 1212-0707.

VAŘEKA, Pavel, Petr KOČÁR, Petr NETOLICKÝ, Libor PETR, Štěpánka SKÁLOVÁ, Zdeňka SŮVOVÁ a Zdeňka VAŘEKOVÁ. *Svědectví archeologie o tzv. cikánském táboře v Letech.* Brno: Muzeum romské kultury – Západočeská univerzita v Plzni, 2022. ISBN 80-866-50-0.

ZAND, Gertraude a Jiří HOLÝ (eds.), *Vertreibung. Aussiedlung. Transfer. / Transfer. Vyhnání. Odsun.* Brno: Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5.

ZELENÝ, Karel a kol. *Vyhnání Čechů z pohraničí 1938: vzpomínky.* Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. ISBN 80-85864-16-9.

ŻBIKOWSKI, Andrzej (ed.). *Polacy i Żydzi pod okupacją niemiecką 1939–1945. Studia i materiały.* Warszawa: IPN, 2006. ISBN 83-6046-401-4.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

ČINÁTL, Kamil, Jaroslav NAJBERT a Vojtěch RIPKA. Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu. *HISTORIE – OTÁZKY – PROBLÉMY* [online]. 2021, 13(2), 50–70 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://historieotazkyproblemy.ff.cuni.cz/magazin/2021-13-2-2.

Důvodová zpráva k ustanovení § 2 menšinového zákona. *Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR* [online]. [cit. 2021-07-10]. Dostupné z: www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28648.

Historické myšlení a historická gramotnost. *D–21* [online]. Nedatováno [cit. 2022-11-28]. Dostupné z: https://www.dejepis21.cz/historicke-mysleni-a-historicka-gramotnost.

HLAVIENKA, Lubomír, Ondřej KOLÁŘ, Jan KUKLÍK a kol. *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice* [online]. Opava: Slezská univerzita, 2021 [cit. 2021-11-08]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/9c9b9d34-cc1f-4753-a425-18e5fb4811c4.

HOLUB, Petr. Rozhodla jediná věta. Ta, co vynesla sudetskou kartu. *Aktualne.cz* [online]. 27. 1. 2013 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://zpravy.aktualne.cz/domaci/rozhodla-jedina-veta-ta-co-vynesla-sudetskou-kartu/r~i:article:769704.

JANÁK, Dušan a Jan KUKLÍK (eds.). *Proměny národnostní struktury Československa, České republiky a střední Evropy v letech 1945–2020. Studijní materiály* [online]. Opava – Praha: Slezská univerzita – Univerzita Karlova, 2022, s. 25 [cit. 2022-11-05]. Dostupné z: https://www.slu.cz/file/cul/588f0cb8-9db4-4696-a53e-012003939548.

KASSAL, Tomáš. Na pomníku obětem poválečného masakru nebude o Němcích ani zmínka. *IDnes.cz* [online]. 6. 11. 2009 [cit. 2022-11-18]. Dosstupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/na-pomniku-obetem-povalecneho-masakru-nebude-o-nemcich-ani-zminka.A091106_115311_domaci_itu.

KOBEŠ, Pavel. Migrace, menšiny a cizinci v ČR 2021. *Infocizinci.cz* [online]. 7. 2. 2022 [cit. 2022-11-05]. Dostupné z: https://infocizinci.cz/cr/migrace-mensiny-a-cizinci-v-cr-2021.

MICHLER, Andreas a Kateřina PRAŽÁKOVÁ (eds.). *Historie jako prostor k setkávání v česko-bavorském příhraničí. Výukové materiály* [online]. České Budějovice: Jihočeská univerzita – Universität Passau, 2019 [cit. 2022-11-22]. https://www.begegnungsraum-geschichte.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/projekte/region/Dokumente/Online-Publikation/Online-Version_CZ.pdf.

Nacistická genocida Romů za druhé světové války. *Muzeum romské kultury* [online]. ©2022 rommuz.cz [cit. 2027-11-27]. Dostupné z: www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/historie/predvalecna-doba-a-obdobi-valky.

NOVOTNÁ, Barbora. Diskriminace v práci: vyšší je na západě, hlavně kvůli národnosti a pohlaví. *Seznam Zprávy* [online]. 5. 11. 2022 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.seznamzpravy.cz/clanek/fakta-diskriminace-v-praci-hlavnim-duvodem-je-narodnost-a-pohlavi-218311.

PEŘESTÁ, Markéta. *Obraz dekretů prezidenta republiky a odsunu německého obyvatelstva z ČSR v českých učebnicích dějepisu (1945–2015)* [online]. Brno, 2018 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/p1pxg/. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš Dvořák.

RAKUŠANOVÁ, Lída. Václav Havel a česko-německé vztahy. *Český rozhlas* [online]. 24. 1. 2003 [cit. 2022-11-18]. Dostupné z: https://plus.rozhlas.cz/vaclav-havel-a-cesko-nemecke-vztahy-7825989.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. *Edu.cz* [online]. Praha: MŠMT, 2021 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici--program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv.

RUTOVÁ, Nina. Skládankové učení. *Člověk v tísni* [online]. Nedatováno [cit. 2022-12-02]. Dostupné z: https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1757/file/skl-dankov---en-.pdf.

Společná česko-německé komise historiků. *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století* [online]. Mnichov: Oldenbourg, 1996 [cit. 2022-11-08]. Dostupné z: https://www.portal-historikerkommission.de/db/file/6_kke-1996.pdf.

STRADLING, Robert. *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu* [online]. Rada Evropy, 2003 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: https://www.msmt.cz/file/35899.

AUTOŘI

Mgr. Milan Hes, Ph.D.
didaktik, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E.Purkyně v Ústí nad Labem, středoškolský učitel, Gymnázium Budějovická v Praze

Prof. PhDr. Dušan Janák, Ph.D.
Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

Mgr. Jiří Kokmotos
vedoucí programu Českého rozhlasu Brno

Mgr. Josef Märc
didaktik, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E.Purkyně v Ústí nad Labem, středoškolský učitel, Gymnázium Chomutov

Mgr. Martin Novosad
dramaturg České televize, Ústav filmové, televizní a rozhlasové tvorby Filozoficko-přírodovědecké fakulty v Opavě, Slezská univerzita v Opavě

Martyna Grądzka-Rejak, Ph.D.
vedoucí oddělení vědy a výzkumu, Muzeum Varšavského ghetta

Mgr. Karolina Spielmannová
vedoucí Oddělení vztahů s veřejností, Muzeum romské kultury

Mgr. Marcela Svejkovská
středoškolská učitelka, Gymnázium Kadaň

Mgr. Zdeněk Víšek
středoškolský učitel, Gymnázium Václava Beneše Třebízského ve Slaném

RECENZENTI

PhDr. Jiří Sovadina
historik, jeden ze zakladatelů portálu Moderní-dějiny.cz

Mgr. Petr Šimíček
historik, jeden ze zakladatelů portálu Moderní-dějiny.cz

RESUMÉ

Kolektivní monografie Média – Dějiny – Společnost: Národnostní menšiny a jejich mediální obraz v ČR a Polsku vychází z obsahu 6. ročníku konference *Média – Dějiny – Společnost* s podtitulem *Kdo rozhoduje o tom, co si myslíme? (Manipulace, propaganda a rozhodování napříč soudobými/novodobými dějinami)*, kterou pořádala Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě ve spolupráci s Fakultou veřejných politik v Opavě. Vytyčené téma pojmenované v podtitulu knihy nahlížíme z různých úhlů – od úvodního přehledu zaměřeného na národnostní menšiny v Československu a České republice, jež čtenáře uvádí do historických souvislostí, přes vývoj polsko-židovských vztahů a budování nového Muzea Varšavského ghetta, okolnosti budování památníku holokaustu Romů a Sintů v Čechách a jeho medializaci, obraz národnostních menšin v současném českém a polském filmu, reflexi národnostních menšin ve vysílání Českého rozhlasu či osudy Čechů v Kladsku v průběhu 20. století až po dva texty zaměřené na téma z perspektivy cílů a možností historického vzdělávání. Kniha obsahuje také fotografie polského dokumentaristy Arkadiusze Goly ze souboru Cikáni na Horním Slezsku 1990–2022. Reflexe historiků, didaktiků dějepisu a profesionálů z médií jsou tak doplněny o konkrétní ukázku publicistického a uměleckého uchopení uvedené problematiky.

SUMMARY

The collective monograph Media – History – Society: National minorities and their media image in The Czech Republic and Poland is based on the content of the 6th annual conference *Media – History – Society* subtitled *Who decides what we think? (Manipulation, propaganda, and decision-making across contemporary/modern history)*, organised by the Faculty of Philosophy and Science in Opava together with the Faculty of Public Policies in Opava. We look at the topic given in the book's subtitle from various perspectives – from an introductory overview focused on national minorities in Czechoslovakia and the Czech Republic, which introduces the reader to the historical context, through the evolution of Polish-Jewish relations and the construction of the new Warsaw Ghetto Museum, the circumstances of the construction of the Memorial to the Holocaust of the Roma and Sinti people in Bohemia and its media coverage, the image of national minorities in Czech and Polish film, reflection of national minorities in the broadcast of Czech radio, or the destinies of Czechs in Kłodzko during the 20th century, to two texts focused on the topic from the point of view of the goals and possibilities of historical education. The book also includes photographs by Polish documentary photographer Arkadiusz Gola from the collection Gypsies in Upper Silesia 1990–2022. The reflections of historians, history didacticians and media professionals are thus complemented by concrete examples of the journalistic and artistic grasp of these issues.

OBSAH

Národnostní menšiny a migrace v Československu a České republice 7
Dušan Janák

Reflexe národnostních a etnických menšin v polské a české kinematografii posledních let 27
Martin Novosad

Vysílání pro menšiny ve veřejnoprávním rozhlase 37
Jiří Kokmotos

The Holocaust and Wartime Polish-Jewish Relations: Historiography and Memory Institutionalization 43
Martyna Grądzka-Rejak

Osudy kladských Čechů ve 20. století a jejich odborná i umělecká reflexe 53
Zdeněk Víšek

Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Místo, které rezonuje společností 63
Karolina Spielmannová

Většina, menšiny a multiperspektivní dějepis 71
Milan Hes

Co se tenkrát stalo? 81
Josef Märc – Marcela Svejkovská

Arkadiusz Gola – Cikáni na Horním Slezsku 1990–2022 101
Jiří Siostrzonek

MÉDIA
DĚJINY
SPOLEČNOST

Národnostní menšiny a mediální reflexe jejich každodennosti v ČR a Polsku

Monika Horsáková (ed.)

© Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Slezská univerzita v Opavě, 2022
Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě, Na Rybníčku 626/1, 746 01 Opava
Vydání: první
Počet stran: 136
Náklad: 200 ks
Fotografie: Arkadiusz Gola
Grafická úprava: Kristína Pupáková
Tisk: Profi-tisk group s.r.o., Chválkovická 223/5, 779 00 Olomouc
Místo a rok vydání: Opava, 2022

Publikace je neprodejná.

ISBN (print) 978-80-7510-540-0
ISBN (online) 978-80-7510-541-7

Vznik publikace byl podpořen z prostředků Česko-polského fóra Ministerstva zahraničních věcí České republiky.

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

ČESKO-POLSKÉ
FORUM
POLSKO-CZESKIE

9 788075 105400